

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KUR'ÂN'DA MAL KAVRAMI VE KÂRÛN KISSASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Atiye DÖNMEZ

HAZİRAN – 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KUR'ÂN'DA MAL KAVRAMI VE KÂRÛN KISSASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Atiye DÖNMEZ

HAZİRAN – 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KUR'ÂN'DA MAL KAVRAMI VE KÂRÛN KISSASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Atiye DÖNMEZ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ

HAZİRAN – 2021

GÜMÜŞHANE

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “Kur'ân'da Mal Kavramı ve Kârûn Kıssası” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

11/06/2021

.....
Atiye DÖNMEZ

ÖNSÖZ

Kur'ân, insanlara rahmet olarak gönderilen bir hidâyet kitabıdır. Onun bu hidâyet işlevini yerine getirebilmesi insanların onu okuması, anlaması ve yaşaması ile mümkündür. Bu da Kur'ân'ın her unsurunun bütüncül bir yaklaşımla ve titizlikle ele alınmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı Kur'ân'ın, temel konularını müstakil olarak çalışmak ve onun kutsiyetini haleldar etmeyecek bir gayret içerisinde olmak önemlidir.

Kur'ân, insanoğlunun güçlü ve zayıf yönlerini gündeme getirmiş, insanın tabiatı ve dünya hayatının anlamı üzerinde tarif ve tasvir edici beyanlarda bulunmuştur. Bu noktada insanın kibir, gurur, hırs-tamah, enâniyet ve nankörlük gibi eğilimlerine dikkat çekilmiştir. Bununla insanların uyarılması ve bu menfi eğilimlere karşı mücadele edilmesinin amaçlandığı söylenebilir. Bu amaç kavram, hüküm, olay ve örnekler ile ortaya konulmuştur. Kur'ân'dan kâmil manada istifade edebilmek ve ibret alabilmek için vurgulanan bu hususları nazar-ı itibara almak gerekmektedir. Bu konular üzerinde araştırmalar yapmak Kur'ân'ın hidâyet işlevini yerine getirmesine katkı sağlayacaktır.

Tarihi süreç içerisinde insan varlık nedenini unutarak ve iradesini ilâhi rıza istikametinin aksine kullanarak yeryüzünde dengesizlikler oluşturmuştur. Bu dengesizliklerin bir boyutunu insan-mal ilişkisi teşkil etmektedir. Bu noktada insan mala ya aşırı bağlanmakta ya da maldan müstağni olarak yaşamaya çalışmaktadır. Kur'ân'da insanın mal ile ilişkisinde vahye dayalı bir denge vazetmektedir. Bu çalışma ile insan-mal ilişkisinin hangi düzlemde gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili Kur'ân'ın ortaya koyduğu gerçekler genelde insanoğlu özelde Kârûn üzerinden sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kur'ân'ın mala karşı bakışı hususunda malumat sahibi olmak isteyenlere kapsayıcı, bütüncül, pratik ve doyurucu bilgilerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın bütün aşamalarında desteklerini sunan ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Abdurrahman Altuntaş'a teşekkürlerimi arz ederim.

Gümüşhane-2021

Atiye DÖNMEZ

ÖZET

DÖNMEZ, Atiye. Kur'ân'da Mal Kavramı ve Kârûn Kıssası, Yüksek Lisans Tezi, 2021, (XI+95)

Kur'ân'ın mal konusundaki yaklaşımını incelediğimiz zaman onun, malı reddetmediğini, hoş karşıladığını, malın hayat için gerekli olduğunu görürüz. Bu noktada eleştirilen husus malın kendisi değil, insanın ona karşı sergilediği tavrıdır. Başka bir ifadeyle insanın mala hakîm olup, malın insana hakîm olmamasıdır. Nitekim insanın mal ile olan ilişkisi denizle gemi ilişkisi gibidir. Gemi denizden su almadıkça deniz sayesinde yüzer ve hedefine ulaşır. Su almaya başlarsa batar. İnsan da malı araç olarak değil de amaç olarak görürse geminin içinde dolan su gibi insanın gönlünü doldurur ve insanın helâk olmasına sebep olur.

İnsan sahip olduğu malın mutlak mâliki değildir. Kur'ân'da mülkiyet çift boyutlu olarak ele alınır: mutlak mülkiyet hakkının Allah'a ait olması, mülkiyetin izafî olarak insana ait olması. Bu ikili anlayışla Kur'ân, insanın nefis ve şeytan gibi faktörlerden etkilenecek mal ile kibirlenmemesi, gururlanması, enâniyet sahibi olmaması, kendini kendine yeterli görmemesi gerektiği düşüncesini yerleştirerek bir denge kurmaya çalışmıştır. Bunun en dikkat çeken örneği de Kasas sûresi 76-82 âyetleri arasında yer alan Kârûn örneğidir. Kur'ân'da Kârûn'un dillere destan malına vurgu yapılmış fakat mala sahip olması tenkit edilmemiştir. Sadece malın kişisel olarak olumsuz tutum ve davranışlara, değer yitimine gerekçe oluşu tenkit edilmiştir. Buradan hareketle Kur'ân malın sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir güç, mevki olmaması; bunlardan her kesimin dengeli ve adaletli bir şekilde yararlanması gerektiği şeklin de özetlenecek bir ahlâk prensibi ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Mal, Mülkiyet, Kârûn

ABSTRACT

DÖNMEZ, Atiye. The Concept of Property and the Story of Karun in the Quran, Master Thesis, 2021, (XI+95)

When we examine the Qur'an's approach to property, we see that it does not reject property, it welcomes it, and it is necessary for life. At this point, the point that is criticized is not the property itself, but the attitude of people towards it. In other words, it is the fact that man has dominion over property but property does not dominate man. As a matter of fact, the relationship of man with property is like the relationship between the sea and the ship. Unless the ship receives water from the sea, it floats thanks to the sea and reaches its destination. If it starts to take on water, it will sink. If a person sees property not as a means but as an end, it fills the heart of a person like the water in a ship and causes the person to perish.

Man is not the absolute owner of his property. In the Qur'an, property is handled in two dimensions: absolute property right belongs to God, property belongs to human being relative. With this dual understanding, the Qur'an has tried to establish a balance by placing the idea that a person should not be arrogant with wealth, be proud, not possess self-sufficient, and should not see himself as self-sufficient by being influenced by factors such as the nafs and the devil. The most striking example of this is the example of Karun, which is located between the 76-82 verses of the chapter of Kasas. In the Qur'an, the legendary property of Karun was emphasized, but his possession of property was not criticized. Only the fact that the property is a reason for personal negative attitudes and behaviors and loss of value has been criticized. From this point of view, the Qur'an does not mean that wealth is not a power or position circulating only among the rich; He put forward a moral principle that can be summarized as that every segment should benefit from them in a balanced and fair manner.

Keywords: Property, Karun

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL VE ONAY	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
BİLDİRİM	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'ÂN'DA MAL KAVRAMI	3-28
1.1. Malın Anlamı	3
1.1.1. Sözlük Anlamı	3
1.1.2. Terim Anlamı.....	4
1.2. Mal ile İlişkili Olan Kavramlar	5
1.2.1. Hayır (الخير).....	5
1.2.2. Bidâa (البضاعة).....	6
1.2.3. Nimet (النعمة)	7
1.2.4. Kıyam (القيام).....	8
1.2.5. Araz (العرض)	9
1.2.6. Ecir (الأجر).....	11
1.2.7. Ganimet (الغنيمة).....	11

1.2.8. Ferîda (الفريضة).....	13
1.2.9. Semere (الثمرة)	13
1.2.10. Âlâ (الآلاء)	14
1.2.11. Rahmet (الرحمة)	15
1.2.12. Kenz (الكنز)	16
1.2.13. Tayyib (الطيب).....	17
1.2.14. Rızık (الرزق)	19
1.2.15. Zînet (الزينة)	20
1.2.16. Maîşet (المعيشة)	21
1.2.17. Zuhurf (الزخرف).....	22
1.2.18. Metâ (المتاع)	22
1.2.19. Âcile (العاجلة)	23
1.2.20. Esâs (الاثاث).....	24
1.2.21. Sea (السعة)	25
1.2.22. Teref (الترف)	25
1.2.23. Dûlet(الدولة).....	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN'DA İNSAN-MAL İLİŞKİSİ.....	29-61
2.1. Kur'ân'da Mal Mülkiyeti	29
2.1.1. Mülkiyetin Mutlak Olarak Allah'a Ait Olması.....	30
2.1.2. Mülkiyetin İzafî Olarak İnsana Ait Olması	32
2.2. Kur'ân'ın Mal Biriktirmeye Yaklaşımı	36
2.3. Kur'ân'da Mal ile İman, İbadet ve Ahlâk İlişkisi.....	39
2.3.1. Mal-İman İlişkisi.....	39
2.3.2. Mal-İbadet İlişkisi.....	44
2.3.3. Mal-Ahlâk İlişkisi	47
2.4. Kur'ân'da Malın İnsanın Bahtiyar veya Bedbaht Olmasındaki Etkisi	50

2.4.1. Malın İnsanı Bahtiyar Kılmasındaki Sebepler.....	51
2.4.1.1. İmtihanı Kazanması	51
2.4.1.2. Sorumluluğunu Yerine Getirmesi	53
2.4.1.3. Şükür Sahibi Olması	56
2.4.2. Malın İnsanı Bedbaht Kılmasındaki Sebepler	58
2.4.2.1. Nefis	58
2.4.2.2. Şeytan.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUR'ÂN'DA İNSAN-MAL İLİŞKİSİNİN KÂRÛN KISSASI ÜZERİNDEN OKUNUŞU.....	62-80
3.1. Kissanın Yaşandığı Döneme Kısa Bir Bakış.....	62
3.2. Kissanın Kur'ân'daki Anlatımı	63
3.3. Kârûn'un Nesebi ve Mısır'daki Durumu.....	65
3.4. Kârûn'un Hazinesi	67
3.5. Malın, Kârûn'un Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi.....	69
3.5.1. Kibir	69
3.5.2. İstiğnâ.....	71
3.5.3. Hırs ve Tamah.....	72
3.5.4. Gurur	74
3.5.5. Enâniyet	75
3.6. Kârûn'un Âkıbeti.....	77
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA	84
ÖZGEÇMİŞ.....	95

KISALTMALAR

a.s	Aleyhisselam
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	İbn, bin
Bk.	Bakınız
C.Ü.	Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
s.a.v	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sad.	Sadeleştiren
nşr.	Neşreden
öl.	Ölüm Tarihi
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Diğerleri
Yay.	Yayınevi
yy.	Yayın Yeri Yok
&	Ve

GİRİŞ

Kur'ân, Allah tarafından peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) vasıtasıyla bütün insanlığa gönderilen bir hidâyet ve rahmet kitabıdır. Onun asıl hedefi insanların hem dünyada hem de ahirette mutlu olabilmelerini sağlamaktır. İnsanın da gerçek mutluluğa ulaşabilmesi ancak Kur'ân'ı derinlemesine düşünmesi, anlaması, hikmet dolu prensiplerini uygulaması ve onun gösterdiği yola yönelmesiyle olur. Aksi takdirde kişi Allah'a hakikî mana da bir kul, peygambere de gerçek mana da bir ümmet olamaz. İşte hayatın her alanında yer alan hem dünya hem de ahiret saadetine kazanılmasında son derece önemli olan konulardan birini -malı- Kur'ân çerçevesinde incelemeye çalıştık. Bu açıdan çalışma Kur'ân bütünlüğü içinde malın mahiyetini, genelde insanoğlunun özelde Kârûn'un üzerindeki etkisini kapsamaktadır.

Mal insan hayatında önemli bir yere sahiptir. İnsan hayatının her alanı mala dayanmaktadır. Kur'ân da maldan uzak durulan bir hayat anlayışını benimsememektedir. Genel olarak insanın mal edinmesini teşvik etmektedir. Çünkü insanın yeryüzünde hilafet görevini en güzel bir şekilde yerine getirmesi mal ile olmaktadır. Kur'ân'da mal ile ilgili bulunan menfî ifadeler de malın kendisi ile değil, insan-mal ilişkisi boyutunda ele alınmaktadır. Kur'ân, insanın mal ile ilgili ortaya konulan temel ilkeleri göz ardı etmesini tenkit etmektedir. Bunun en çarpıcı örneği de Kârûn'dur. Kârûn, malın asıl sahibinin Allah olduğunu unutarak hem kendine hem de çevresine karşı sorumluluğun farkında olmayan biridir. Kendisine verilen mal karşısında nankörce bir tutum sergileyen, bu tutumun sonucunda da helâk olan biridir. Aslında Kârûn bir semboldür. Malın gerçek sahibini unutan, malı tek değer vasıtası olarak gören, malıyla azgınlık eden, malının sorumluluklarını yerine getirmeyen kişilerin idolüdür.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mal kavramının sözlük ve terim anlamı ile mal kavramıyla ilintili olan kavramlar âyetlerle irtibatlandırılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde malın mülkiyeti, Kur'ân'ın mal biriktirme hususundaki yaklaşımı, mal ile iman, ibadet ve ahlâk ilişkisi son olarak da insanın bahtiyar ya da bedbaht olmasında malın etkisi ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise

Kârûn hakkında genel bilgiler (kimliği, yaşadığı dönemi, hazineleri, âkıbeti) verilmekle birlikte malın Kârûn üzerindeki menfî etkisi izah edilmiştir.

Çalışmada hem mal kavramı ele alınmakta hem de Kârûn kıssasıyla irtibatı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda Kur'ân baştan sona incelenerek konuyla doğrudan ve dolaylı olarak ilgili olan âyetler belirlenmiş ve tespit edilen âyetler tasnife tabi tutulmak suretiyle konunun aslî ve tâlî başlıkları oluşturulmuştur. Konuların ele alınması safhasında âyetler bir araya getirilip tefsirleriyle birlikte derli toplu bilgiler sunulduktan sonra bu bilgilerin hadis, tasavvuf ve psikoloji gibi ilimlerdeki bilgilerle desteklenmesine özen gösterilmiştir.

Kaynakların kullanımında da birincil kaynaklara öncelik verilmekle birlikte ikincil kaynakların içerdiği özgün yorumlardan da faydalanılmıştır. Bu açıdan kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olarak ikiye ayırabiliriz. Başta Kur'ân olmakla birlikte araştırmanın birincil kaynaklarını çoğunlukla tefsirler, hadisler ve lugatlar oluşturmaktadır. Âyetlerin anlaşılması noktasında istifade ettiğimiz Taberî'nin *Taberî Tefsîri*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-mesîr*, Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*, Nesefî'nin *Medârikü't-tenzîl*, Kurtubî'nin, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-mensûr*, Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*, gibi tefsir kaynakları; sünnet boyutunun anlaşılması noktasında istifade ettiğimiz Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*, Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* gibi hadis kaynakları; kavramların incelenmesi noktasında istifade ettiğimiz Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Ayn*, Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luga*, İsfahânî'nin *el-Müfredât*, Dâmegânî'nin *Kâmûsü'l-Kur'ân*, İbn Manzûr'un *Lisânü'l Arab*, Fîrûzâbâdî'nin *Kâmûsü'l-muhît*, Cürcânî'nin *Ta'rîfât*, Askerî'nin *Farklar Sözlüğü* gibi lugat kaynakları araştırmanın birincil kaynağını oluşturmaktadır.

Araştırmanın ikincil kaynaklarından bazılarını ise bu konuya yakından ilgili olan eserler ve akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Nurettin Turgay'ın *Kur'ân'da Mal Kavramı*, Zübeyir Yetik'in *Kârûn (Kibrin Yok Ettiği Zenginlik)* isimli eserler ve Nihat Temel'in *Kur'ân Bütünlüğü İçinde Mal ve İnsan İlişkisi*, Yûsuf Macit'in *Psiko-sosyal Açıdan Kârûn Kıssası* isimli makaleler araştırmanın ikincil kaynaklarını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'ÂN'DA MAL KAVRAMI

1.1. Malın Anlamı

1.1.1. Sözlük Anlamı

Arapça bir kelime olan mal (المال), m-v-l (مَوْل) kökünden türetilmiştir. مَوْل nin önce مِئَل sonra مَال olduğu söylenmektedir.¹ Klasik sözlüklerde mal kelimesinin, manasının açık olduğu ve tanıma ihtiyaç duyulmadığı belirtilmektedir.² Kelime olarak mal; altın, gümüş ve hayvan gibi anlamlara gelmektedir.³ Özellikle Araplar nezdinde mal kelimesinden deve, sığır, koyun, keçi gibi canlı hayvanlar, altın ve gümüş anlaşılmaktadır.⁴ Ancak sonraki zamanlarda kelimenin kapsamı genişleyerek mâlik olunan her şey mal olarak değerlendirilmiştir.⁵ Yani mâlik olunan altın, gümüş, kâğıt para, deve, koyun, köle vs. için mal kelimesi kullanılmıştır.⁶ Bu bağlamda bir şeye mal denilebilmesi için öncelikle o mala mâlik olunması veya malın hiyâzet altına alınması gerekmektedir. Nitekim denizdeki balıklar, havadaki kuşlar, yeraltındaki madenler, ormandaki ağaçlar insanlar tarafından hiyâzet altına alınmadığından dolayı mal kapsamında değerlendirilmezler.⁷

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, "Mal", *Lisânü'l 'Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 2011), 11/636.

² Bk. Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, "Mal", *Kitâbü'l- 'Ayn*, thk. Abdülhamid Hendavi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 4/173; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, "Mal", *Tehzîbü'l-luğa*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Tura Sina: Darul Katibul Arabi, 1967), 15/395.

³ Ebü's-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, "Mal", *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ħadîs ve'l-eser* (Kahire: Matbaattü'l-Hayriyye, ts.), 4/121; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Arap Dili'nde ve Kur'ân'da Farklar Sözlüğü*, trc. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yay., 2017), 250.

⁴ Ebû Hilâl el-Askerî, "Mal ile Neşeb Arasındaki Fark", 250; Hasan Hacak, "Mal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2003), 27/461.

⁵ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, "Mal", *el-Kâmûsü'l-muħîṭ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005), 1059.

⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, "Mal ile Neşeb Arasındaki Fark", 250.

⁷ Vehbe Zühaylî, *el Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh* (Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 2005), 9/49.

1.1.2. Terim Anlamı

Mal kavramının sözlük anlamındaki marufluğunun,⁸ İslâm hukukundaki terim anlamında söz konusu olduğunu söyleyemeyiz. Bunun nedeni İslâm hukukçularının bu konuda farklı yaklaşımları benimsemeleridir. İslâm hukukçularının mal kavramına yükledikleri manaya baktığımız zaman iki temel yaklaşım karşımıza çıkmaktadır.

Birinci Yaklaşım (Hanefîlere Göre Mal): Hanefîler malı, “İnsan tabiatının kendisine meylettiği ve ihtiyaç vakti için biriktirip saklanması mümkün olan şey” olarak tanımlamışlardır.⁹ Bu tanıma göre bir şeyin mal sayılabilmesi için iki temel unsurun bulunması gerekmektedir. Birincisi malın iktisadî bir değere sahip olması. İkincisi malın ihrâz (ele geçirilme) ve hiyâzet (korunma altına alınma) imkânına sahip olması. Malın ihrâz ve hiyâzet imkânına sahip olması da malın maddî/fizikî bir şey olmasını gerektirmektedir.¹⁰ Bu bağlamda Hanefîler fizikî bir varlığa sahip olmayan menfaatleri mal olarak kabul etmemişlerdir. Hanefîlerin bu içtihadı zamanla ciddi sorunlara sebep olmuştur. Sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte Hanefîler istihsan ve kıyas gibi yöntemleri kullanarak menfaatleri de mal olarak değerlendirmişlerdir. Alacakları da hakikatte mal olarak kabul etmeyip hükmen mal olarak kabul etmişlerdir.¹¹

İkinci Yaklaşım (Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere Göre Mal): Cumhur malı, “İnsanlar arasında maddi bir değere sahip olup faydalanılması dinen ve hukuken mümkün olan şey” olarak tanımlamıştır.¹² Hanefîlerden farklı olarak malın tanımında iddihâr ve izhâr edilme yani fizikî bir varlığa sahip olma unsuru esas alınmamıştır.¹³ Bu bağlamda onlar menfaatleri mal olarak kabul etmişlerdir. Yani evde oturma, hayvana binme, elbise giyinme gibi menfaatler mal kapsamında değerlendirilmiştir. Alacakları da menfaatler gibi mal olarak kabul etmişlerdir.¹⁴

Mal hakkında yapılan tanımlara baktığımız zaman tanımların tümü birbirine yakın ve birbirini tamamlar niteliktedir. Bu duruma göre insan tabiatının kendisine meylettiği,

⁸ Buradaki marufluktan kasıt, “bir kimsenin mâlik olduğu şey, varlık, servet, menkul eşya, mübadeleye konu olan eşya, ticarî eşya, değer ifade eden, işe yarayan şey, çift ve yük hayvanı, büyükbaş hayvan, davar” gibi anlamlara gelen mal kavramının sözlük anlamının belli olması, herkes tarafından bilinmesidir. Bk. Fîrûzâbâdî, “Mal”, 1059; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, “Mal”, 15/395; Mehmet Doğan, “Mal”, *Temel Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Bahar Yay., 1994), 523.

⁹ Dübyan b. Muhammed ed-Dübyan, *el-Mu‘âmelâtü'l-mâliyye* (Riyad: Yy, 1432), 1/113; Refik Yûnus el-Mısırî, *Fıkhü'l-mu‘âmelâtü'l-mâliyye* (Dimeşk: Darü'l Kalem, 1426), 39.

¹⁰ Dübyan b. Muhammed, *el-Mu‘âmelâtü'l-mâliyye*, 1/114-115; Hacak, “Mal”, 462.

¹¹ Refik Yûnus el-Mısırî, *Fıkhü'l-mu‘âmelâtü'l-mâliyye*, 40.

¹² Refik Yûnus el-Mısırî, *Fıkhü'l-mu‘âmelâtü'l-mâliyye*, 39.

¹³ Talip Türçan (ed.), *İslâm Hukuku* (Ankara: Grafiker Yay., 2016), 401; Hacak, “Mal”, 462.

¹⁴ Refik Yûnus el-Mısırî, *Fıkhü'l-mu‘âmelâtü'l-mâliyye*, 40.

mâlik olduğu, kendisinden yararlanmanın mümkün ve caiz olduğu her şey mal olarak değerlendirilmiştir. Ancak âyetlerde ve hadislerde sıkça zikredilmesine rağmen bu kavrama namaz, oruç, nikâh kavramlarında olduğu gibi sözlük anlamından ayrı dinî ve hukukî özel bir anlam verilmemiştir. İslâm hukukçuları da malın Allah tarafından tanımlanmış dinî bir kavram olmadığı ve değişken nitelikli olduğunda hemfikirler. Bu nedenle mal kavramının ifade ettiği anlam insanların anlayışına bırakılmıştır.

1.2. Mal ile İlintili Olan Kavramlar

Kur'ân'da, anlam alanını verdiğimiz mal kavramı ile ilintili olan pek çok kavram mevcuttur. Şimdi bu kavramlardan her biri ayrı ayrı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Hayır (الخَيْر)

Şerrin zıddı olan hayır (الخَيْر) kelimesi iyi yahut iyilik anlamına gelmektedir.¹⁵ Kur'ân'da iman, İslâm, fazl, yiyecek, zafer, mükâfat, âfiyet ve mal olmak üzere sekiz anlamda kullanılmıştır.¹⁶ Genellikle âyetler de hayır mal anlamında kullanılmıştır.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ
“Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman eğer geride bir hayır bırakmışsa anneye, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.”¹⁷

Âyette ölmekte olan kişinin arkada mal bırakması, hayır bırakması olarak ifade edilmiştir. Burada hayır, maldır.¹⁸ Bu noktada görüş birliği de sağlanmıştır. Fakat malın miktarı noktasında müfessirler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.¹⁹ Müfessirlerin çoğunluğuna göre de hayırdan maksat çok maldır. Nitekim rivâyete göre Hz. Ali, ölüm hastası olan azatlı bir kölenin yanına gitmiş. Köle, yedi yüz dirhem malıyla Hz. Ali’ye vasiyette bulunmak istemiş. Hz. Ali de onu bu vasiyetten menederek: “Hayır, Allah: إِنَّ

¹⁵ İbn Manzûr, “Hayır”, 4/264.

¹⁶ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Irak: Mektebetü'r-Rüşd, 2011), 66; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dâmegânî el-Kebîr, *Kâmûsü'l-Kur'ân ev İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. Abdülazîz Seyyidü'l-Ehl (Beyrut: Darü'l-İlm lil Melayin, 1400), 167.

¹⁷ el-Bakara 2/180.

¹⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978), 81.

¹⁹ Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006), 3/93; Celâleddin el-Mahallî & Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, thk. Fahreddin Kabâve (Beyrut: Mektebetü Lübnan Naşirun, 2003), 27.

ثَرَكَ خَيْرًا (Eğer bir hayır bırakacaksa...) buyurmuştur. Hayır ise çok maldır. Senin de çok malın yoktur.” demiştir.²⁰

Bakara sûresi 180. âyette olduğu gibi Âdiyât sûresi 8. âyette de hayır kelimesi mal anlamında kullanılmıştır.

وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ “O aşırı derecede mal sevgisine kapılmıştır.”²¹

Âyet insanın, mala olan sevgisinin çok güçlü olduğunu ancak malın şükürünü yerine getirme hususunda zayıf olduğunu vurgulamaktadır.²² Burada mala, hayır denmesi o dönemdeki örf ve âdete göredir. Araplar malı hayır olarak kabul ettiklerinden dolayı Allah da onların âdetleri üzere mala hayır demiştir.²³

Görüldüğü üzere bu ve buna benzer âyetlerde hayır ve mal bizzat yer değiştirmektedir. Bu da malın bizâtihi kötü ve şer olmadığına bir göstergesidir.

1.2.2. Bidâa (البضاعة)

Bidâa (البضاعة) kelimesi parça anlamına gelen بَضْع kökünden türemiştir.²⁴ Bir miktar mal, ticaret için toplanmış olan büyük mal anlamına gelmektedir.²⁵ Sermaye olarak da adlandırılır.²⁶ Kur’ân’da ise bidâa kelimesi dirhem, eşya, kendisinden faydalanan mal ve birkaç sene anlamında kullanılmıştır.²⁷ Kendisinden faydalanan mal anlamını içeren âyet şu şekildedir:

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ وَأَسَرُّهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

“Derken bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovaşını kuyuya saldı: ‘Müjde! İşte bir oğlan çocuğu!’ diye bağırdı. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu.”²⁸

²⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr tefsîru bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezu'l-Buhus ve'd-diraseti'l-Arabiyyeti ve'l-İslamiyye, 2003), 2/162; Ayıntabî Mehmed Efendi, *Tibyan Tefsiri*, sad. Süleyman Fâhir (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980), 1/116.

²¹ el- Âdiyât 100/8.

²² Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l Kelimetî't-Tayyibe, 1998), 3/672.

²³ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân-Kur'an Meâli ve Tefsiri*, trc. İbrahim Tüfekçi vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 23/470.

²⁴ Fîrûzâbâdî, “Bidâa”, 703.

²⁵ İbn Manzûr, “Bidâa”, 8/15.

²⁶ Hasîrîzâde Mehmed Elîf b. Ahmed Muhtâr, *en-Nûrû'l-furkân fî şerhi lugati'l-Kur'an=Kur'an Lügati*, “Bidâa”, trc. Mustafa Koç & Eyyüb Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 1/208.

²⁷ Dâmegânî, “Bidâa”, 71.

²⁸ Yûsuf 12/19.

Âyette bidâa kelimesi mal anlamında kullanılmıştır.²⁹ Bidâa, ticaret için hazır duruma getirilen mala denilir.³⁰ Bu da etin kesilip parçalandığı vakit söylenen بَصْعَتُ اللَّحْمِ deyiminden alınmadır.³¹ Âyette sucu ve arkadaşları, kuyudan çıkarılan Hz. Yûsuf'u ticarî bir mal (köle) olarak gördüklerinden dolayı kendilerine bu hususta ortak olmamaları adına onu kervandaki diğer kimselerden gizlemişlerdir.³² Âyetin devamında ise ticarî bir mal (köle) olarak görülen Hz. Yûsuf'un düşük bir değerle satıldığı görülmektedir.³³ Aynı sûrenin 88. âyetinde “بِضَاعَةٍ” kelimesi, “مَرْجَاةٌ” kelimesiyle nitelendirilmektedir.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا “Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde dediler ki: ‘Ey Aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz az bir bedel ile geldik. Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ver; bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır.”³⁴

Âyette bidâa kelimesi, ticaret girişiminin gerçekleşebilmesi kastı ile bahsedilen bir parça mal, bedel, sermaye anlamında kullanılmıştır.³⁵ Bu bedelin yün, yağ, değersiz para, çam kozalağı olduğu söylenmektedir.³⁶

Bidâa kelimesi doğrudan mal ile ilintili olan bir kelimedir. Bu kelime ilk âyette bir çeşit mal olarak kabul edilen köle için ikinci âyette ise bir tür mal olan sermaye için kullanılmıştır.

1.2.3. Nimet (النِّعْمَةُ)

Nimet (النِّعْمَةُ) kelimesi sözlükte “bolluk, mutluluk, hoş dirlik, mal, rahat yaşam, iyilik” gibi anlamlara gelmektedir.³⁷ İstilahta ise nimet, “insana refah ve mutluluk

²⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yay., 2005), 7/287.

³⁰ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-e'kâvîl fi vücûhi't-te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetü Ubeykân, 1998), 3/264.

³¹ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, “b-d-a”, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts), 50.

³² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî, *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Şeyh Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1988), 1459.

³³ Yûsuf 12/20.

³⁴ Yûsuf 12/88.

³⁵ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 11/438.

³⁶ Nâsirüddîn Ebû Sâid Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil* (Beyrut: Dâru İhyâit't-Türâsil Arabî, 1998), 3/174.

³⁷ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, “Nimet”, *eş-Şihâh fi'l-luğa* (Kahire: Daru'l Kütübü'l Arabiye, 1956), 5/2041; Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, “Nimet”, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, nşr. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dar'ül-Ciyl, 1991), 5/446.

sağlayan şey” demektir.³⁸ Sözlük ve ıstılah anlamına baktığımız zaman nimet kelimesi genel anlamli bir yapıya sahiptir. Genel anlamli kelimeler de cüz’iyyâtı içine alırlar. Mal da nimet kelimesinin kapsamına giren kelimelerden biridir. Konu ile ilgili âyette Allah şöyle buyurmaktadır:

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن
أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن
هİZMETİNİZE VERDİĞİNİ, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez
misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan
Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar.”³⁹

Âyette yer alan açık nimetler ile hissedilen ve görülen şeyler (rızk, mal, makam, âfiyet, emniyet...); gizli nimetler ile idrak edilen ve hissedilip görülmeyen şeyler (bedene ruhun üflenmesi, kalbin iyiliklerle süslenmesi, nefsin rezilliklerden temizlenmesi) kastedilmektedir.⁴⁰ Bu ve buna benzer âyetlerde⁴¹ nimet kelimesi, insanın iki cihanda da karşılaşacağı müspet yöndeki durumlarını kapsayacak düzeyde ele alınmıştır.⁴² Bu durumda nimet ancak güzel olandır.⁴³ Malın nimet kelimesiyle ifade edilmesi de onun özü itibariyle güzel olduğuna, kötü ve kötülüğe yöneltici olmadığına işarettir. Dolayısıyla mal insan için asla bir tuzak değildir. Mal insan için bir imtihandır. Ahiretteki konumu ve derecesinin belirleyicisidir. İnsanın mal karşısındaki tavrı da (sabır, şükür, infak, israf...) bu hususta son derece önemlidir.

1.2.4. Kıyam (القيَام)

Kıyam (الْقِيَام) kelimesi yönelmek, ayaklarının üzerinde durmak, doğrultmak, güvenli olmak anlamlarına gelir.⁴⁴ Kur’ân’da kıyam lafzı ayakta tutan şey, mal anlamında kullanılmıştır.⁴⁵ İlgili âyet şöyledir:

³⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzır fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984), 597.

³⁹ Lokmân 31/20.

⁴⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. İbrahim Tüfekçi vd., 15/173.

⁴¹ Bk. İbrâhîm 14/34; en-Nahl 16/18; el-Vâkıa 59/89; el-Kalem 68/34; el-Mâide 5/65.

⁴² Davut Şahin, “Kur’ân’da Genel Anlamli Bir Kelime: Nimet”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2016), 222.

⁴³ Ebû Hilâl el-Askerî, “Menfaat ile Nimet Arasındaki Fark”, 285.

⁴⁴ Dâmegânî, “Kıyam”, 393; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzır*, thk. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, 504.

⁴⁵ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur’ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, 129.

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا

“Allah’ın, sizin geçiminize dayanak yaptığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlarla güzel şeyler söyleyin.”⁴⁶

Âyette geçen جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا “Allah’ın, sizin geçiminize dayanak yaptığı” sözü, “Bedenlerinizin sağlığı, ailenizin ve çocuklarınızın geçimi ve geleceği için dayanak ve destek kıldığı” demektir.⁴⁷ Kıyam ayakta tutan şey, unsurdur.⁴⁸ Nitekim insanın geçimini ve hayatını sürdürebilmesi, ayakta durabilmesi, geleceği için dayanak ve destek olması ancak mal ile mümkündür. Binâenaleyh mal, insanın bağımsız olarak yaşamasına ve ayakta durmasına sebep olduğundan dolayı sebebe sebep olanın ismi verilerek mübalağa yolu ile kıyam denilmiştir. Yani malın ayakta durabilmenin ve yaşamı devam ettirebilmenin kendisi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹ O halde mal, insanı ayakta tutan şeydir. İnsanın kendisi sayesinde belini doğrulttuğu, onu zayi ettiği takdirde kendisinin de zayi olacağı, idare ve emanetine verilen dayanaktır.⁵⁰

Âyet malın insan hayatında ne denli önemli olduğunu bize bildirmektedir. İlk Müslümanlar, “Mal, El-Mü'min kimsenin silahıdır. Geride, Allah katında kendisinden hesaba çekileceğim bir mal bırakmak, kendi adıma halka muhtaç olup onlara el açmaktan daha hayırlıdır.” derlermiş. Rivâyete göre Süfyân es-Sevrî’nin elinde bir miktar sermayesi varmış. Bu sermaye (anapara, ticaret malı) için şöyle dermiş: “Eğer bu varlık olmasaydı kesinlikle Abbasoğulları beni aşağılarlar, bir mendil gibi de kullanıp atarlardı.”⁵¹

1.2.5. Araz (العرض)

Araz (العرض) kelimesi cevherle var olabilen, sonradan ve tesadüfen ortaya çıkan, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan şey anlamına gelmektedir.⁵² Menfaat, dünya ve geçici dünya malı (ister kâlil (az) olsun ister kesîr (çok) olsun) için de araz kelimesi

⁴⁶ en-Nisâ 4/5.

⁴⁷ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 1/331.

⁴⁸ Kurtubî, *el- Câmi 'li-ahkâmî'l-Şur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 6/56-57.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsîrû'r-Râzî= Tefsîrû'l-kebîr= Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 9/192.

⁵⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Ali Hüsrevoğlu vd., 3/384; Ömer Çelik, *Hakk'ın Dâveti Meâli ve Tefsîri* (İstanbul: Erkam Yay., 2013), 1/476.

⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/20; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 1/331.

⁵² İsfahânî, “a-r-z”, 331; Yûsuf Şevki Yavuz, “Araz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3/337.

kullanılmaktadır.⁵³ Kur'ân'da beş yerde zikredilen araz kelimesi “geçici dünya malı ve kolay yollarla elde edilen menfaat” anlamı taşır.⁵⁴ Konuyla ilgili âyet şu şekildedir:

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ “Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi. Fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi. Birde kalkıp, ‘Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık’ diye Allah’ın adına yemin edecek, böylece kendilerini helâka sürükleyecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerini elbette biliyor.”⁵⁵

Âyette araz kelimesi “kişiye sunulan dünya menfaatleri” demektir.⁵⁶ Yani kolay elde edilen ganimettir.⁵⁷ Kolay elde edilen ganimet devamlı ve çoğu zaman görülen bir durum olmadığından dolayı araz kelimesi ile ifade edilmiştir. Başka bir âyette Allah şöyle buyurmaktadır:

مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يَتُخَنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ “O yerde gerekli temizliği yapıp hakimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Oysa Allah ahireti istiyor. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”⁵⁸

Âyette geçen “عَرَضَ الدُّنْيَا” dünya malı demek olup esirlerden alınan fidye anlamında kullanılmıştır. Burada dünya malı araz kelimesi ile ifade edilmiştir. Çünkü dünya malı kalıcı ve devamlı değildir. Ortaya çıkıp sonra da ortadan kaybolur.⁵⁹ Dünya malı ortaya çıkıp hemen kaybolan bir gölge gibi gelip geçicidir. Kur'ân'da dünya malına araz denilmesinin sebebi de budur. Yani dünya malının kalıcı ve devamlı olmamasıdır.

⁵³ İbn Manzûr, “Araz”, 7/170; Ahmet Muhtâr Ömer, “Araz”, *el-Mu‘cemü’l mevsûi‘yye li elfâzi’l Kur‘âni’l Kerîm ve Kıra‘tîhi* (Riyad: Müessesetü’s-Sutûr, 2002), 313; Mehmed b. Mustafâ el-Vânî, “Araz”, *Vankulu Lügati*, çev. Mustafa Koç & Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/1196.

⁵⁴ İsfahânî, “a-r-z”, 331.

⁵⁵ et-Tevbe 9/42.

⁵⁶ Nehhâs, *Me‘âni’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, thk. Şeyh Muhammed Ali es-Sâbûnî, 213; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 16/74.

⁵⁷ Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 1/682.

⁵⁸ el-Enfâl 8/67.

⁵⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 15/208; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, trc. Ali Hüsrevoğlu vd., 7/138-139.

1.2.6. Ecir (الأجر)

Sözlükte “yapılan bir işin karşılığı, ödülü”⁶⁰ anlamına gelen ecir (الأجر) kelimesi Kur’ân’da sevap, ücret, nafaka ve mehir anlamlarına gelmektedir.⁶¹ Zikredeceğimiz âyette ecir kelimesi mal ifade eden mehir anlamında kullanılmıştır. İlgili âyet şöyledir:

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً

“Elinizin altında bulunan cariyeler müstesna evli kadınlar da size haram kılındı. Allah’ın size emri budur. Bunlardan başkasını iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla mallarınızla istemeniz size helal kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin.”⁶²

Âyette أُجُورُ kelimesinden maksat mehirlerdir. Allah bu beyanda kendileriyle nikâhlandıkları kadınlardan faydalanmanın bir karşılığı olarak mehir vermelerini emretmektedir. Âyette malın ifade edilmesi de bize malın dışında herhangi bir şeyin mehir olamayacağını göstermektedir.⁶³ O halde ecir, evlilikten elde edilen menfaatin bedeli olarak verilen maldır.

1.2.7. Ganimet (الغنيمة)

Ganimet (الغنيمة), “savaşta düşmandan zorla alınan ve elde edilen şey” demektir.⁶⁴ Müslümanların savaşta kâfir ve müşriklerden aldıkları mallardır.⁶⁵ Bu hususla ilgili âyet şöyledir:

وَاَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ

“Allah’a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir.”⁶⁶

Âyette geçen ganimet ile kastedilen Müslümanların savaşmak suretiyle galip gelerek müşriklerin mallarından elde ettikleri şeylerdir.⁶⁷ İp, iplik, iğne gibi ele geçirilen

⁶⁰ Halîl b. Ahmed, “Ecir”, 1/58; İbn Manzûr, “Ecir”, 4/10.

⁶¹ Dâmegânî, “Ecir”, 17.

⁶² en-Nisâ 4/24.

⁶³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, 3/142; Neseî, *Medârikü’l-tenzil*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 1/348.

⁶⁴ Nezîh Hammâd, *Mu’cemü’l-muştalahât-il-mâliyyeti ve’l-iktisâdiyyeti fi lûgati’l-fukahâ* (Dınişk: Dâru’l-kalem, 2008), 398.

⁶⁵ Ebû Hilâl el-Askerî, “Ganimet ile Fey Arasındaki Fark”, 242.

⁶⁶ el-Enfâl 8/41.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, 6/216; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/170.

mal çeşitlerinin her türünü kapsamaktadır.⁶⁸ Âyette Bedir gününde elde edilen ganimetlerin nasıl taksim edileceği hususu izah edilmiştir. Peygamber zamanında ki uygulama şöyledir: Ganimetler beşe bölünmüştür. Bunlardan 1/5'i âyette belirtilen kimselere Allah'a, peygambere, yakınlarına, yoksullara, yetimlere, yolda kalmışlara; 4/5'ü de o ganimeti elde eden kimselere verilmiştir.⁶⁹

Ganimet ile ilintili olan fey de düşmandan savaşmaksızın, at sürmeksizin ve deve koşturmaksızın elde edilen her türlü maldır.⁷⁰ Feyin söz konusu anlamını içeren âyette şöyledir:

وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
“Allah'ın onlardan alıp resûlüne fey olarak verdikleri için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kadirdir.”⁷¹

Âyette geçen fey, savaşmaksızın düşmandan alınan mala denilmektedir. Nitekim elde edilen mallar Nadîroğullarının beldesi ile Medine arası iki mil mesafesinde olduğu için at, deve kullanılmadan ve savaşılmadan elde edilmiştir.⁷² Akabinde gelen âyette de feyin nasıl taksim edilmesi gerektiği izah edilmiştir. Âyet şöyledir:

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ
“Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resûlüne fey olarak verdikleri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. İcinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir...”⁷³

Ganimette olduğu gibi fey de beşe bölünmüştür. Feyin 4/5'ü peygambere, geri kalan 1/5'i de âyette zikredilen kimseler arasında taksim edilmiştir.⁷⁴

⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/581; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 1/645.

⁶⁹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 1/645; Mahallî & Süyûtî, *Tefsîrû'l- Celâleyn*, thk. Fahreddin Kabâve, 182.

⁷⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yay., 2008), 14/7806.

⁷¹ el-Haşr 59/6.

⁷² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983), 3/145.

⁷³ el-Haşr 59/7.

⁷⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/286.

Ganimet düşmanla savaşılarak elde edilen mallara; fey de düşmanla savaşılmadan elde edilen mallara denilmektedir. Bu âyetlerde de ganimet ve fey'in nasıl elde edildiği ve nerelerde kullanılması gerektiği beyan edilmektedir.

1.2.8. Ferîda (الفريضة)

Ferîda (الفريضة) kelimesi Kur'an'da mehir anlamında kullanılmıştır.⁷⁵ İlgili âyet şöyledir:

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ “Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız belirlediğiniz mehrin yarısını ödemek size borçtur. Ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır. Hoşgörülü davranmanız takvâyâ daha uygundur. Aranızda lütufkâr davranmayı unutmayın. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.”⁷⁶

Bu âyette ferîda, mehr-i muayyen manasındadır. Mehr-i muayyen, nikâh akdinin gereği olarak, kocanın karısına vermek mecburiyetinde bulunduğu maldır. Allah bu âyet ile mehri tayin edildiği halde kendilerine dokunulmadan boşanmış olan kadınların, belirlenen mehin yarısını alabileceğini ifade etmektedir.⁷⁷ Başka bir ifadeyle boşanan her bir kadının da mut‘a hakkına sahip olduğu anlatılmaktadır.⁷⁸

1.2.9. Semere (الثمرة)

Çoğulu ثَمَرَاتٌ ve ثَمْرٌ olan semere (الثمرة) kelimesi, genel olarak ağaçlardan elde edilen ürünlere denir.⁷⁹ Bu hususta âyette şöyle buyrulmaktadır:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَحْجُلُوا الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَحْجُلُوا “Rabbiniz ki sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır. Gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır. Artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın.”⁸⁰

⁷⁵ Mahallî & Süyûtî, *Tefsîrû'l- Celâleyn*, thk. Fahreddin Kabâve, 38.

⁷⁶ el-Bakara 2/237.

⁷⁷ Kurtubî, *el- Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4/168; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 3/27.

⁷⁸ Kurtubî, *el- Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4/168.

⁷⁹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, “Semere”, 15/83; Halîl b. Ahmed, “Semere”, 1/206; Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî, “Semere”, *el-Muḥîṭ fi'l-luḡa*, thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Âlî Yâsîn (Beyrut: Alimü'l-Kütüb, 1994), 10/143.

⁸⁰ el-Bakara 2/22.

Âyette geçen الثَّمَرَات “ürünler, meyveler, sebzeler, ekinler” olarak anlaşılmıştır.⁸¹ Allah insanlar için rızık olmak üzere meyvelerden ve türlü türlü bitkilerden nice şeyler meydana çıkarmıştır. Hem insanlar hem de hayvanlar yaşamlarını sürdürebilsin diye. Nitekim bu ürünler, Allah tarafından insana verilen ikram ve lütuftur. İnsanlar bu mahsullerle hem temel ihtiyaçlarını karşılayabilir hem de mülk edinmeye hazır hale getirerek geçim vasıtası olarak onlardan faydalanabilir. Bu bakımdan bunlar birer rızıktır. İnsanın hem zorunlu hem de lüks ihtiyaçlarını karşılayan maldır. Âyette Allah bütün bu rızıkları insana verenin bizzat kendisi olduğunu hatırlatarak kudretinin ve saltanatının yüceliği hususunda uyarıda bulunmaktadır.

Kehf sûresinde de altın, gümüş vb. pek çok mal anlamında ثَمَرُ kelimesinin kullanımı söz konusudur.

وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا “Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: ‘Benim malım seninkinden daha çok. İnsan sayısı olarak da daha güçlüyüm.’”⁸²

ثَمَرُ kelimesi, “Malını çoğalttı” anlamında ki ثَمَرَ مَالَهُ semmere mâlehû ifadesinden gelmektedir. Türlü türlü mallar demektir. Mücâhid b. Cebr’in ise ثَمَرُ kelimesini altın ve gümüş olarak açıklamıştır.⁸³ Âyette bahçe sahibinin, bahçelerinin gelirinden kaynaklanan çeşit çeşit malının yani altınının, gümüşünün, diğer çeşitlerden birçok malının olduğu anlaşılmaktadır. Âyet malı sebebiyle kendini üstün görerek kibirlenen bahçe sahibinin halini anlatmaktadır.

1.2.10. Âlâ (الآلاء)

Âlâ (الآلاء) kelimesi, “elen (إلى), ilen (إلى), ilyün (إلى) ve elvün (ألو)” kelimelerinin çoğuludur. Kur’ân’da nimet anlamında kullanılmaktadır.⁸⁴ İlgili âyet şu şekildedir:

وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَادْكُرُوا آيَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ “Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzüne sizi yerleştirdi. O’nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz,

⁸¹ Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 1/63; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân’ın Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Yay., ts.), 1/26.

⁸² el-Kehf 18/34.

⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavvız, 3/586.

⁸⁴ Hâil b. Ahmed, “Âlâ”, 1/82; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, “Âlâ”, 15/430; İsfahânî, “Îlâ”, 22; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Yenda Yayın, 2001), 7/333.

dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın.”⁸⁵

Âyetin sibakına da baktığımız zaman Allah Âd kavminin helâkından sonra Semûd kavmini onların yerine halife kılmış; yeryüzünün imarını, hâkimiyetini ve hükümlerini onların eline vermiş; düzlük yerlerde köşkler, saraylar yapmalarına ve uzun ömürlü, sağlam olmaları için dağları yontarak evler yapmalarına imkân sağlamıştır.⁸⁶ Bu da Semûd kavminin refaha, saadete ve dünya nimetlerinin kemâline ulaştığına delâlet eder. Nitekim Hz. Sâlih kavmini uyarırken “...فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ...” (Allah'ın nimetlerini hatırlayın) ifadesini kullanarak kavmine, Allah'ın onlara ihsan ettiği nimetleri (rızık ve geniş bir malı/serveti) unutmamaları gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁸⁷ Alûsî (öl. 1270/1854) âyetteki “âlâ”nın, âyetin başında zikredilen nimetleri (rızık ve geniş bir malı/serveti) ifade etmekle beraber Allah'ın insanlara bahşetmiş olduğu maddî ve manevî diğer nimetleri de ihtiva edecek biçimde geniş bir anlam ifade ettiğini söylemektedir.⁸⁸

Rahmân sûresinde pek çok âyette geçen âlâ kelimesi ile dinî-dünyevî birçok nimet kastedilmektedir. Âlâ kelimesinin geçtiği âyetler ile Allah insanları verilen bu nimetlere şükretmemeleri sebebiyle uyarmakta ve bu uyarıyı tekrarlamaktadır.⁸⁹

Kur'ân'da geçen bütün âyetlerde âlâ kelimesi nimet anlamında kullanılmıştır. Âlâ kelimesinin insanlara ihsan edilen dinî-dünyevî nimetler anlamında kullanılması âlâ ile mal kelimesi arasında bir ilintinin (anlam yakınlığının) olduğunu göstermektedir.

1.2.11. Rahmet (الرحمة)

Rahmet (الرَّحْمَةُ), “rikat/incelik, şefkat ve mağfiret” gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁰ Rahmet bazen incelik/duyarlılık bazen de ihsan anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime nispet edilen varlığa göre iki manaya gelmektedir. Rahmet, Allah'a nispet edildiğinde lütuf ve ihsan anlamına; insana nispet edildiğinde incelik ve şefkat anlamına gelmektedir.⁹¹ Zû vücuh bir kelime olan rahmet, Kur'ân'da nimet, rızık, zafer, âfiyet,

⁸⁵ el-A'râf 7/74.

⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi 'li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 9/267; Çelik, *Hakk'ın Dâveti Meâli ve Tefsîri*, 2/187.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, 5/408.

⁸⁸ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1997), 5/244.

⁸⁹ Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ân*, 27/97.

⁹⁰ İbn Manzûr, “Rahmet”, 12/230; Fîrûzâbâdî, “Rahmet”, 1/111.

⁹¹ İsfahânî, “r-h-m”, 420.

iman, yağmur, cennet vb. olmak üzere pek çok anlamda da kullanılmaktadır.⁹² Mal anlamında kullanımı da söz konusudur. Örnek âyet şöyledir:

“Eğer insana nezdimizden bir rahmet tattırıp da sonra da ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir.”⁹³

Allah'ın “insana nezdimizden bir rahmet tattırıp da” buyruğundaki rahmet kavramı mal, servet ve nimet gibi anlamlara gelmektedir. Âyet Allah tarafından insana bir lütuf ve ihsan olarak verilen mal ve servetin kendisinden alınması durumunda ümidini keseceğini ve nankörlük edeceğini beyan etmektedir.⁹⁴

Mal, Allah tarafından insana verilen bir rahmettir. İnsanın iman, ibadet ve ahlâk ile en güzel bir şekilde hayatını yaşamasını sağlayan bir lütuftur. İnsanın itaat edip şükretmesini ve nankörlükten kaçınmasını sağlayan ilahi bir yardımdır. O halde insana düşen görev malın hakiki sahibinin Allah olduğunu bilmek ve bu şuurla mal ile ilgili emirlerini yerine getirmek, yasaklarından da uzak durmaktır. Onun rızası dairesinde bir hayat yaşayarak mal ile kulluk ve şükür vazifesini yerine getirmektir. Kendisinden alındığı zaman da ümitsizliğe düşmemek ve nankörlük etmemektedir.

1.2.12. Kenz (الكنز)

Kenz (الكنز) kelimesi defnedilen mal anlamına gelmektedir.⁹⁵ Çok olan mala da kenz denilmektedir.⁹⁶ Tanımından da anlaşıldığı gibi kenz kelimesi doğrudan mal ile ilgili bir kelimedir. Kur'an'da kenz kelimesi geçtiği âyetlerde iki anlamda kullanılmaktadır: mal ve ilim sayfası.⁹⁷ Mal anlamını içeren âyet şöyledir:

فَأَعْلَلَّكَ تَارِكًا بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَصَائِقُ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ “Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse

⁹² Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Salebe et-Teymî, *et-Teşârif: Tefsîrû'l-Kur'an mimme'stebehet esmâ'ühû ve taşarrâfet me'ânih*, thk. Hind Ahmed Şelebî (Umman: Müessesetü'l-Alulbeyt, 2007), 198; Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, 44; Dâmegânî, “Rahmet”, 199; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-ğadîr: el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Daru'l Marife, 2007), 649.

⁹³ Hûd 11/9.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, 7/135; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yay., 2009), 4/80.

⁹⁵ Hâlîl b. Ahmed, “Kenz”, 4/50.

⁹⁶ Ahmet Muhtâr Ömer, “Kenz”, 397; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 17/201.

⁹⁷ Dâmegânî, “Kenz”, 409.

ya!’ demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir.”⁹⁸

Bu âyette müşrikler, Hz. Muhammed’in peygamberliğine karşı çıkmakta ve kendisinden bunun doğruluğunu ispat etmek için bazı hârikulâde şeyleri ortaya koymasını istemektedirler. Müşriklerin bu isteklerinin başında da defnedilebilecek kadar fazla olan mal/hazine gelmektedir.⁹⁹ Bir başka âyette de şöyle zikredilmektedir:

وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا أَوْ يُلْقَى إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا “Dediler ki: ‘Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı.’ Bu zalimler inananlara: ‘Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz’ dediler.”¹⁰⁰

Bu âyette, yukarıda bahsettiğimiz âyette olduğu gibi müşriklerin Hz. Muhammed (s.a.v) den peygamberliğinin doğruluğunu ispat etmesi için bazı hârikulâde şeyler ortaya koymasını istedikleri haber verilmektedir.¹⁰¹ Ancak yukarıdaki âyette müşrikler önce Hz. Muhammed’in bir hazine ortaya koymasını sonra da yanında bir melek bulundurmasını isterken bu âyette de önce yanında bir melek bulundurmasını sonra da kendisine mal, mülk ve servetin verilmesini istemektedirler. Ondan büyük bir miktarda mal istemelerinin sebebi onların kalplerinde malın büyük bir değerinin olmasıdır. Zira onların hayat anlayışı sadece maddeden ibarettir. Bu dünyadan başka bir hayat anlayışına da sahip değildir. Bu da onların, dünyevî haz ve lezzetleri istemesine sebep olmaktadır.

1.2.13. Tayyib (الطيب)

Tayyibât (الطَيِّبَات), tîb ve tâbe (طيب/طَاب) kökünden gelen tayyib (الطيب) kelimesinin çoğulu olup nefis ve duyuların lezzet aldığı/hoşlandığı şeye denir.¹⁰² Bu anlamda kullanılan âyet şöyledir:

⁹⁸ Hûd 11/12.

⁹⁹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, trc. Ali Hüsrevoğlu vd., 8/230; Gurâbzâde Ahmet Efendi, *Zübedü Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr-Gurâbzâde Tefsiri*, haz. Mehmet Akif Alpaydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., 2006), 444.

¹⁰⁰ el-Furkân 25/7-8.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 11/5989; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/81; Çelik, *Hakk’ın Dâveti Meâli ve Tefsiri*, 3/475.

¹⁰² İsfahânî, “t-y-b”, 308; Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehş Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, “Tayyib”, *el-Mişbâhu’l-münîr fî garîbi’ş-şerhi’l-kebîr li’r-Râfi’i* (Kahire: Daru’l-Hadîs,2000), 228.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَدْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ
الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ “İnkâr edenler ateşin başına getirilince:
‘Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız. Şimdi
ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak
aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz!’ denilecektir.”¹⁰³

Âyette tayyibât kelimesi leziz olan ve hoş giden tüm güzel şeyleri ifade etmektedir.¹⁰⁴ Bu güzellikler de mal, yetki ve iktidardır. Kendilerine mal, yetki ve iktidar verilenler bunların hakkını verir, başkalarının iyilik ve mutluluğu için kullanırlarsa mükâfata nail olurlar. Ancak onlar bu güzelliklerin hakkını vermez, onları hakka ve hukuka riayet etmeden kullanırlarsa büyük bir azapla cezalandırılırlar.¹⁰⁵ Anlaşıldığı üzere kâfirlerin alçaltıcı bir azapla cezalandırılmalarının nedeni mal, iktidar ve yetki sahibi olmaları değildir. Onların bu güzellikleri sünnetullah'a uygun olarak kullanmamalarıdır. Ayrıca insanın hoşuna giden bu güzellikler (mal, yetki, iktidar) geçici güzelliklerdir. Rivâyete göre bir gün Hz. Ömer Resûlullah'ın yanına girer. Peygamberin bir hasır üzerine uzandığını ve hasırın da vücudunda iz bıraktığını görür. Bu manzara karşısında ağlamaya başlar. Hz. Peygamber'in niçin ağladığını sorması üzerine Hz. Ömer “Ya Resûlullah! Sizi bu halde görünce altın tahtlar üzerinde oturup ipekler, iprişimler, atlaslar, kadifeler giyen İran ve Bizans imparatorlarını hatırladım da.” der. Bunun üzerine Resûlullah da “Onlara güzellikleri dünyada verilmiştir. Onunda kesilmesi yakındır. Bizim güzelliklerimiz ise ahirete bırakılmıştır.” der.¹⁰⁶ Hem âyet hem de hadis bu duruma işaret etmektedir. O halde mal, insanın haz ve lezzet duyduğu geçici güzelliklerden biridir. İyi kullanıldığı takdirde insanın bahtiyar olmasına, kötü kullanıldığı takdirde de bedbaht olmasına sebep olmaktadır.

¹⁰³ el-Ahkâf 46/20.

¹⁰⁴ Neseffî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 3/314; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Ali Hüsrevoğlu vd., 19/104.

¹⁰⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİA Yay., 2007), 5/35-36.

¹⁰⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsne'd*, thk. Şuayb Arnavud vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 343 (No. 7963).

1.2.14. Rızık (الرِّزْق)

Sözlükte rızık (الرِّزْق), kendisiyle beslenen ve kendisinden faydalanan şeydir.¹⁰⁷

Terim olarak Allah'ın canlı varlıklara yeme, içme ve başka hususlarda faydalanmak üzere verdiği şeydir.¹⁰⁸ Çok anlamlı bir kelime (zû vücuh) olan rızık, Kur'ân'da ihsan, yemek, öğle-akşam yemeği, yağmur nafaka, meyve, sevap, cennet, hayvan-ekin, şükür gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁰⁹ Mal anlamında kullanımı da söz konusudur. İlgili âyet şöyledir:

“وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنْزِلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ” Şayet Allah kullarına rızık bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi. Ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir.”¹¹⁰

Suffe ehlinin Kurayza, Kaynuka ve Nadîroğullarının malına bakıp o mallara sahip olmayı istemeleri üzerine inen bu âyette rızıktan kasıt maldır.¹¹¹ Âyet Allah'ın, kullarına belli bir ölçüde onların hallerine uygun olarak mallar verdiğini,¹¹² o malları çok vermesi halinde insanların azgınlık edip başkalarına karşı haksız davranışlarda bulunacağını¹¹³ beyan etmektedir. Başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

“اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ” Allah dilediği kimselere rızık bulaştırır da daraltır da. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar. Oysa ahiretin yanında dünya hayatı geçici bir azıktan başka bir şey olmadığını anlatmaktadır.”¹¹⁴

Âyette geçen rızık mal anlamına gelmektedir. Âyet, Allah'ın malları kafirlere imtihan için verdiğini, malları sebebi ile üstünlüklerinin gelip geçici olduğunu ve ahiret

¹⁰⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, “Rızık ile Gıda Arasındaki Fark”, 237; İsfahânî, “r-z-k”, 194; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, “Rızık”, *et-Tarîfât*, trc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yay., 1997), 110.

¹⁰⁸ Şerafeddin Gölcük, “Rızık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35/73.

¹⁰⁹ Dâmegânî, “Rızık”, 202; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzır*, thk. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, 324.

¹¹⁰ eş-Şûrâ 42/27.

¹¹¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, 7/287; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 18/473; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 13/158.

¹¹² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Ali Hüsrevoğlu vd., 18/198.

¹¹³ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/81.

¹¹⁴ er-Rad 13/26.

nimetleri ile karşılaştırıldığında o malların geçici bir azıktan başka bir şey olmadığını anlatmaktadır.¹¹⁵

Görüldüğü gibi bu ve benzeri âyetlerde geçen rızık kelimesinden kastedilen maldır. Mal, sahip olunan ve kendisinden yararlanılmak üzere Allah'ın canlılara verdiği rızıklardan biridir. O halde rızık maldan daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Mal sadece dünyevî ihtiyaç ve faydaları kapsarken rızık hem dünyevî hem de uhrevî ihtiyaç ve faydaları kapsamaktadır. Yani rızık sadece dünyevî lütuf olarak verilen maldan ibaret olmayıp cennet, sevap gibi Allah'ın uhrevî lütuflarını da ifade etmektedir.

1.2.15. Zînet (الزينة)

Sözlükte zînet (الزينة), “kendisiyle güzelleşilen şey” demektir.¹¹⁶ Kur'ân'da güzellik, parlaklık, ihtişam, süs ve elbise anlamlarında kullanılmıştır.¹¹⁷ Zînet kelimesinin mal ifade eden elbise ve her türlü maddi süs eşyası anlamını içeren örnek âyet şu şekildedir:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ “De ki: ‘Allah’ın kulları için yarattığı süs, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?’ De ki: ‘Onlar dünya hayatında mü’minlere yaraşır; kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır.’ İşte anlayan bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz.”¹¹⁸

Burada sözü geçen zînet pamuk ve keten gibi bitkilerden, yün ve ipek gibi hayvanlardan, zırh gibi madenlerden elde edilen elbiseler ve kendisiyle her türlü süslenilen şeylerdir.¹¹⁹ Âyet, insanların dünya hayatının malından sayılan elbise ve her türlü maddi süs eşyasından faydalanabileceklerini ve bunlardan faydalanmalarında herhangi bir günahın olmadığını beyan etmektedir.¹²⁰ Nitekim Allah bütün bu zînetleri mü’minler için yaratmıştır. Bu zînetleri yaratmasındaki maksat kulların Allah’a olan itaatlerini yerine getirmelerine yardımcı olmak ve kulları bu yönden desteklemektir. Bu

¹¹⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Taberî Tefsîri*, trc. Kerim Aytekin & Hasan Karakaya (İstanbul: Hisar Yay., 1996), 5/83.

¹¹⁶ Fîrûzâbâdî, “Zînet”, 1204.

¹¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzır*, thk. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, 339.

¹¹⁸ el-A'râf 7/32.

¹¹⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 2/27; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Ali Hüsrevoğlu vd., 6/59; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/82.

¹²⁰ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 6/375.

sebeple Allah'ın kulları için yarattığı zînetleri hiç kimsenin haram kılmaya yetkisi yoktur. Başka bir âyette de şöyle buyrulmaktadır:

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَكُوْهُ عَظِيمٌ

“Kârûn zîneti içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, ‘Keşke Kârûn’a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!’ derlerdi.”¹²¹

Âyette zikredilen zînet, Kârûn’un sarı ve kırmızı gibi muhtelif renklerde boyanmış altın ve ipek elbiseleri, yetmiş birden fazla taraftarları, süvarileri, cariyeleri ve davar sürüleridir.¹²² Kârûn olanca süsü içinde kavminin karşısına çıktığında dünyanın süsüne rağbet edenler, onu gördüklerinde ona verilen malın bir mislinin kendileri için verilmesini temenni etmişlerdir.¹²³ Âyetin devamında ise onlar, dünya hayatının süsü olan malların geçici olduğunu ve ahiret açısından mala ümit bağlamanın doğru olmadığını idrak edeceklerdir.

1.2.16. Maîşet (المعيشة)

Maîşet (المعيشة) kendisiyle yaşanan yiyecek, içecek vb. şeylerdir. Çoğulu maâyiş (مَعَايِش) tir.¹²⁴ Kur’ân’da mal kavramının anlam çerçevesinde ele alınan yiyecek, içecek vb. şeyler maâyiş kelimesiyle ifade edilmiştir. Maâyiş kelimesinin yer aldığı âyetlerden bazıları şunlardır:

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ “Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz.”¹²⁵

وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ “Yine orada hem sizin için hem de rızkı size borç olmayanlar için uygun geçim vasıtaları yarattık.”¹²⁶

Bu âyetlerde insanlara hayatlarını devam ettirebilmeleri için çeşitli geçim vasıtaları verildiği anlatılmaktadır. Hayatın devamı için ihtiyaç duyulan yiyecek, içecek vb. şeyler ya da bunlara ulaşmayı sağlayan şeyler de maâyiş kelimesiyle ifade edilmektedir.¹²⁷

¹²¹ el-Kasas 28/79.

¹²² Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. (Riyad: Dâru’t-Tayyibe, 1990), 6/222.

¹²³ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 11/6243.

¹²⁴ İsfahânî, “a-y-ş”, 353; Fîrûzâbâdî, “Maîşet”, 599.

¹²⁵ el-A‘râf 7/10.

¹²⁶ el-Hicr 15/20.

¹²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/425; Kurtubî, *el-Câmi‘li-ahkâmi‘l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 9/160.

Allah hayatımızın devamı için insanların ihtiyaçlarını gideren yiyecek, içecek, giyecek vb. her türlü vasıtaları lûtfetmiştir. Bu vasıtaların tümü mala dayanmakta olup hayatımızda son derece önemli bir yere sahiptir. Zira insan hayatı mal ile devam etmektedir. Yiyecek, içecek vb. türden malın elde edilmemesi durumu da insanı bedenî ölüme mahkûm eder. O halde malın olmadığı yerde hayatın devamı mümkün değildir.

1.2.17. Zuhruf (الزُخْرُف)

İsim olarak zuhruf (الزُخْرُف), “hoşa giden süs” demektir. Bu anlamdan altın ve zînete de zuhruf denilmektedir.¹²⁸ Kur’ân’da da altın anlamında zuhruf kelimesinin kullanımı söz konusudur. İlgili âyet şöyledir:

أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقَيْكَ حَتَّى تُنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا “Ya da altından bir evin olmalı veya göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmedığın sürece göğe çıktığına da asla inanmayız. De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece beşer bir peygamberim.”¹²⁹

Ebû Nuaym’ın bildirdiğine göre Mücâhid der ki: İbn Abbas’ın kırâatında “أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ” buyruğunu “أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِنْ ذَهَبٍ” şeklinde okuyana kadar zuhruf ifadesinin ne olduğunu bilmezdim.¹³⁰ Görüldüğü gibi âyette zuhruftan maksat bir tür mal olarak kabul edilen altındır. Âyet, Kur’ân’ın mucizeliği tamamen ortaya konulduğu zaman müşriklerin, peygamberden altından bir eve sahip olma ve göğe çıkma gibi olağanüstü isteklerde bulunduklarından bahsetmektedir.

1.2.18. Metâ (الْمَتَاع)

Metâ (الْمَتَاع), kendisinden faydalanılan her türlü maddi değer ve ihtiyaç maddesidir.¹³¹ Kendisinden hemen lezzet alınan menfaattir.¹³² Kur’ân’da metânın söz konusu anlamını içeren âyet şu şekildedir:

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزِدَادُ كَيْلٍ بَعِيرٍ ذَلِكَ كَيْلُ يَسِيرٍ “Metâlarını açtıkları zaman sermayelerinin kendilerine geri verildiğini gördüler. Dediler ki: Ey babamız! Daha ne istiyoruz. İşte sermayemiz de

¹²⁸ Hâlîl b. Ahmed, “Zuhruf”, 2/178; İsfahânî, “z-h-r-f”, 212; Dâmegânî, “Zuhruf”, 217; Tâlekânî, “Zuhruf”, 4/465.

¹²⁹ el-İsrâ 7/93.

¹³⁰ Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 9/448.

¹³¹ Hâlîl b. Ahmed, “Zuhruf”, 2/178; Dâmegânî, “Zuhruf”, 217; Tâlekânî, “Zuhruf”, 4/465.

¹³² Ebû Hilâl el-Askerî, “Metâ ile Menfaat Arasındaki Fark”, 286.

bize geri verilmiş. (Onunla yine) ailemize yiyecek getiririz, kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü de fazla alırız. Çünkü bu (seferki aldığımız) az bir miktardır.”¹³³

Âyette metâ kelimesi ile yiyecek veya yiyecek kapları kastedilmektedir.¹³⁴ Yiyecek ve yiyecek kapları, insanların geçimini sağlayan ve kendisinden faydalanan ihtiyaç maddesi olduğu için bu kelime ile ifade edilmiştir.

Kur’ân’da genellikle metâ kelimesi “ed-dünya,”¹³⁵ “hayatü’l-dünya,”¹³⁶ “el-hasen”¹³⁷ ve “el-ğurur”¹³⁸ kelimeleriyle tamlama şeklinde, dünya malından az-çok faydalanan şeyler anlamında kullanılmaktadır. İlgili âyet şu şekildedir:

“Size verilen her şey yalnızca dünya hayatının metâ ve süsüdür. Allah katında olan ise daha hayırlı ve daha sürekli. Yine de akıllanmayacak mısınız?”¹³⁹

Âyette metâ insan maişetini temin eden geçici maldır.¹⁴⁰ İnsana yaşamın bir gereği ve sebebi olarak verilen bu menfaatler belirli ve az günlerde kullanılan menfaatlerdir. Daim ve sürekli olmadıklarından dolayı bir gün mutlaka yok olacak ve zevale uğrayacaklardır. Bundan dolayı da dünya menfaatlerine metâ denilmektedir.¹⁴¹ Âyet dünya hayatının geçici mal ve süsüne kendilerini kaptırarak bunların ötesinde değer tanımayan (maddeperest olan) Mekkelilerden bahsetmektedir. Onların, ahirette verilecek olan menfaatleri terk ederek dünyada verilen menfaatleri ebedileştirmelerinin büyük bir cehalet olduğu vurgulanmaktadır.¹⁴²

1.2.19. Âcile (العاجلة)

Âcil (العاجل) kelimesinin müennesi olan âcile (العاجلة), “şu anda mevcut olan, hazır bulunan şey” anlamına gelmektedir.¹⁴³ Kur’ân’da dünya, dünya malı anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁴⁴ Söz konusu anlamları içeren örnek âyet şu şekildedir:

¹³³ Yûsuf 12/65.

¹³⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 18/174; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 9/173.

¹³⁵ en-Nisâ 4/77.

¹³⁶ el-Kasas 28/61.

¹³⁷ Hûd 11/13.

¹³⁸ Âl-i İmrân 3/185.

¹³⁹ el-Kasas 28/60.

¹⁴⁰ Taberî, *Taberî Tefsîri*, trc. Kerim Aytekin & Hasan Karakaya, 6/339.

¹⁴¹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 14/377.

¹⁴² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 25/6.

¹⁴³ Vâni, “Âcile”, 2/1896; Şevki Saka, “Âcil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/326.

¹⁴⁴ İsfahânî, “a-c-l”, 323; Tâlekânî, “Âcile”, 1/257.

“Kim bu çabuk geçeni isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz. Sonra da onu cehenneme göndeririz. Oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer.”¹⁴⁵

“Kim bu çabuk geçeni isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz” meâlindeki beyan ile “Kim dünya malını isterse bunu vermek istediğimiz kişiye dilediğimiz kadar bağışlarız”¹⁴⁶ yahut “O yaptıkları ile mal toplamayı ve malını arttırmayı murat ederse dilediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz”¹⁴⁷ ifade edilmektedir. Âyette Allah, dilemesine bağlı olarak Müslümanlarla savaşa çıkan (savaşa çıkmalarındaki maksatları da sadece ganimet elde etmek olan) münâfıklara istediklerini vereceğini sonra da onları cehenneme atacağını haber vermektedir.¹⁴⁸ Burada dünya malının âcile diye isimlendirilmesi onun geçici olması sebebiyledir. Allah dünya malının bir gün mutlaka yok olacağı gerçeğini hatırlatmak istemektedir. Çünkü insan gelip geçici olan dünya malını arzulamakta ve onu tercih ederek ahireti tercih dışı bırakmaktadır. Oysa ki O, insanın mala olan bağlılığında ölçülü olmasını istemektedir.

1.2.20. Esâs (الاثاث)

Sözlükte esâs (الاثاث) kelimesi, “ev eşyası, mal, metâ” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁹ Kur’ân’da esâs kelimesi sadece iki âyette zikredilmektedir.

Birinci âyet:

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّن بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ “Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek göç gününüzde gerek ikamet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler, onların yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi.”¹⁵⁰

İkinci âyet ise:

¹⁴⁵ el-İsrâ 17/18.

¹⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, 5/20.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, 8/246.

¹⁴⁸ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/251; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 9/284.

¹⁴⁹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, “Esâs”, 15/165; Hâilîl b. Ahmed, “Esâs”, 1/56; Hasîrîzâde, “Esâs”, 1/67.

¹⁵⁰ en-Nahl 16/80.

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثْنًا وَرَنًا “Biz onlardan önce mal ve görünümü daha güzel olan nice nesilleri helâk ettik. ¹⁵¹

Bu iki âyetten de anlaşıldığı gibi esâs kelimesi mal anlamında kullanılmaktadır. ¹⁵² Birinci âyetle insanlara verilen malın bir lütuf olduğu, ikinci âyetle ise insanlara verilen malın bir istidraç olduğu ifade edilmektedir.

1.2.21. Sea (السعة)

Sözlükte sea (السعة) kelimesi, “genişlik, bolluk, zenginlik” gibi anlamlara gelmektedir. ¹⁵³ Kur’ân’da sea kelimesinin söz konusu anlamlarını içeren âyet şöyledir:

لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا “Eli geniş olan elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızık dar olan da Allah’ın ona verdiğinden (o ölçüde) harcasın. Allah bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.” ¹⁵⁴

Bu âyet, “Zengin olan kudretince, darda bulunan halince...” ¹⁵⁵ âyeti gibidir. Burada “Eli geniş olan elinin genişliğine göre nafaka versin” ifadesi, nafaka ile mükellef kılınan kimsenin hal-i vakti yerinde olup da malca genişliğe sahipse o kimsenin mal genişliğine göre genişliğinden nafaka vermesi gerektiği anlatılmaktadır. ¹⁵⁶ Âyetten de anlaşıldığı gibi sea kelimesi, mal genişliği ve zenginlik anlamında kullanılmıştır.

1.2.22. Teref (الترف)

Sözlükte teref (الترف), “refah ve bolluk içinde yaşamak” demektir. Nimetin insanı tuğyana düşürmesine itraf (الترف); nimetin ve bolluğun kendisini şımartıp azdırdığı kimselere de mütfef (مُتَرْفٍ) denmektedir. ¹⁵⁷ Teref kelimesi türevleriyle birlikte Kur’ân’da kendisine verilen nimetle şımartmak, azmak anlamlarında kullanılmıştır. Söz konusu anlamını içeren örnek âyet şöyledir:

¹⁵¹ Meryem 19/74.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, 9/158; Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 13/502; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/348; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 10/125.

¹⁵³ İsfahânî, “v-s-a”, 233; Fîrûzâbâdî, “Seat”, 771; Mütercim Âsım Efendi, “Seat”, *Okyanûsü’l-basît fi tercemeti’l-kâmûsi’l-muhît*, çev. Mustafa Koç & Eyyüb Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2013), 4/3544.

¹⁵⁴ et-Tâlak 65/7.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/236.

¹⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 8/58.

¹⁵⁷ İsfahânî, “t-r-f”, 74; İbn Manzûr, “Teref”, 9/17; Âsım Efendi, “İtrâf”, 4/3636.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ “Sizden önceki nesillerden aklı başında kimseler yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan alıkoysalardı ya! Ancak içlerinden kendilerini kurtardığımız pek az kimse bunu yapmıştı. Zulmedenler ise içinde şımartıldıkları refahın ardına düştüler ve günahkâr kimseler oldular.”¹⁵⁸

“Zulmedenler ise içinde şımartıldıkları refahın ardına düştüler” buyruğundaki refahtan maksat mal ve mülktür.¹⁵⁹ Yani o kimseler bütün imkânlarını mal kazanma ve biriktirme yolunda sarf etmişlerdir. Rahat ve güzel bir yaşam geçirme arzusunun ardına düşmüşlerdir. Bunun dışındaki her şeyden yüz çevirmişlerdir. Allah’ın yapılmasını istediği şeyleri yerine getirmemişler, yapılmamasını istediği şeylerden de imtina etmemişlerdir. Hepsini arkalarına atmışlardır. Bu da onların zulmedenlerden olmasına sebep olmuştur.¹⁶⁰ İşte burada şirk toplumlarında mütref diye isimlendirilen toplumun önde gelen kimselerine inkârda daha da azmaları ve kendileri gibi olanları saptırmaları için Allah’ın mal-mülk vermesi itraf kelimesiyle beyan edilmektedir.¹⁶¹

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanlar malları sebebiyle azgınlığa düşmekte ve malın esiri haline gelmektedir. Malın tuğyana düşürmüş olduğu bu tür kimseler, nimetin asıl sahibini göremeyen ve kendilerini Allah’a muhtaç hissetmeyen bir birey haline dönüşmektedir. Bu da onların şirk unsuru taşıyabilecek bir yaşam tarzının oluşmasına sebep olmaktadır. Oysa Allah, kendilerine ihsan edilen malın taşkınlık ve bozgunculuk aracı olarak kullanılmamasını istemektedir. Bu hususta da Allah, mallarıyla böbürlenip bozgunculuk edenleri mallarının çokluğuna bakmaksızın helâk ettiğini insanlara hatırlatarak uyarıda bulunmaktadır.

¹⁵⁸ Hûd 11/116.

¹⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, 7/253; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 8/425; Kurtubî, *el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 11/234.

¹⁶⁰ Neseff, *Medârikü’t-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/90; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 8/425.

¹⁶¹ Bk. Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’an*, trc. Salih Uçan vd. (İstanbul: Dünya Yay., 1991), 7/264; Bilmen, *Kur’an’ın Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 3/1530; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/669; Ali Küçük, *Besâiru’l Kur’an* (Konya: Sofra Yay., 2011), 9/409.

1.2.23. Dûlet (الدولة)

Dûlet (الدولة), elden ele dolaşan şeydir. Daha çok mal için kullanılır.¹⁶² Haşr sûresinin 7. âyetinde yer alan dûlet kavramı mazmununda mal kavramını barındırmaktadır. İlgili âyet şöyledir:

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ “Allah’ın (başka) beldeler halkından alıp resûlüne fey olarak verdikleri Allah’a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. (Mal) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir.”¹⁶³

Âyette dûlet, elden ele dolaşan dünya malıdır. Allah savaşılmaksızın elde edilen malların zenginler arasında kendisiyle övündükleri bir hisse olmamasını istemektedir. Bu sebeple de Allah malı peygambere, yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara taksimat yaparak adaletli bir şekilde dolaştırmaktadır.¹⁶⁴

Allah’ın insanlara verdiği malda ihtiyaç sahiplerinin hakkı vardır. Zengin kimseler malı kendi aralarında dolaşan bir güç haline getirmeden mallarında ihtiyaç sahiplerinin de payı olduğunun bilinci ile onlara hakkını vermelidir. Bu açıdan mal sadece zengin kimseler arasında dolaşan bir şey olmaktan çıkarılarak tüm topluma yayılmalıdır. Zenginlerin daha da zenginleşeceği yahut fakirlerin daha da fakirleşeceği bir araç olmamalıdır. Allah da zengin kimselerdeki mal akışının fakir kimseler tarafına geçmesi için sürekli infakı telkin etmektedir. Böylece malın tekelleşmesinin önüne geçilerek malın dolaşım ve intikalinin sağlanması hedeflenmektedir. İşte bu durum mal ile dûlet arasındaki ilintiyi ortaya koymaktadır.

Netice olarak mal ile ilintili olarak açıklanan kelimeler göz önüne alındığında şunları söyleyebiliriz: Mal sadece altın ve gümüşten ibaret olmayıp insanın mâlik olduğu her şeydir. Bu açıdan mal ile ilintili olan kavramlarda mal, bilineni kapsamakla birlikte gelecekte ihdas edilecekleri de kapsayacak umûmilikte ele alınmaktadır. Ayrıca bu kavramlar malın mahiyeti hakkında da bilgi vermektedir. Kur’ân’da malın “hayır, nimet, âlâ, rahmet” gibi kavramlarla ifade edilmesi malın bizatihi kötü ve şer olmadığına; “tayyib, zuhruf” gibi kavramlarla ifade edilmesi malın haz ve lezzet duyulan

¹⁶² İsfahânî, “d-v-l”, 174; İbn Manzûr, “Dûlet”, 11/252.

¹⁶³ el-Haşr 59/7.

¹⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 6/78; Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 3/457; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 21/91.

güzelliklerden olduğuna; “araz, âcile” gibi kavramlarla ifade edilmesi malın kalıcı ve devamlı olmadığına; “semere, rızık, maîşet, metâ, ecir, ferîda, zînet, esâs...” gibi kavramlarla ifade edilmesi de yeme, içme, barınma vb. hususlarda kendisinden faydalanılan bir araç olduğuna işaret etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN'DA İNSAN-MAL İLİŞKİSİ

2.1. Kur'ân'da Mal Mülkiyeti

Arapça bir kelime olan mülkiyet kelimesi, sahip olma ve kullanım hakkını taşıma durumunu ifade eder.¹⁶⁵ M-l-k (م-ل-ك) kökünden gelen bu kavram genel olarak milk (مِلْك), mülk (مُلْك), melk (مَلْك) şekillerinde olmak üzere üç hareke ile kullanılmaktadır. “Mim” harfinin ötresi ile mülk (مُلْك) saltanat ve siyasi iktidar anlamındadır. Esre ve üstün ile milk (مِلْك) ve melk (مَلْك) ise eşyanın mülkiyeti için kullanılmaktadır.¹⁶⁶

Mülkiyet bir mala sahip olma ve o malı mutlak sûrette kullanabilme yetkisidir.¹⁶⁷ Mülk sahibine söz konusu mal üzerinde en kapsamlı yetkiyi sağlayan, başkasının tasarruf ve müdahalelerine engel olma hakkı veren hukuki bağıdır.¹⁶⁸

Bu tanımlardan anlaşılıyor ki mülkiyet, malda serbest tasarrufta bulunma imkânıdır ki mülk olan maldan tasarrufta bulunma hakkı, sadece onun mâlikine aittir. Başkaları o malda tasarruf hakkına sahip değildir. Zira bir başkası böyle bir tasarrufta bulunmaya kalkışırsa mal sahibi ona engel olabilir. Ayrıca mülkiyetin esas konusu eşya diğer bir ifadeyle maldır. Ancak mülkiyet maldan daha kapsamlıdır. Çünkü o menfaatleri ve hakları da kapsamaktadır.

Hiç şüphesiz mülkiyetin temellerini Kur'ân'da aramak gerekir. Kur'ân'da mülkiyetle ilgili âyetleri bütünüyle dikkate aldığımız zaman biz mülkiyeti; Allah'a ait olması ve insana ait olması açısından iki kısımda değerlendirdik.

¹⁶⁵ İsfahânî, “m-l-k”, 482; Mevlüt Sarı, “Mülkiyet”, *el-Mevârid (Türkçe-Arapça Lügat)* (İstanbul: Bahar Yay., 1982), 1460.

¹⁶⁶ Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı* (Ankara: DİB Yay., 1993), 105.

¹⁶⁷ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yay., 1998), 331.

¹⁶⁸ Hasan Hacak, “Mülkiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2006), 31/543.

2.1.1. Mülkiyetin Mutlak Olarak Allah’a Ait Olması

İslâm dini açısından mülkiyet hakkı Allah’a aittir. O mâlikü’l-mülktür. Mülkünde ortağı yoktur. Mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Dilediğine çok verir, dilediğine az verir. Allah her şeyin hakikî mâlikî, kullar ise mecazî mâlikidirler.

Kur’ân’da mülkün yalnızca Allah’a ait olduğu şöyle ifade edilir:

“De ki: ‘Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsın, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Muhakkak ki sen her şeye kadırsın.’”¹⁶⁹

Zemahşerî (öl.538/1144) mülk cinsinden olan her şeyin sahibinin Allah olduğunu; mülk sahipleri mülklerinde nasıl tasarrufta bulunuyorsa Allah’ın da mülkünde öyle tasarrufta bulunduğunu; kendisi için taksim etmiş olduğu, hikmetinin gerektirdiği mülk payını dilediğine verip, dilediğinden de vermiş olduğu mülk nasibini çekip aldığını söylemiştir. Zemahşerî, ilk olarak mülk kelimesini umumî ve kuşatıcı nitelikte, ikinci ve üçüncü mülk kelimelerini ise bütünden iki parça ve hususî mülk anlamında kullanmıştır.¹⁷⁰

“Allah’a ve Resûlüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya onlar için büyük bir mükâfat vardır.”¹⁷¹

Nesefî (öl.709/1310), yukarıda zikrettiğimiz Hadîd sûresinin, “...Sizi, üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan harcayın” âyetini açıklarken şunları ifade eder: “Sizin ellerinizdeki mallar, yaratması ve oluşturması sebebi ile Allah’ın (c.c) mallarıdır. Onlardan istifade etmeniz için size verdi. Sizi mallardan tasarruf etmeye yetkili halifeler kıldı. Ancak gerçekte onlar sizin mallarınız değildir. Siz ancak vekil konumundasınız ki o malları artık Allah’ın hakları çerçevesinde harcayın...”¹⁷² Nitekim gerçek vâris Allah’tır. Kul ise emanetçidir.

Allah’ın hayat sahiplerine sevk ettiği ve faydalanmayı nasip ettiği nimetlerin, rızkın yegâne kaynağı da el-melik (الملك) olan Allah’tır. Kur’ân’da “Şüphesiz rızkı veren güç ve kudret sahibi olan ancak Allah’tır”¹⁷³, “Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların

¹⁶⁹ Âl-i İmrân 3/26.

¹⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 2/542.

¹⁷¹ el-Hadîd 57/7.

¹⁷² Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 3/433-434.

¹⁷³ ez-Zâriyât 51/58.

rızkını vermek Allah’a mahsustur”¹⁷⁴, “...Allah dilediğine hesapsız rızık verir”¹⁷⁵, “Doğrusu zengin eden de varlıklı kılan da O’dur”¹⁷⁶ âyetleri gerçek rızık vericinin Allah olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan yaratan, nimetleri rızık suretiyle insanlara ulaştıran, rızıkları daraltan-genişleten, paylaştıran yalnızca Allah’tır.

Mutlak mülkiyetin Allah’a isnadı imanî bir meseledir. Zira mülkiyetin Allah’tan başka varlıklara isnadı şirke sebebiyet verir. Kur’ân’da bu durum şöyle zikredilmektedir:

“De ki: ‘Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetkisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriye, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?’ ‘Allah’ diyecekler. De ki: ‘O hâlde, Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?’”¹⁷⁷

Müşrik Araplar, insanların hayatiyetini devam ettirmesini sağlayan nimetlerin; toprağın, topraktan elde edilen mahsullerin, hayvanların... mâlikinin Allah olduğunu biliyorlardı. Fakat kendilerine verilen nimetlerin, zenginliklerin tanrı, tanrıça, cin, melek, gökteki yıldızlar sayesinde ihsan edildiğini sanıyorlardı. Bu sebeple bunların kendileri ile Allah arasında bir araç olduğunu ve bunlar kızdığı takdirde her şeyden mahrum olacaklarını düşünüyorlardı. Onları memnun etmek için de tarlalarından elde ettikleri mahsulleri ve hayvanları onlara adıyorlardı.¹⁷⁸ Ayrıca mülkiyeti Allah dışındaki varlıklara isnad etmek dışında kendilerini tümüyle mülkün sahibi olarak görüyorlardı. Bu düşünceden hareketle malın da fakirlerin hakkı olduğu düşüncesine oldukça yabancıydılar. Onlar, fakiri doyurmaya teşvik etmez,¹⁷⁹ en ufak yardımı dahi esirgerlerdi.¹⁸⁰ “Allah’ın dilediği takdirde doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız”¹⁸¹ derlerdi. İşte Peygamberimiz böylesi bir ortamda لَهُ الْمُلْكُ “Mülk Allah’ındır” şiârını ortaya atmaya çalışmıştır. Nitekim “Mülk Allah’ındır” demek şu manaya gelir:

Mülk senin, benim, Ayşe’nin, Fatma’nın, zenginlerin, tâcirlerin, din adamlarının, putların değildir. Yani mülk hiç kimsenin tekelinde değildir. Mülk ancak ve ancak varlığı kendi zâtının varlığı olan, ezelî ve ebedî olan, her şeyden müstağni olan, eşi ve benzeri

¹⁷⁴ Hûd 11/6.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/212.

¹⁷⁶ en-Necm 53/48.

¹⁷⁷ Yûnus 10/31.

¹⁷⁸ Ebû’l-A‘lâ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı*, trc. Ahmed Asrar (İstanbul: Pınar Yay., 1992), 2/23-28.

¹⁷⁹ el-Hâkka 69/34.

¹⁸⁰ el-Mâûn 107/7.

¹⁸¹ Yâsîn 36/47.

olmayan, tek olan, büyük ve yüce bir kudret elindedir ki O'da Allah'tır. Şayet mülkün sahibinin kendiniz olduğunu düşünüyorsanız öldükten sonra da biriktirmiş olduğunuz malları beraberinizde götürün. Götüremiyor musunuz? O halde 'benim malım, benim mülküm' diye gururlanarak kendinizi asıl mülkün sahibi olarak görmeyin.

Kur'ân'daki mülkiyet anlayışı ile beşerî hukuk sistemlerindeki mülkiyet anlayışı farklılık arz etmektedir. Nitekim Roma hukukundaki mülkiyeti dikkate aldığımızda mülkiyet, "kullanma ve tasarrufta bulunma hakkı"dır. Bu temel ilke bütün burjuva ekonomik sisteminin esasını oluşturur. Mülk sahibine hakikî bir lâhûfî hak tanınır. Mâlik, hiçbir cezaya tabii tutulmadan her şeyi yok edebilir. Nitekim insanları yaşayabilmenin sebebi olan mallardan mahrum bıraksa dahi durum aynıdır.¹⁸² Ancak yegâne mülk sahibi Allah olduğundan dolayı Kur'ân'da böyle bir durum söz konusu değildir. Kur'ân'da gerçek mülkiyet hakkı Allah'a aittir. İnsana ikinci derecede mülkiyet hakkı tanındığından dolayı mülk sahibi, mülkünü istediği gibi tasarrufta bulunamaz.

Netice olarak, mülkün yegâne sahibi Allah'tır. Mülk mutlak anlamda sadece Allah'a isnad edilmelidir.

2.1.2. Mülkiyetin İzafî Olarak İnsana Ait Olması

Kur'ân'da malın mülkiyeti yalnızca Allah'a aittir. İnsan ise bir emanetçidir. İnsan, sahip olduğu mülkiyetin gölge mâlikidir. Mülkiyet ona verilmiş bir emanettir. İnsan o emanette, emanet sahibinin belirlediği yasalar çerçevesinde tasarruf hakkına sahiptir.¹⁸³ Kur'ân bu konuda şöyle buyurmaktadır:

"Evlenmeye güçleri yetmeyenler de Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz kölelerden mükâtebe yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah'ın size verdiği maldan onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz onların zorlanmasından sonra Allah (onları) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."¹⁸⁴

¹⁸² Roger Garaudy, *İslâm'ın Vadettikleri*, trc. Sâlih Akdemir (İstanbul: Pınar Yay., 1996), 64.

¹⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/382.

¹⁸⁴ en-Nûr 24/33.

“Allah’a ve Resûlüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya onlar için büyük bir mükâfat vardır.”¹⁸⁵

Bu âyetler ile mülkün yegâne sahibinin Allah olduğu, insanın da o mülkte Allah’ın yasaları doğrultusunda kullanma yetkisine sahip olduğu vurgulanmaktadır.¹⁸⁶ Allah o malları şeriatın ölçüsü içinde kendisinden yararlanılsın diye mükellefin tasarrufuna sunmuştur. Öyleyse bu mallarda tasarruf etme açısından mükellef tıpkı bir vekil, bir naib ve bir halife gibidir.¹⁸⁷ Nitekim Kur’ân’da her şeyin mülkiyetinin Allah olduğu haber verilmekle beraber dünya malının insanın emrine verildiği ve onun istifadesine sunulduğu vurgulanmaktadır. Bu hususta bilgi veren birçok âyet zikredilmektedir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

“Allah gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır.”¹⁸⁸

“Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah’ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır.”¹⁸⁹

“Görmüyor musun ki Allah bütün yerdekileri ve emri uyarınca denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir. İzni olmaksızın yerin üzerine düşmesin diye göğü O tutuyor. Şüphesiz ki Allah insanlara karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir.”¹⁹⁰

Âyetlerden de anlaşılacağı üzere Allah insanlara, göklerde bulunan güneşi, ayı, yıldızları ve bulutları; yerde bulunan denizleri, nehirleri, madenleri, mahsulleri ve hayvanları musahhar kılmıştır. Nitekim bunlar insanların faydasına olan şeyleri elde etmede sebep teşkil etmektedir. Allah da bunları, diledikleri gibi tasarruf edebilmeleri ve çeşitli yönlerden faydalarına kullanabilmeleri için insanların emrine vermiştir.¹⁹¹

¹⁸⁵ el-Hadîd 57/7.

¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtîhu ’l-ğayb*, 29/217.

¹⁸⁷ Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yay., 1988), 12/6008.

¹⁸⁸ İbrâhîm 14/32.

¹⁸⁹ Lokmân 31/20.

¹⁹⁰ el-Hac 22/65.

¹⁹¹ Râzî, *Mefâtîhu ’l-ğayb*, 23/63; Beyzâvî, *Envârü ’t-tenzîl*, 4/215.

Kur'ân'da birçok âyette mal kelimesi insana izafe edilerek kullanılmıştır.

“Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.”¹⁹²

Rüşdüne erişinceye kadar yetimin “وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adâletle tam yapın...”¹⁹³

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ

“Dediler ki: ‘Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”¹⁹⁴

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْتَ سَعِ سَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبَلَةٍ مِئَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ
Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve
 her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu
 geniş olandır, hakkıyla bilendir.”¹⁹⁵

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
 “Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun
 diye malını harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle
 boşa çıkarmayın.”¹⁹⁶

Bazı âyetlerde de mülkiyet lafzen insanlara izafe edilmiştir.

“Görmediler mi ki biz onlar için ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar.”¹⁹⁷

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ
أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
أَخَوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
olana güçlük yoktur, hasta olana da güçlük yoktur. Sizin için de gerek kendi evlerinizden
gerekse babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin
evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın

¹⁹² el-Bakara 2/188.

¹⁹³ el-En‘âm 6/152.

¹⁹⁴ Hûd 11/87.

¹⁹⁵ el-Bakara 2/261.

¹⁹⁶ el-Bakara 2/264.

¹⁹⁷ Yâsîn 36/71.

evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarına mâlik olduğunuz ya da sadık ve yakın dostlarınızın evlerinden yemenizde bir güçlük yoktur.”¹⁹⁸

Kur’ân’ı bütünüyle dikkate aldığımızda mülkiyet Allah’ın insandaki vekâletidir. İnsan mal/mülk ile meşgul olurken Allah adına iş yapmakta ve Allah adına Allah’ın malında tasarrufta bulunmaktadır. Bu durumda insan, malı tasarruf ederken, Allah’ın koyduğu ölçü ve kurallar dâhilinde hareket etmek zorundadır. İşte Kur’ân’daki mülkiyet düşüncesi ile sair sistemlerin mülkiyete ilişkin düşünceleri arasındaki fark budur.

Tablo 1. Çeşitli Bakış Açılarına Göre Mülkiyet Anlayışı

Anlayış	Kapitalizm	Sosyalizm	İslam
Servet/Kaynaklar	Kaynakların Kıtlığı	Kaynakların Kıtlığı	Allah’ın İhsanı ve Kıtlık Yok
Mülkiyet	Bireysel Özgürlük	Emeğin Sömürülmesi	Emanet
Yaşam Tarzı ve Hedefleri	Kişisel Memnuniyet	İşçiler Arasında Eşit Refah	Felah (Refah)

Kaynak: Mohamed Mohamud Khalid, *Servet Planlaması ve Yönetimi: İslami ve Klasik Yaklaşımların Karşılaştırmalı Analizi* (İstanbul: İstanbul Ticaret Ün., Finans Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 13.

Tablo 1’den de anlaşıldığı gibi Kur’ân’daki mülkiyet anlayışı ne bireye sınırsız mülk edinme hakkı ve özgürlüğü tanıyan kapitalizm ne de kapitalizme tepki olarak doğup bireyi topluma feda eden sosyalizmdeki mülkiyet anlayışı gibidir. Kur’ân’daki mülkiyet anlayışında tüm mal nihâyetinde Allah’a aittir, insan ise sadece emanetçidir. Öyleyse insan malını kullanırken sınırsız bir yetkiye sahip değildir. Onun mal üzerindeki yetki ve tasarrufu, sınırsız ve ebedî değildir.¹⁹⁹ İnsanın o malda sadece intifâ hakkı vardır.²⁰⁰ Ayrıca insanın mal edinme hak ve hürriyeti başka insanların hak ve hürriyeti ile sınırlıdır. Hürriyeti, başıboşluk ve aklına gelen her şeyi yapabilme şeklinde anlayanlar hem kendilerinin hem de başkalarının hak ve hürriyetlerine itibar etmeyen, nefsanî arzu ve

¹⁹⁸ en-Nûr 24/61.

¹⁹⁹ Nevvâb Haydar Nakvî, *Ekonomi ve Ahlâk*, trc. İlhan Kutluer (İstanbul: İnsan Yay., 1985), 108.

²⁰⁰ Bu konuda daha geniş için bk. Abdulkâdir Avde, *İslâm’da Mal ve İdâre*, trc. Durmuş Ali Kayapınar (Konya: Sebat Yay., 1977), 47.

isteklerinin kulu ve kölesi olanlardır. İnsan, mal edinme ve harcama hürriyetini kullanırken de davranışlarını nefsinden doğan duygularla kontrol altına almalıdır. Bunu yaparken, nefsinin istek ve arzularına göre değil, mantık ve iradesine göre hareket etmelidir. Bu hususta insan, başkalarına karşı olan görev ve vazifelerinin bilinciyle hareket etmelidir.²⁰¹

2.2. Kur'ân'ın Mal Biriktirmeye Yaklaşımı

Mal biriktirmek, büyük miktarda maddi varlığa sahip olmak gibi arzular insanın fitratında olan doğal, karakteristik özelliklerdendir. “Nefsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağlam hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır”²⁰² âyeti Allah tarafından arzu edilen şeylerin imtihan için insanlara cazip gösterildiğinden bahsetmektedir.²⁰³ Binâenaleyh “yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş” ifadesinin arzu edilenler arasında yer alması da insanın, fitrat itibarıyla büyük miktarda maddi varlığa sahip olmayı arzuladığını göstermektedir.²⁰⁴

Peygamberimiz de aynı konuya dikkat çekerek “Âdemoğluna bir vadi dolusu mal olsa, onun bir mislinin daha kendisinin olmasını muhakkak arzu ederdi. Âdemoğlunun nefsinin topraktan başkası doldurmaz. Allah tövbe eden kimsenin tövbesini kabul eder”²⁰⁵ buyurmuş ve âyetle paralel bir yaklaşım sergilemiştir.

Nitekim Kur'ân, insanda yaratılıştan var olan ve bilfiil yaşanmakta olan “mal biriktirme vakası” na karşı prensipte menfi bir tavır geliştirmemiştir. Bu hususa şu durum misal verilebilir:

“Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve ‘İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım biriktirip sakladıklarınızı!’ denilecek.”²⁰⁶ Bu âyet nazil

²⁰¹ Nurettin Turgay, *Kur'ân'da Mal Kavramı* (Ankara: Fecr Yay., 2006), 75.

²⁰² Âl-i İmrân 3/14.

²⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 1/532-533.

²⁰⁴ Çelik, *Hakk'ın Dâveti Meâli ve Tefsîri*, 1/336.

²⁰⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şâhih* (Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 2011), “Zekât”, 2413, (3/428).

²⁰⁶ et-Tevbe 9/34-35.

olduğunda sahâbe arasında büyük bir endişe ve kaygı meydana gelmiştir. Bu endişe ve kaygının sebebi de âyetin zahirinden anlaşılan mal biriktirme yasağıdır. Bu hususta peygamberimiz sahâbesine, “Mal biriktirmek yasak olsa miras farz kılınır mıydı?” buyurarak mirası örnek vermiştir. Yani birikmiş malın, mâlikinin mevtinden sonra paylaşılması, mal biriktirmenin yasaklanmış olamayacağını göstermektedir.²⁰⁷

Yüklerle bile olsa, eşe verilen mehrin ayrılık halinde geri istenmesini yasaklayan âyette buna delildir. İlgili âyet şöyledir:

“Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu, iftira ederek ve apaçık günah işleyerek mi geri alacaksınız?”²⁰⁸

Âyette “...yüklerle mehir vermiş olsanız dahi...” ifadesindeki yüklerle kelimesi, kintâr kelimesinin karşılığı olarak seçilmiştir. Arapçada kintâr, “çuvalla altın, bir çuval altın” deyiminde olduğu gibi çokluktan kinayedir.²⁰⁹ Sözlük manasında “bir öküz tulumu dolusu altın ve gümüş” manası da vardır.²¹⁰ Âyet, değeri ve miktarı ne derece fazla olursa olsun mehrin ardına düşülmemesi gerektiğine işaret etmektedir. İşte burada ardına düşmeyi gerektirecek kadar büyük miktardaki mehir verme ancak büyük bir miktarda maddi varlığa sahip olma halinde yani mal biriktirme halinde söz konusudur.

Kur’ân’ın mal biriktirme konusundaki müspet ya da menfi tavrı, insanın mal edinmesine yahut mal biriktirmesine yönelik değil, insanın mala karşı takındığı tavrın niteliğine yöneliktir. Nitekim bu hususta iki farklı boyutu göstermesi itibarıyla Kârûn ve Hz. Süleyman hatırlanabilir.

“Şüphesiz Kârûn, Mûsâ’nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: ‘Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez.’”²¹¹

Âyetten de anlaşıldığı gibi Kârûn’un mâlik olduğu hazinelerinin miktarını hayal etmek dahi güçtür. İşte Kârûn, Allah’ın kendisine bahşetmiş olduğu mallarını, iyilik ve hayra kullanmak yerine baskı, zulüm ve sömürü aracı olarak biriktirip kötülüğe kullanmış, taşkınlık etmiş ve bu da onun sonunu getirmiştir. “Sonunda onu da sarayını da

²⁰⁷ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte* (İstanbul: Akçağ Yay., 1986), 2/432.

²⁰⁸ en-Nisâ 4/20.

²⁰⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/38.

²¹⁰ Cengiz Kallek, “Kantar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 24/317.

²¹¹ el-Kasas 28/76.

yerin dibine batırdık. Allah’a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi!”²¹²

Mevlânâ da kibir ve gösterişe dayanan malın içi ile dışının farklı olduğunu ima ederek malına güvenip doğru yolda olmayanlara Kârûn’u örnek olarak verir.

“A gönül, gönlünü hoş etmek için altın toplamada, hüner göstermedesin. Fakat altından, hünerden zenginleşmiş de sonucu yere geçmemiş bir Kârûn gördün mü hiç? O para, o pul, görünüşte güzel görünür amma güzelliğe yol yoktur ona. Güzelim panzehir içinde gizli bir zehirdir, dağ yılanının zehri âdeta. Yahut da kâfirlerin mezarları gibi mihnetlerle, ağır yaralarla dopdolu. Fakat dışarıdan bakarsan atlaslarla, ağır siyah kumaşlara bürünmüş, bezenmiş.”²¹³

Kur’ân menfi bir model olan Kârûn’un karşısına müspet bir model olan Hz. Süleyman’ı bize sunmaktadır. Kur’ân, Hz. Süleyman’a ilişkin şöyle der:

“Dâvûd’a Süleyman’ı bağışladık. O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.”²¹⁴

Hiz. Süleyman bütün malıyla Allah’a yönelmiş ve bunun sonucunda da Allah’ın lütfunu kazanmıştır:

“‘Rabbim’ dedi. ‘Beni bağışla. Benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin.’ Bunun üzerine emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik. ‘Bu bizim bağışımızdır. Hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut’ (dedik).”²¹⁵

Kur’ân’ın bize takdim ettiği iki farklı modele baktığımız zaman Hz. Süleyman bütün malıyla Allah’a yönelirken Kârûn bütün malıyla Allah’a karşı gelmiştir.

Kur’ân mal biriktirmeye değil mal biriktirmenin gerisinden gelen ahlâkî olumsuzluklara karşı gelmiştir. Bu ahlâkî olumsuzluklarla mücadele etmiştir. Öyle ki mal

²¹² el-Kasas 28/81.

²¹³ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Divân-ı Kebîr*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992), 1/189.

²¹⁴ Sâd 38/30.

²¹⁵ Sâd 38/35-39. Hz. Süleyman, Allah’a kendisinden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir mülk vermesi için dua etmiştir. Hz. Süleyman o mülk ile Allah’ın haklarını eda etmek, dinin şîârını tanzim etmek ve dünya mülküne sahip olmanın Allah’a hizmet etmeye mâni olmadığını göstermek istemiştir. Allah da Hz. Süleyman’ın duasını kabul etmiş ve ona çeşitli nimetler bahşetmiştir. O da bu nimetin Allah’tan geldiğinin bilinci ile hayatını tanzim etmiştir. İşte bu âyetler, bize Hz. Süleyman’a verilen nimetleri ve onlar sayesinde elde ettiği üstünlükleri anlatmaktadır. Bk. Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/209; Kurtubî, *el- Câmi ‘li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 18/206; Abdurrahman Altuntaş, “Kur’ân’da Hz. Süleyman’a Verilen Nimetler”, *Türkoloji Araştırmaları* 13/17 (Eylül 2018), 60.

sahibi kimseler yalnızca malı biriktirmekte, maldan dolayı övünmekte, malını toplumun diğer kesimlerine kendisi için üstünlük aracı yapmakta, gereksiz ve fazladan tüketimlerde bulunması tekelleşmeye yol açmakta, bazı insanların insanî yeteneklerinin ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Böylece toplumda büyük bir sosyal adâletsizlik ve dengesizliğe neden olmaktadır.²¹⁶

Hakkın ve adâletin egemen olmadığı yerde güç ve kuvvet egemen olup geçerlilik kazanmaktadır. İnançlı ve bilinçli kişiler, malın sağladığı güç ve kuvvetten yararlanarak onu hakkın egemenliğini sağlamada araç olarak kullanılmalıdır. Bu hizmette kullanılan mal ne kadar faydalı, güzel ve hayırlıdır.²¹⁷

Mühim olan malın ne gaye için biriktirileceği ve ne şekilde sarf edileceğidir.²¹⁸ Nitekim Kur’ân helal yollarla, helal amaçlar için malın biriktirilmesine karşı değildir. O, sınırsız malın insanı zamanla ilâhlaştırmasına, malın baskı, zulüm ve sömürü aracı olarak biriktirilmesine, stok edilip toplumun menfaatinden uzaklaştırılmasına ve biriktirilen malın gerisinden gelen ahlâkî olumsuzluklara karşıdır.

2.3. Kur’ân’da Mal ile İman, İbadet ve Ahlâk İlişkisi

Mal ile iman, ibadet ve ahlâk arasında sıkı bir ilişki vardır. Şimdi malın iman, ibadet ve ahlâk ile ilişkisinin Kur’ân bağlamında nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaya çalışalım.

2.3.1. Mal-İman İlişkisi

Kur’ân’da mal ile iman arasında ki ilişki muhataba göre şekillenir. Kur’ân’a göre mü’minlerin, Allah’ın insanlara bir nimet olarak ihsan ettiği malı, O’nun rızasına, koyduğu ilke ve ölçülere uygun bir şekilde harcaması imanlarının bir gereği olarak ortaya konulmaktadır. Kur’ân’ın muhtelif âyetlerinde bu konuda bilgi verilmekte ve bu ölçülere uygun hareket etmenin gereğine işaret edilmektedir.

“Allah yolunda harcayın, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın ve iyilik yapın. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever.”²¹⁹

²¹⁶ İsa Abidoğlu, *Kur’ân’da Toplumsal Farklılık* (Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 161.

²¹⁷ Turgay, *Kur’ân’da Mal Kavramı*, 49-50.

²¹⁸ Ali Soylu, “Kur’ân’a Göre Servet Dağılımı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 69/22 (Nisan 2018), 233.

²¹⁹ el-Bakara 2/195.

Âyette, insanın malını Allah yolunda harcamasının gereğine işarette bulunmaktadır. Kişinin bunu terk etmesi, kendini kendi eliyle tehlikeye atması yani helâk ve mahvolması demektir.²²⁰ Başka bir âyette Allah, Allah bilincinde olmayı ve tasdiki, mal verme ile beraber zikretmektedir.

“Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah’a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü tasdik ederse biz onu en kolay olana kolayca iletiriz.”²²¹

Âyet, malından Allah’ın hakkını veren, Allah’ın yasak kıldıklarından sakınıp uzak duran ve Allah’ın vadettiklerine de itikad eden kimseye dikkat çekmektedir.²²² Keza o kimse Allah’ı tanıyan, hakkı ve inanç esaslarını gerektiği gibi tasdik eden ve başkalarına sadaka vererek gerekli yerlerde harcamalarda bulunan kimsedir. Burada görüldüğü üzere Allah’tan sakınmak ve Allah’ın hakkını vermek bir arada zikredilmektedir.

Malın Allah yolunda harcanması kişinin imanındaki samimiyetini ve dindeki ciddiyetini gösteren en kuvvetli emarelerden biri olup mü’minin iman-ı kâmile²²³ ulaşmasını sağlamaktadır. Binâenaleyh birçok âyette de gerçek imanın yani iman-ı kâmilin hangi vasıfları taşıması gerektiği açıkça ifade edilmektedir.

“Gerçek mü’minler, Allah’a ve Peygamberine inanan, sonra şüphe etmeyen ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenlerdir. İşte sözünde duranlar onlardır.”²²⁴

Âyette kâmil mü’min üç sıfatla nitelendirilmektedir:

1. Allah ve Peygamberine kat’î inanmak
2. Şek ve şüpheyi düşmemek
3. Mal ve can ile cihad etmek²²⁵

Başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

“Mü’minler o kimselerdir ki Allah’ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca rablerine güvenirler. Namazlarını özenle kırlarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden bir kısmını

²²⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 3/770.

²²¹ el-Leyl 92/5-7.

²²² Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 15/471.

²²³ İman-ı kâmil, bir mü’minin başta Allah olmak üzere bütün mahlûkata karşı mükellefiyetini noksansız olarak yerine getirmesini sağlayan; dil ile ikrar, azalarla amel ve kalp ile tasdikten müteşekkil mükemmel bir imandır. Bk. Hüseyin Vuruşkan, “Hadislerin Diliyle İman-ı Kâmil Kavramının Karakteri”, *Diyanet İlmî Dergi* 55/2 (Şubat 2019), 341.

²²⁴ el-Hucurât 49/15.

²²⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, trc. Kerim Aytekin & Hasan Karakaya, 7/519; Kurtubî, *el- Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 19/422-423; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 13/606; Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 11/5762.

Allah yolunda harcarlar. Gerçek müminler işte onlardır. Rableri katında onlar için yüksek mevkiler, bağışlanma ve değerli rızık vardır.”²²⁶

Bu âyette de kâmil mü'min beş sıfatla nitelendirilmektedir:

1. Allah'tan korkmak
2. Allah'ın dininde ihlaslı olmak
3. Allah'a güvenip tevekkül etmek
4. Allah rızası için namaz kılmak
5. Allah rızası için kendilerine verilenlerden Allah yolunda harcamak²²⁷

Görüldüğü üzere Hucurât 15 ve Enfâl 2-4 âyetlerinde zikredilen sıfatlar iman-ı kâmilin şartlarıdır. Allah yolunda mallarını ortaya koymak ve Allah yolunda mallarını harcamak da bu şartlar içerisinde yer almaktadır. Öyleyse kâmil imanın gerçekleşebilmesi bu şarta da bağlıdır. Mü'min yukarıda zikrettiğimiz hususlarla beraber Allah'ın kendisine bağışladığı mal ve mülkü bir emanet olarak görür, onu kendi arzularını hoşnut etmek için değil de Allah'ın rızasını kazanmak için bir imtihan âleminde var olma anlayışı içinde değerlendirip Allah için feda ederse o mü'min ancak kâmil imana erişebilir.²²⁸ Bu sayede vicdanın en derinliklerinde gizlenerek tutum ve davranışlara yansımayan pasif imanını²²⁹ aktif bir imana dönüştürür.

Peygamberimiz de bu hususta şöyle buyurmaktadır:

“Üç şey vardır ki onları yapan kimse imanın tadını almış olur: Allah'tan başka ilâh olmadığına inanarak bir olan Allah'a kulluk etmek; malın zekâtını gönül rızasıyla içine sinerek ve her sene düzenli olarak vermek; zekât olarak yaşlı, uyuz, hasta, çelimsiz ve sütü az olan hayvanı vermeyip malların orta hallisinden vermek...”²³⁰

Hadis sâlih amellerin keyfiyet ve kuvvet yönüyle imana sağladığı katkı ve desteğe işaret etmektedir ki gönül rızasıyla malın zekâtının verilmesinin imanın tadını almaya vesile kılınması bunu göstermektedir. Burada ifade edilen “imanın tadını almak” tabiri kişinin imanını kâmil hale getirmesi demektir.

²²⁶ el-Enfâl 8/2-4.

²²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/126; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/49-50; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 1/630-631.

²²⁸ Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat* (Ankara: DİB Yay. 2003), 25.

²²⁹ Beyhakî (ö. 458/ 1066), “Şu‘abü'l-İmân” adlı eserinde “iman” kavramını açıklarken bu vasıftaki imanı “hafî iman” olarak isimlendirmiştir. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu‘abü'l-İmân*, nşr. Muhammed es-Saîd ez-Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/36.

²³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4/161.

Kur'ân'a göre kâfirler Allah'ın mal takdirine inanmazlar. Onlar bütün malî kontrolü ellerinde bulundurma arzusuyla malda tekel olmanın gerekliliğine inanırlar. Malın herkes tarafından hak edilen bir şey olduğunu kabul etmeyerek adâletle paylaşmazlar ve gayri meşrû yollarla malı elde etmeye çalışırlar. İşte kâfirlerin mal hususunda Allah'ın rızasını, O'nun koyduğu ilke ve ölçüleri gözetmemeleri, onların Allah hakkında sahip oldukları bozuk ve yanlış inançları sebebiyledir. Nitekim helâk edilen kavimler arasında yer alan Hz. Şuayb'ın kavmi Allah'a inanan, O'nu Rab ve mabud edinen kimseler olmalarına rağmen Allah'ın cemiyet, iktisat, medeniyet, siyaset gibi yönlerde hiç tesiri olmadığına inanmışlardır. Bunun içinde onlar, medenî yaşamlarında mutlak bir serbestliğe sahip olabileceklerini yaşayışlarında diledikleri gibi hareket edebileceklerini zannederler.²³¹ Malda tasarrufta bulunma noktasında da kendi keyfiyetlerine göre hareket etmek isterler ve alay ederek “Ey Şuayb, atalarımızın taptığı şeyleri terk etmemizi ya da mallarımız konusunda dilediğimiz gibi davranmaktan vazgeçmemizi senin namazın mı emrediyor? Çünkü sen gerçekte yumuşak huylu aklı başında birisin.”²³² derler. Âyete göre onlar, mallarında hür olduklarını beyan etmektedir. Bir nevi onlar, mallarını hayır yolunda harcamayacaklarını ve çeşitli yollarla mallarını arttıracaklarını söylemektedir. Onlara göre Hz. Şuayb'ın kavmine emrettiği ölçü ve tartıda hilekârlıktan ve sahtekârlıktan vazgeçmek, az ve helal mal ile yetinmek, az ve helal malı Allah yolunda harcayarak değerlendirmek ve çoğaltmak onların ekonomik bağımsızlığını sınırlamaktan başka bir şey değildir.²³³ İşte onların, hayatlarında mutlak bir serbestliğe sahip olduklarına dair inançları, Allah'ın mal ve servet hususundaki takdirini reddetmektedir.

Kur'ân'ın anlatımına göre müşrikler, bütün nimetlerin; toprağın, topraktan elde edilen mahsullerin, hayvanların... mâlikinin Allah olduğunu söylemişlerdir. Zira “göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren,”²³⁴ “göklerden ve yerden rızık bahşeden kimdir?”²³⁵ sorusuna onların cevabı “Allah”²³⁶ olmuştur. Burada Allah onların nimeti Allah'a nispet etmelerini yeterli görmemektedir. Çünkü Allah'a olan imanları göz önüne alındığında müşriklerin bütün nimetleri Allah'tan saymaları yüzeysel

²³¹ Ebü'l-A'la el- Mevdûdî, *el-Muştalahât 'ul-erbaa 'fi'l-Kur'ân* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1984), 57-58.

²³² Hûd 11/87.

²³³ Vehbe Zühaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr*, trc. Heyet (İstanbul: Risale Yay., 2008), 6/372.

²³⁴ el-Ankebût 29/63.

²³⁵ Yûnus 10/31.

²³⁶ el-Ankebût 29/63; Yûnus 10/31.

olmaktadır.²³⁷ Onların, putlara ekinlerden ve hayvanlardan pay ayırmaları da bunu göstermektedir. Bu durum Kur’ân’da şöyle zikredilmektedir:

“Allah’ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan O’na bir pay ayırdılar ve akıllarınca ‘Şu Allah için şu da bizim ortaklarımız için’ dediler. Ortakları için olan Allah’ınkine eklenmiyor. Allah için olan ise ortaklarınkine ekleniyor. Ne kötü hükmediyorlar!”²³⁸

“Onlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden bilmedikleri şeylere de bir pay ayırırlar. Allah’a yemin olsun ki böyle kendi uydurduğunuz putlardan dolayı mutlaka sorguya çekileceksiniz.”²³⁹

Âyetlerde ifade edildiği üzere müşrikler, ekin ve hayvanlardan bir kısmını Allah ile putları arasında paylaştırmışlardı. Şayet rüzgâr, putların payından bir miktarını alıp Allah’ın payına katsa, onu alıp tekrar putların payına katarlar. Ancak rüzgâr, Allah’ın payından alıp putların payına katsa “Allah zengindir!” deyip onu orada bırakırlar.²⁴⁰ Aynı şeyi hayvanlar içinde yaparlardı. Putları için ayırdıkları develerden birini alıp putların payına katarlar. Ama Allah için ayırdıkları develerden biri ölse öylece bırakırlar ve putlara ait olan develere asla dokunmazlardı.²⁴¹

Müşrikler, kendilerinden daha alt statüde olan akrabalarına da infakta bulunmazlardı. Zira Mekke müşrikleri, köleler ve bunlar dışında toplumda nüfuzu olmayan güçsüz kişiler Müslüman olunca onlara maddi yardım yapmazlardı. Muvâdaa âyetleri nazil olduğu dönemde Müslümanlarla müşrikler arasındaki ilişki kısmen de olsa devam ediyordu. Bu ilişkiye dayanarak ihtiyaç sahibi Müslümanlar, akrabaları olan müşrik yakınlarına kendilerine infak etmelerini isteyince, müşrikler: “Allah’ın dilediği takdirde doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Siz apaçık bir sapıklık içindesiniz”²⁴² şeklinde cevap vermişlerdi.²⁴³

²³⁷ Zekeriya Pak, “Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur’ânî Boyutu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2001), 316-322.

²³⁸ el-En’âm 6/136.

²³⁹ en-Nahl 16/56.

²⁴⁰ İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru’l-Şur’ânî’l-‘azîm* (Kahire: el-Faruku’l-Hadîs, 2002), 2/100; Ebû’l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mucâhid* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 78.

²⁴¹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tûnisîyyetü, 1984), 7/97.

²⁴² Yâsîn 36/47.

²⁴³ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-hisân fî tefsîri’l-Şur’ân*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd & Alî Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 5/15.

Netice olarak müşrikler harcamalarında da Allah’a ortak koşmuşlar ve Allah’ın istediği şekilde tasarrufta bulunmamışlardı. Kur’ân ise müşriklerden dil ile ikrar ettiklerini inanç, ibadet ve ahlâklarına yansıtılmalarını istemiştir.

2.3.2. Mal-İbadet İlişkisi

Kulun, Allah’a karşı beslediği sevginin sonucu olarak O’nun rızasına mutabık davranma gayretini ve bu tutumda yerine getirdiği iradî davranışlarını ifade eden ibadet,²⁴⁴ inananların hayat felsefesini şekillendiren hayatî bir unsurdur. İbadet, dinin, soyut inanç boyutundan gözlemlenebilir ve yaşanabilir somut bir form haline gelmesini sağlayan davranışlardır.²⁴⁵ Nitekim mal ile yapılan ibadetler de kişinin sahip olduğu malın gerçek sahibinin Allah olduğu inancının teoriden pratiğe geçmesinin bir göstergesidir.²⁴⁶ Bu da kulun elinde bulundurduğu malını yaratanına, besleyip büyütenine, muhafaza edip muayyen gaye ve muayyen yolda harcamak üzere kendisine intifâ hakkını veren Allah’a izafe ve isnad etmesidir.²⁴⁷ Ayrıca mal ile yapılan ibadetler kişinin sahip olduğu mallardan dolayı Allah’a karşı bir şükür göstergesidir.

Şimdi mal ile yapılan ibadetlerden kısaca değinmemizde fayda vardır.

Zekât: Allah insana birçok güzellik bahşetmiştir. İnsan da kendisine bahşedilen tüm güzellikler ile imtihan olmaktadır. Çünkü kendisine verilen tüm güzellikler birer ödünçtür.²⁴⁸ İnsanın elinde bulundurduğu mal-mülk de böyledir. İnsana emanettir. İnsanında bu emanetin farkında olup ona göre davranması gerekir ki zekât ibadeti bunun en güzel örneklerindendir.²⁴⁹ “Artmak ve temiz olmak”²⁵⁰ anlamlarına gelen zekât, maldan verilen belli bir miktarı ifade eder.²⁵¹ Başka bir ifadeyle zekât, “belli bir malın, belli bir kısmını belli yerlere vermek” demektir.²⁵² Yani zekât, Müslümanların, yılda bir defa malının belirli oranındaki kısmını belirli yerlere bağışlamasıdır. Amaç

²⁴⁴ Vecdi Akyüz, *Hiz. Peygamber’in Yaklaşım ve Uygulamalarında İbadet İlkeleri* (İstanbul: İlke Yay., 2002), 13.

²⁴⁵ Ferhat Koca, *İslam İbadet Esasları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013), 50.

²⁴⁶ Türkan, *İslâm Hukuku*, 640.

²⁴⁷ Ebû’l-Hasen Ali Hasenî en-Nedvî, *Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükün -Namaz, Zekât, Oruç, Hac-*, çev. İsmet Ersöz (Konya: İslamî Neşriyat, 1969), 108.

²⁴⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, trc. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 1/98.

²⁴⁹ Osman Nuri Topbaş, *Mesnevî Bahçesinden İnsan Denilen Muamma* (İstanbul: Erkam Yay., 2010), 185.

²⁵⁰ Cürçânî, “Zekât”, 118; Fîrûzâbâdî, “Zekât”, 1292; Hasîrîzâde, “Zekât”, 1/466.

²⁵¹ Vâni, “Zekât”, 2/2494; Âsım Efendi, “Zekât”, 6/5786.

²⁵² Yûnus Vehbi Yavuz, *Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşu Olarak Zekât* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1992), 33.

Müslümanların ihtiyaçlarına hitaben bir fiil ile Allah'ın emrine inkıyâd, ibadet ve bu suretle Allah'ın rızasını, hoşnutluğunu elde ederek birr'e erişmektir.

Hac: “Belirli bir mekânı (Kâbe) belirli bir zamanda (hac ayları) belirli şekillerde ziyaret etmek”²⁵³ olarak tanımlanan hac ibadeti mal ve bedenle yapılan bir ibadettir. Bu ibadetin ifa edilebilmesi için bedenî yeterliliğe sahip olmakla beraber malî yeterliliğe de sahip olmak gerekmektedir. Fakat şu unutulmamalıdır ki hac ibadetin rükünleri, fiillerdir. Mal bu ibadette neden değildir. Ancak rükünleri yerine getirebilmek için dikkate alınması gereken bir husustur. Yani mal haccın yerine getirilmesini sağlayan bir koşuldur. Bu nedenle mal yönünden haccetme imkânına sahip olmayan Müslümanın bu ibadeti yerine getirmesi farz değildir.²⁵⁴ “Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa) şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”²⁵⁵ âyeti buna delildir.

Kurban: Kurban, ibadet maksadıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.²⁵⁶ İnsanın, Allah'ın rızasını kazanmak için malından feragat edebileceğini ve malını feda edebileceğini fiilen gösterdiği bir ibadettir.²⁵⁷ İnsanlara musahhar olan kurbanlar, rızayı ilahîyi tahsilden ve ihsanı ilahîye karşı arzı şükrandan ibarettir.²⁵⁸ “Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın dininin nişânelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah'ın adını anın. Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiye, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik”²⁵⁹ âyeti bu duruma işaret etmektedir. Allah'ın o hayvanların kesilmesini emretmesi, insanların ibadetle ve ihlasla nimetlere şükretmeleri içindir.²⁶⁰

²⁵³ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik* (Zeylâî'nin Tebyînü'l-hakâik fî şerh-i Kenzi'd-dekâ'ik'i ile birlikte) (Y.y: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.), 2/2; Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Kahire: Darü'l-Afâki'l-Arabiyye, 2006), 1/510.

²⁵⁴ Mustafa Cevat Akşit (ed.), *el-Mebsût* (İstanbul: Gümüşev, 2008), 4/3.

²⁵⁵ Âl-i İmrân 3/97.

²⁵⁶ Ahmet Güç, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2002), 433.

²⁵⁷ Bünyamin Erul & Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak* (Ankara: DİB Yay., 2018), 63.

²⁵⁸ Bilmen, *Kur'an'ın Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, 5/2225.

²⁵⁹ el-Hac 22/36.

²⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/197; Kurtubî, *el-Câmi 'li-aḥkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsîn et-Türkî, 14/403; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/72; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/441.

Sadaka: Sadaka, insanın Allah’a yaklaşmak maksadıyla malından yapmış olduğu harcamadır.²⁶¹ Sadaka, kendisi ile sevap umulan bir atıyyedir. Ancak bu bir ikram değildir. Çünkü bir kimsenin kulluk hususundaki sadâkatı bununla (sadakayla) ortaya çıkmaktadır.²⁶² Kur’ân’da sadaka hem farz olan zekâtı hem de nafil olan bağış ve harcamaları kapsamaktadır. Kur’ân’da “Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir”²⁶³ âyeti ile zekât, verilmesi farz olan sadaka²⁶⁴ sınıfından kabul edilirken, “Kardeşleri vezirin yanına vardıklarında: ‘Ey Vezir! Biz ve çoluk çocuğumuz darlığa uğradık. Pek değersiz bir malla geldik. Ölçeği bize tam yap ve sadaka ver. Allah sadaka verenleri şüphesiz mükâfatlandırır’ dediler.”²⁶⁵ âyetinde de verilmesi zekât gibi farz olarak değerlendirilmeyen nafil sadakalar kapsamında kabul edilmektedir.

Sadaka sadece maddî olarak yapılan harcamalar değildir. Birr, ihlas, ihsan, maruf gibi manevî olarak yapılan yardımlar ve iyi davranışları da kapsamaktadır.²⁶⁶

Cihad: Cihad, İslâm nizamını, yeryüzünde hakîm kılmak ve bu nizamı savunmak için Hak yolunda savaşımdır.²⁶⁷ Bu durumda cihad gerek can gerekse mal yönünden fedakârlık isteyen bir ibadettir. Bu ibadetin ifa edilebilmesi için insana ne kadar ihtiyaç varsa mala da o kadar ihtiyaç vardır. Allah birçok âyette de mal ile cihattan bahsetmektedir. Mal ile cihad, malın feda edilerek Allah yolunda harcanması demektir. İnsanın, malını Allah’ın dininin yücelmesi ve Allah yolunda harcayabilmesi uğruna feda etmesidir.²⁶⁸ Malını savaşta kendine veya savaşa katılan mücahidlere lazım olacak binek, silah, erzak gibi levâzım ve mühimmâtına sarf etmesidir.

²⁶¹ İsfahânî, “s-d-k”, 277.

²⁶² Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâtı’l-fünûn ve’l-’ulûm* (İstanbul: Kahraman Yay., 1984), 2/851.

²⁶³ et-Tevbe 9/60.

²⁶⁴ Zekâta, sadaka denilmesi iki vech iledir. Birisi malın arındırılması ile sıhhat-i kemâline sebep olması, diğeri de imanda sıdk-ı kemâle delalet etmesidir. Bk. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/215.

²⁶⁵ Yûsuf 12/88.

²⁶⁶ Kişinin; ailesinin nafakasını sağlaması, misafirlerine ikramda bulunması, eşiyle birlikte olması, iyiliği emredip kötülüklerle mücadele etmesi, selam vermesi, güzel söz söylemesi, güler yüz göstermesi, canlılara yardım etmesi, insanlara zarar verebilecek bir nesneyi yoldan kaldırması gibi davranışlarda bulunması da birer sadakadır. Bk. Ali Duman, “Sadaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35/384.

²⁶⁷ İlhan Ayverdi, “Cihad”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yay., 2010), 199.

²⁶⁸ Şeyma Çetinkaya, *Kur’ân’da Cihad Kavramı (Meâni İlmi Açısından Semantik Bir İnceleme)* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 22.

2.3.3. Mal-Ahlâk İlişkisi

Mal insana emanet olarak verilen bir imtihandır.²⁶⁹ Bundan dolayı da mal kimi insanın elinde bir “rahmet” işlevi görürken kimi insanın elinde “nikmet”²⁷⁰ ve “fesat” aracı olmaktadır. Allah, insana ihsanda bulunduğu mala karşılık ona gösterdiği yolda iki tercih sunmaktadır: şükretme ve nankörlük etme. İnsan dilerse şükreder dilerse nankörlük eder.²⁷¹ Şükrederse de kendisi için şükretmiş olur, nankörlük ederse de kendi aleyhine nankörlük etmiş olur. Ancak insan, zekât, sadaka... vb. ibadetler ile malın gerçek sahibinin Allah olduğunu hatırlayarak Rabbine nankörlük etmeyip şükretmelidir. Çünkü şükretmek ve nankörlük etmek insanın iman, ibadet ve ahlâkını birçok yönden etkilemektedir. Şimdi malın şükreden ve nankörlük eden insan üzerindeki ahlâkî etkilerinden bahsedelim.

Şükreden insan üzerinde malın ahlâkî etkilerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Malın Allah yolunda harcanması, insanın Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmasını sağlar. Şüphesiz Allah; rahmândır, rahîmdir, vehhâbtır, rezzâktır, latîftir, ganîdir... Allah’ın güzel isimlerine dikkatli baktığımız zaman hep verme, ihsan etme vardır. İnsanda Allah’ın mahlûkatına şefkat göstererek malını vermelidir. Çünkü insanın Allah’a yaklaşabilmesi ancak ilâhî vasıf ve isimlerini kendinde ve davranışlarında gerçekleştirmesi ile olur. Buna “Allah’ın sıfatları ile ittisâf, ahlâkı ile tehalluk (ahlâklanma)” denir. Allah (c.c) “ganî” olunca insanın da Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanarak gönlü zengin olması gerekir. Bu nedenle Allah insanlara, malını Allah yolunda harcamalarını emretmiştir. Ayrıca insanın malını Allah yolunda harcaması meleklerin, peygamberlerin ve İslâm büyüklerinin ahlâkıyla ahlâklanması da demektir.²⁷²

b. Malın Allah yolunda harcanması, insana ahlâkî bir davranış olan “sâlih” vasfını kazandırır. “Herhangi birinize ölüm gelip de: ‘Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip sâlihlerden olsam!’ demesinden önce size verdiğimiz rızıktan infak edin.”²⁷³ âyeti, sadaka vermenin sâlih bir insan olmaya sebep olduğunu

²⁶⁹ Yûnus 10/25; el-Kehf 18/45-46; el-Hadîd 57/20; Âl-i İmrân 3/14.

²⁷⁰ Nikmet (n-k-m), “gazap, ceza ve afet” gibi anlamlara gelmektedir. Bk. İsfahânî, “n-k-m”, 504; Serdar Mutçalı, “Nikmet” *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 1995), 1210.

²⁷¹ el-İnsân 76/3.

²⁷² Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 16/104.

²⁷³ el-Münâfikûn 63/10.

göstermektedir.²⁷⁴ O halde sadaka vermek sâlih kişilerin bir özelliğidir. Kişi, Allah'ın kendisine bahsettiklerinden sadaka verirse o zaman sâlih insanlar arasına girer.²⁷⁵ Başka bir âyette bir kimsenin, Allah'ın kendisine lütfettiklerinden tasaddukta bulunması durumunda sâlihlerden olacağı şu şekilde zikredilmektedir: “İçlerinden kimi de Allah'a şöyle ahdetmişti: 'Eğer bize lütfu kereminden ihsan ederse, andolsun zekât vereceğiz. Muhakkak ki sâlihlerden olacağız.'”²⁷⁶ Demek ki malın Allah yolunda harcanması sâlih olma sürecine etki etmektedir.

c. Malın Allah yolunda harcanması insanı “birr”e yükseltir. “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça birr’e ulaşamazsınız. Her ne harcarsanız, Allah ondan haberdardır”²⁷⁷ âyeti, birr'i bir hedef olarak göstererek sevilen şeylerden Allah yolunda harcamanın birr'e ulaşmayı sağlayacak bir araç olduğunu bize bildirir. Nitekim iyilik, ihsan, itaat, doğruluk gibi anlamlara gelen²⁷⁸ “birr” kavramı Kur'ân'ın ahlâk anlayışını yansıtan kavramsal çerçevenin merkezinde yer alır. Toshihiko Izutsu “birr” kavramının, Kur'ân'da yer alan ahlâkî terimler içinde en zor başa çıkılanlar arasında yer aldığını, bu kavramı ancak “yüksek ahlâk” ve “sâlihât” ifadelerinin dengeleyebileceğini dile getirir.²⁷⁹ Malın Allah yolunda harcanması ise “birr” kavramının anlam sahasının malî yönünü ifade eder. “Birr (iyilik), yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Ancak birr, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman eden, O'nun sevgisi ile malı yakınlarla, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmış olana, dilenenlere ve kölelere veren, namazı kılan, zekâtı veren, söz verdiklerinde sözlerini yerine getiren, darlıkta, hastalıkta ve savaşın kızııştığı anda sabreden kimselerin yaptıklarıdır. İşte bunlar doğru olanlardır. Takvâ sahibi olanlar da bunlardır”²⁸⁰ âyeti buna delildir. Âyette yüksek bir ahlâkî mertebeyi ifade eden bir kavramının ne olup ne olmadığı tarif edilmiştir. Ayrıca “birr” kavramı Allah'tan korkusu olmak,²⁸¹ çok itaatkâr ve kullukta titiz olmak²⁸² yönleriyle de “takva” kavramıyla iç içe ele alınmıştır.

²⁷⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 3/488.

²⁷⁵ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'ân'da Sâlih İnsan* (Ankara: İlahiyat Yay., 2016), 185.

²⁷⁶ et-Tevbe 9/75.

²⁷⁷ Âl-i İmrân 3/92.

²⁷⁸ Ali Toksarı, “Birr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 6/204.

²⁷⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yay., 1991), 274.

²⁸⁰ el-Bakara 2/177.

²⁸¹ Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz, 275.

²⁸² Yûnus Ekin, “Dünyevîleşmeye Bir Çözüm Olarak İnfâk Anlayışı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/ (Aralık 2002), 83.

d. Malın Allah yolunda harcanması, insandaki şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirir. Çünkü Allah'ın insanların gönüllerine ve vicdanlarına raûf ve rahîm isimlerinin tecellisi olarak lütfettiği bu iki duygu, Allah yolunda vermenin ve paylaşmanın temel dinamiğidir. İşte insanın da diğer canlılara karşı ihsanda bulunmasının, iyilik etmesinin, onların ihtiyaçlarını gidermesinin sebebi şefkat ve merhamettir. Ancak bu şefkat ve merhamet duygularının geliştirilmesi gerekir. Bunun yolu da vermekten ve paylaşmaktan geçer.

e. Malın Allah yolunda harcanması, insanın sabır sıfatı ile bezenmesine vesile olur. Sabır, “nefsi, akıl ve şer’in gerektirdiği hususlar üzerinde veya onların onu hapsetmeyi gerektirdikleri hususlara karşı hapsetmek” demektir.²⁸³ İşte insan da malı çok sevmesine rağmen onu Allah yolunda harcayarak kendisine hâkim olur ve nefsinin hapseder. Nefsinin malın peşinden koşmasına engel olur. Rabbine razı edecek şekilde nefsi ile mücadelede sebat gösterir. Böylelikle de sabredenlerden olur.

Malın Allah yolunda harcanması paylaşma, yardımlaşma, dayanışma vb. pek çok ahlâkî özelliklerin insanda oluşmasına ve gelişmesine de etki etmektedir.

Nankörlük eden insan üzerinde malın olumsuz ahlâkî etkilerinden bazılarını da şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Malın Allah yolunda harcanmaması, insanda hırs ve tamahı körükler. Bu da insanın, elindeki malını gerektiği yerde kullanmamasına veya hiç kimseye paylaşmadan biriktirmesine sebep olur. Yani insan, mal-mülk sevdasına düşerek nefsin istekleri doğrultusunda hareket eder. Oysa Allah “Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete eren kimselerdir”²⁸⁴ buyurarak nefsin tamahkârlığından sakınma hususunda bize uyarıda bulunmaktadır.

b. Mal yığmadaki ölçüsüz tutumlar, insanda cimriliğe sebep olur. Bunula muttasıf olan kişi, elindeki malın tükeneceği korkusu ile cimrilik yapar. “Rabbinizin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla yine de cimrilik ederdiniz. Zaten insan pek cimridir”²⁸⁵ âyeti bunu beyan etmektedir. Ayrıca yarından emin olma, başkalarına ihtiyaç duymama, yakın akrabalarına güzel bir mal bırakma, ihtimali felâket ve musibetlere karşı tedbir alma gibi düşünceler insanı cimriliğe²⁸⁶, cimrilikte cehenneme

²⁸³ İsfahânî, “s-b-r”, 273.

²⁸⁴ el-Haşr 59/9.

²⁸⁵ el-İsrâ 17/100.

²⁸⁶ Rıza Aydın, *Birey ve Din: Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar* (İstanbul: İnsan Yay., 2004), 48.

sürüklemektedir. “Lakin ne mümkün! O cehennem alev alev yanan bir ateştir. Eli, ayağı, bütün uzuvları söküp atar. İmana sırtını dönüp haktan yüz çevireni, bir de servet toplayıp yığan ve hayırda harcamayanı ateş kendine çağırır. Gerçekten insan cimri olarak yaratılmıştır. Başı derde düştü mü sızlanır durur. Ama servet sahibi olunca da pinti kesilir”²⁸⁷ âyeti bize malı toplayıp onun hakkını vermeyeni cehennemin çağıracağını bildirmektedir.

c. Mal, insanda kibir ve gururu kamçılar. Çünkü servet sahibi kimseler, kendilerinden mal yönünden daha zayıf olan kimseleri hor ve hakir görürler. Sahip oldukları malın kendi çaba ve gayretinden kaynaklandıkları vehmine kapılarak bunların Allah’ın bir lütfu, ihsanı olduğundan gaflet ederler. Böylece kibirlenip böbürlenerek kendilerine malı ihsan eden Allah’ı unuturlar ve insanlara karşı olan vazifelerini yerine getirmezler. Kur’ân’da kibir ve gurura saplanmış olan Kârûn ve bahçe sahipleri bu hususa en güzel örnektir.

d. Mal, insanın “mütref” vasfıyla vasıflanmasına neden olur. Çünkü mal, insanı vicdani duygu ve davranışlardan uzaklaştırarak ıslah olmaz tavırlarıyla toplumun huzurunu bozan ahlâksız ve ihtiras sahibi kimselere yani mütreflere dönüştürmektedir.²⁸⁸ Bu hususta Allah da insanlara, “Yurtlarından şımarıklık göstererek insanlara gösteriş yaparak çıkanlar ve (halkı) Allah yolundan men edenler gibi olmayın”²⁸⁹ diyerek uyarıda bulunmaktadır. İşte Allah, servet sahibi kimseleri, mallarıyla şımarıp isyan ve tuğyan eden; dünyevî lezzetlerin tutsağı durumunda olan hayatı yaşarken sınır tanımayan; hep haddi aşan kimseler²⁹⁰ -mütrefler- gibi olmamaları noktasında ikaz etmektedir.

2.4. Kur’ân’da Malın İnsanın Bahtiyar veya Bedbaht Olmasındaki Etkisi

Allah’ın insanlara ihsan ettiği mal, yaşamayı sağlayan bir araçtır; ama bir amaç değildir. İnsanın bu doğrultuda hareket etmesi ya da hareket etmemesi onun bahtiyar ya da bedbaht olmasına sebep olmaktadır. Çünkü malı araç olarak görenler onu Allah’a taat için kullanırken malı amaç olarak görenler ise onu Allah’a mâsiyet için kullanırlar. Nitekim insanın mal ile olan bu ilişkisi denizle gemi ilişkisine benzetilebilir. Şöyle ki gemi denizden su almadığı müddetçe deniz sayesinde yüzer ve hedefine ulaşır. Su almaya

²⁸⁷ el-Meâric 70/15-21.

²⁸⁸ Tevfik Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012), 4.

²⁸⁹ el-Enfâl 8/47.

²⁹⁰ Nurettin Turgay, “Kur’ân’da ‘Mütref’ Kavramı”, *Bilimname* 12/1 (2007), 85.

başladığında da batar.²⁹¹ İnsan da malı bir araç olarak görüp sünnetullahı uygun olarak tasarrufta bulunmazsa geminin deniz sayesinde hedefine ulaştığı gibi o da Allah'ın rızasına ulaşır ve bahtiyar olur. Ancak insan malı bir amaç olarak görüp Allah'ın mâsiyeti için kullanırsa geminin deniz yüzünden battığı gibi o da mâsiyetlere batar ve bedbaht olur.

Şimdi insanın bahtiyar ve bedbaht olmasına sebep olan faktörleri açıklayalım.

2.4.1. Malın İnsanı Bahtiyar Kılmasındaki Sebepler

2.4.1.1. İmtihani Kazanması

İnsan hem iyi hem de kötü niteliklerle donatılmış olarak dünyaya gelir. “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene andolsun ki, nefsinin arındırıcı kurtuluşa ermiştir”²⁹² âyeti bu hususa işaret etmektedir. İşte insan, bu dilemmalı ve kompleks yapısı itibarıyla imtihana konu olmaktadır. Bu sebeple imtihanın en önemli muhatabı ve sorumlusu insandır. İnsanın muhatap ve sorumlu tutulduğu imtihan alanlarından biri de maldır. Kur’ân’ın pek çok âyetinde malın bir imtihan aracı olduğu ve insanın da mal ile mutlaka imtihana tabi olunacağı şöyle belirtilmektedir:

“Bilin ki mallarınız ve evlatlarınız ancak birer imtihandır. Büyük mükâfat ise şüphesiz Allah katındadır.”²⁹³

“Andolsun, mallarınızla ve canlarınızla imtihan edileceksiniz ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden elbette çok eziyet verici sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah’a karşı gelmekten gereği gibi sakınırsanız, şüphesiz (bu davranış) yapılacak işlerin en kıymetlisidir.”²⁹⁴

“Sizi mutlaka biraz korku ve açlık biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden noksanlaştırmak suretiyle imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele.”²⁹⁵

Bu ve buna benzer âyetlerde²⁹⁶ Allah, mü’minlere hitap etmekte ve malı onları denemek ve sınamak için verdiğini haber vermektedir. Bu imtihan sonucunda ise insanların mal konusunda Allah’ın yasalarına uygun hareket edip etmedikleri, kendilerini Allah yolundan saptırıp saptırmadığı ortaya çıkmaktadır.

²⁹¹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, trc. Veled İzbudak (İstanbul: MEB Yay., 1995), 1/79.

²⁹² eş-Şems 91/7-9.

²⁹³ el-Enfâl 8/28.

²⁹⁴ Âl-i İmrân 3/186.

²⁹⁵ el-Bakara 2/155.

²⁹⁶ et-Teğabün 64/15; el-Kehf 18/46; el-Hadid 57/20; Âl-i İmrân 7/14.

Peygamberimiz de ümmeti için malın zorlu bir imtihan olduğunu belirtmektedir: “Şüphesiz ki her ümmetin bir fitnesi (imtihan vesilesi) vardır. Benim ümmetimin fitnesi de maldır”²⁹⁷ buyurmakla mal hususunda son derece dikkatli olunması gerektiğine işaret etmektedir.

Allah mal ile imtihan edilen bireylerden, kavimlerden ve milletlerden de çeşitli örnekler vermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

İsrâiloğulları bol nimetler karşısında imtihana tabi tutulmuştur. Allah bağ, bahçe, pınar, hazine vb. nimetleri firavun ve kavminden mahrum bırakarak İsrâiloğullarına vermiştir.²⁹⁸ Onları bereketlerle doldurulmuş olan ülkenin doğu ve batı taraflarına mirasçı kılarak sabretmelerini istemiştir.²⁹⁹ Semud kavmi bahçeler, pınarlar, ekinler vb. çeşit çeşit nimetlerle denenmiştir. Onlar bu nimetlerden daima istifade edeceklerini zannettiklerinden³⁰⁰ dolayı küfran-ı nimet içerisinde yaşamışlardır. Bu nimetlere nailiyetlerinden dolayı şükretmeleri gerekirken nankörlük etmişler ve Allah’ın emrine muhalefet etmişlerdir.³⁰¹ Bunun neticesinde de Allah onları kıtlık ve kuraklıkla hesaba çekmiştir.

İçinde her türlü meyve bulunan bahçe sahipleri de ürünlerle imtihan edilmiştir. Tefsirlerde rivâyet edilen hikâyenin hulâsası şudur: Müslüman olan bir adamın San’a’ya iki fersah mesafedeki bir yerde, türlü türlü meyve, ekin ve hurma ağaçlarının bulunduğu güzel bir bahçesi varmış. Bahçenin mahsûlünü hasat ettiği zaman yoksulları davet eder, bahçeden o yoksullara bolca pay verir, ikramda bulunurmuş. Bu zat öldüğünde oğulları bu bahçenin ürünlerinden yoksulların hakkını vermemişler ve Allah’ın hakkını kıskanıp cimrilik etmişlerdir. Allah da böyle davranmaları sebebiyle onları cezalandırmıştır.³⁰²

Kârûn, kuvvetli bir topluluğun anahtarlarını zorla taşıyacağı hazinelerle imtihan edilmiştir. Ancak o kendisine bahşedilen malı, ilmi ve becerisi sayesinde elde ettiğini iddia ederek imtihanı kaybetmiş, sarayı ile birlikte helâk olmuştur.³⁰³ Bu hususa ilerde geniş bir şekilde yer verilecektir.

²⁹⁷ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi‘u’s-şâhih* (Karaçi: Daru’l-Ulum, 2009), “Zühd”, 26 (No. 2336).

²⁹⁸ eş-Şuarâ 26/57-58-59.

²⁹⁹ el-A‘râf 7/137.

³⁰⁰ eş-Şuarâ 26/146-149.

³⁰¹ Bilmen, *Kur‘ân’ın Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, 5/2489.

³⁰² Taberî, *Taberî Tefsiri*, trc. Kerim Aytekin & Hasan Karakaya, 8/391-395; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 5/234-236; Muhammed Ali Sâbûnî, *Şafvetü’t-tefâsîr* (İstanbul: Daru Yasîn, 2010), 3/512-517.

³⁰³ el-Kasas 28/76-82.

İşte Allah'ın malın bir imtihan aracı olduğunu açıkça belirtmesi, mal ile imtihan edilen bireylerden, kavimlerden, milletlerden çeşitli örnekler vermesi, insanda imtihan olgusunun yerleşmesini sağlamaktadır. Çünkü insanın bahtiyar olmasını da bedbaht olmasını da sağlayan en önemli amil imtihanı kazanma ve kaybetme olgusudur. Nitekim her şeyin merkezine imtihan olgusunu yerleştiren kimse, Allah'ın deneme maksadıyla kendisine emanet ettiği malını Allah yolunda harcar. O, fert ve toplumun menfaatlerini, kendi menfaatleri önüne geçirir ki Allah'ta insanlardan kulluğunun bir gereği olarak bunu istemektedir.

2.4.1.2. Sorumluluğunu Yerine Getirmesi

Yeryüzünde sorumluluk³⁰⁴ taşıyan biricik varlık insandır. Çünkü insan, diğer varlıklarda olmayan akıl, irade ve seçme hürriyetine sahiptir. Bundan dolayı Allah insanı halife olarak yaratarak yerde ve gökte olan her şeyi ona musahhar kılmıştır. İnsanın da kendisine ihsan edilen bütün bu nimetlerden sonra ilâhî nimetlerin kaynağını düşünmesi, mutlaka bir gün bu nimetlerin asıl sahibine kavuşacağını ve hesap vereceğinin bilinci içerisinde hayatını sürdürmesi gerekir. Çünkü bize musahhar kılınan bu nimetler kendisine muhtaç olduğumuz Allah'a itaati ve şükranlarımızı zorunlu kılar.

Konu hak ve sorumluluk çerçevesi içinde ele alındığında sahip olunan her hak karşılığında bir sorumluluğun bulunduğu görülmektedir. Bu durum mal hususunda da aynıdır. Nitekim insan hür iradesiyle mal üzerinde aktif ve etkili bir pozisyona sahiptir. Bu hususta ona geniş bir tasarruf hakkı verilmiştir. Hak sahibi olan insanda mala dilediği gibi yön vermekte ve ona hâkim olmaktadır. Mala hâkim olamayıp Allah'ın yasaları çerçevesinde tasarrufta bulunamayan insan da mala boyun eğmektedir. Yani insan, mala hâkim olması gerekirken mal, insana hâkim olmaktadır. Bunun sebebi de insanın bilgisizliği ve gafletidir.³⁰⁵

Kur'ân ana hatlarıyla gökler ve yerdekilerin insanın emrine musahhar kılındığını, insanın emrine boyun eğdirilip hizmetine sunulduğunu anlatmaktadır. Bu durum insanı hem ayrıcalıklı kılmış hem de sorumlulukları ağır bir varlık konumuna yükseltmiştir.

³⁰⁴ Sorumluluk; insanın fitrî anlaşıma ile ilişkili olarak ilahî yükümlülüğe muhatap olması, teklifleri yerine getirip getirmeme hususunda muhayyer bırakılması, her türlü düşünce, eylem ve olaylar karşısında tutum ve davranışlarının mükâfat ve cezasını alacağını bilincinde olması ve hayatı bu bilinç üzere yaşamasıdır. Bk. Ahmet Küçük, *Kur'ân'da Toplumsal Sınanma* (İstanbul: Beyan Yay., 2007), 161.

³⁰⁵ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet* (İstanbul: Pınar Yay., 1996), 106.

Öncelikle sorumluluk denilince zorunlu olarak zihnimizde üç temel unsur canlanmalıdır:

1. Sorumlu/ vazifeli bir varlık
2. Sorumlu kılan/ kendisine karşı sorumlu olunan varlık
3. Sorumluluk konusu³⁰⁶

Bu noktadan Allah-insan ilişkisine baktığımız zaman sorumlu varlık, insan; sorumlu kılan, Allah; sorumluluk konusu, malın sünnetullah'a göre tasarrufta bulunulmasıdır. Kendisine hesap verme, değerlendirmesine tabi tutma vb. bütün hususlarda Allah en merkezî ve olmazsa olmaz bir sorumluluk alanını oluşturur.³⁰⁷ Mal hususunda da ilk sorumluluk alanımız Allah'tır. Allah'a karşı beşerî sorumluluğun ilk adımı da "Lehü'l Mülk" bilincinde olmaktır. Yani insan, yaratması ve oluşturması sebebi ile malın Allah'a ait olduğunun, insanın ise vekil konumunda Allah'ın hakları çerçevesinde tasarrufta bulunacağını bilincinde olmalıdır.

"Onların yerlerine, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığımız bir yere sizi mirasçı kıldı. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir."³⁰⁸

"Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."³⁰⁹

Bu ve buna benzer âyetlerde Allah insanın, hayatını bu bilinç üzere yaşamasını istemektedir. Bunun zorunlu bir neticesi olarak da ikinci bir merhale gelmektedir ki bu da eylem aşaması yani ibadet sürecidir. Nasıl bu bilinç ve hassasiyet sorumluluk noktasında merkezî bir yere sahipse bunun bir itirafı ve açılımı olan Allah'a ibadette o kadar merkezîdir. Mal ile yapılan zekât, sadaka, fitre, cihad vb. ibadetler "Lehü'l Mülk" bilincinin jestler ve eylemler çizgisinde "varlık" kazanışıdır. Allah da insandan bu ibadetleri yerine getirmelerini istemektedir. Bu hususta âyetlerden birkaçını zikredebiliriz.

³⁰⁶ Abdülkerim Ersan, *Bireysel ve Toplumsal Sorumluluk Açısından "Hepiniz Çobansınız" Hadisi (Tahric ve Değerlendirme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 265.

³⁰⁷ M. Bedreddin Çetiner (ed.), *Kur'ân-ı Kerim'de Mes'ûliyet (Kaynağı, Sınırları, Sonuçları)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 197.

³⁰⁸ el-Ahzâb 33/27.

³⁰⁹ Âl-i İmrân 3/180.

“Dosdoğru namazı kılın, zekâtı verin ve elçiye itaat edin. Umulur ki rahmete kavuşturulmuş olursunuz.”³¹⁰

“Sadakalarınızı açıktan vererseniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere vererseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffâret olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”³¹¹

“Mallarınızı Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”³¹²

“Gerek yaya olarak gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”³¹³

Âyetlerde Allah, insanlardan mal ile yapılan zekât, sadaka, cihad vb. ibadetleri yerine getirmelerini istemektedir. Çünkü bunlar rahmeti ilâhiyyeye vesile olacak ibadetlerdir. Bu ibadetler ile Allah yolunda malı harcamayı terk etmek ise helâk sebebidir. Allah da insanlara ikazda bulunarak kendi elleriyle kendi canlarını tehlikeye atmamalarını istemektedir.³¹⁴

Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olan insan, en mükemmel varlık olan insana karşıda sorumluluk bilincinde olmalıdır. Çünkü İslâm dini, insanı yalnızca Allah’la ferdi ilişkisi içinde tanımakla kalmaz, onu içtimaî bir varlık alanı içinde yüksek değerleri hayata geçirmekle de görevlendirir.³¹⁵ Bu açıdan üç temel unsurdan hareketle insan-insan ilişkisinde de sorumlu varlık, insan; sorumlu kılan varlık, insan; sorumluluk konusu, malın sünnetullahı göre tasarrufta bulunulmasıdır. Nitekim insan kendisine ihsan edilen maldaki emanetini hak sahibine ulaştırmakla sorumludur. Çünkü Allah’ın kendilerine ihsanda bulunduğu o malda ihtiyaç sahibi olan insanların da hakkı vardır. “Ve onların mallarında belirli bir hak vardır”,³¹⁶ “Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır”³¹⁷ âyetleri buna işaretir. Bu hak zengine emanet olarak verilmiştir. Şüphesiz ki tok, kendi sofrasında karnını doyururken o sofrada oradan geçen bir aç insanın hakkının bulunmadığını iddia edemez. Çünkü hiçbir kazanç tek başına elde edilemez. Kazancında

³¹⁰ en-Nûr 24/56.

³¹¹ el-Bakara 2/271.

³¹² el-Bakara 2/195.

³¹³ et-Tevbe 9/41.

³¹⁴ Taberî, *Taberî Tefsîri*, trc. Kerim Aytekin & Hasan Karakaya, 3/312; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 1/397; Bilmen, *Kur’ân’ın Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, 5/2378.

³¹⁵ İlhan Kutluer, “İnsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2000), 22/320.

³¹⁶ el-Meâric 70/24.

³¹⁷ ez-Zâriyât 51/19.

pek çok kişinin çabası ve hakkı ödenmemiş olanın katkısı vardır.³¹⁸ İşte insan da yenen her lokmanın çok derin ilişkilerle haklara bağlı olduğu bilinci ile hareket ederek diğer insanlara karşı sorumluluğunu yerine getirmelidir. İnsan da mal hususundaki bu sorumluluğunu hayır- hasenat yaparak, Allah yolunda harcıyarak ifa eder ki bu da onun Allah'ın rızasını kazanabilmesine, O'nun rahmet deryasına girebilmesine yani Allah'a yaklaşabilmesine vesile olur.

2.4.1.3. Şükür Sahibi Olması

İnsanın bahtiyar olmasını sağlayan en temel mefhumlardan biri de şükürdür. Şükür, nimetin kıymetini bilerek o nimeti kendisine in'am edene medh ve senâ eylemektir.³¹⁹ Başka bir ifadeyle şükür, nimetten evvel onu vereni (Mün'im) görmek,³²⁰ nimeti verene teşekkür borcunu yerine getirmek, Allah'ın nimetlerini dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir.³²¹ Mâtürîdî'ye (öl. 333/944) göre de ilâhî beyanlarda kastedilen şükür birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi, insanın, nimetlerin Allah'tan geldiğini bilmesidir. İkincisi insanın, kendisine ihsan edilen nimetlere karşı şükrünü eda etmekten aciz olduğunu itiraf etmesi ve bu husustaki noksanlığını bilmesidir. Üçüncüsü insanın kendisine ihsan edilen nimeti yalnızca Allah'a taatte bulunmak için kullanmasıdır.³²² Mevlânâ (öl. 672/1273) da: "Köpek lokma yediği kapıya bağlanır, yiyeceği layıkıyla verilme bile o kapıda hizmetkâr olur. Başka bir yere gitmez. Bir başka kapıya gitse bile diğer köpekler: 'İlk konağına git, oradan nimetlendin, o nimetin hakkı gönlünü oraya rehin etmendir, yerine git, o nimetin hakkını bundan daha fazla terk etme' diye onu ısıırırlar."³²³ misalini vererek şükrün, nimeti vereni bilmek ve nimeti verene itaat etmek olduğunu bildirmektedir.

Allah insana o kadar nimet ve ihsan göstermekte o kadar lütufkâr davranmaktadır ki insanın bunlara vereceği tek bir doğru cevabı vardır. O da Allah'ın kendisine ihsanda bulunduğu bütün nimetlere karşı teşekkür etmesi yani şükretmesidir.³²⁴ Çünkü bu

³¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/196.

³¹⁹ İbn Manzûr, "Şükür", 4/423; Fîrûzâbâdî, "Şükür", 419; Âsım Efendi, "Şükür", 2/2071.

³²⁰ Affüddin Tilimsânî, *Şerhu Menâzili's-sâ'irîn ile'l-hakki'l-mübîn*, nşr. Abdulfazl Mansur (İran: Emir Yay., 1989), 1/232.; Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul, Dergâh Yay., 1991), 316.

³²¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, haz. Süleyman Uludağ, 314.

³²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Mehmet Boynukalın, 4/90.

³²³ Mevlânâ, *Mesnevî*, trc. Veled İzbudak, 3/285-292.

³²⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 219.

nimetler insana, nimetlere karşı şükür mü yoksa küfür mü edeceğini imtihan etmek üzere verilmiştir. Süleyman (a.s) kendisine ihsan edilen nimet için "...Bu Rabbimin fazlındandır. Şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan içindir"³²⁵ demiş ve "Ey Rabbim! Beni nefsim hâkim kıl ki bana ve ana-babama ihsan buyurduğun nimetine şükreleyim..."³²⁶ diye yakarıшта bulunmuştur.

Kur'ân'a bütünüyle baktığımız zaman şükür hep nimete karşılık istenmektedir. Hatta bazı âyetlerde şükür doğrudan nimetle irtibatlandırılmaktadır.³²⁷ "Allah'ın nimetlerine şükredin"³²⁸, "Allah'ın nimetlerine şükredici idi."³²⁹ Bu âyetler, nimetlerin insana verilmesindeki maksadın sadece dünyevî anlamda bir faydalandırma olmadığını, yaratanını tefekkür edip şükretme ve yaratanına daha da yaklaştırmaya aracı olduğunu beyan etmektedir.³³⁰

Allah'ın bizlere lütfettiği her nimetin de bir şükrü vardır. Her nimetin şükrü ise nimet nev'indendir. Yani kul, kendisine nimet olarak sunulan şeylerin şükrünü, nimetin cinsine göre eda etmelidir.³³¹ Misal: ilmin şükrü insanların faydasına kullanmak, sağlığın şükrü Allah'a ibadet etmek ve insanlara hizmet etmektir.³³² Malın şükrü de malın kendisine verilen bir nimet olduğunun farkına varmaktır; kimin verdiğini, niçin verdiğini düşünerek bunların asıl sahibinin Allah olduğuna inanmaktır; O'nun rızası için o malla duygu, düşünce ve âzalarını O'nun gösterdiği istikamette kullanmaktır; onunla başkalarını faydalandırarak (zekât, sadaka, fitre, cihat...) Allah'ın hidâyetine tabi olup iman gerekliliklerini yerine getirmektir; onu kullanarak Allah'a isyan etmemektedir.

İşte malın şükrünü bu şekilde ifa eden insan Allah'ın kendisinden razı olduğu insandır. Kur'ân'da da "Eğer şükrederseniz (Allah) sizden hoşnut olur, razı olur..."³³³ denmektedir. Bir başka âyette Allah'ın rızasını tahsil için mallarını feda etmekten çekinmeyerek malının şükrünü ifa eden kimsenin azaptan kurtulacağı ve mükâfata kavuşacağı müjdesi verilmektedir. "Ey iman edenler! Size elem verici azaptan kurtaracak

³²⁵ en-Neml 27/40.

³²⁶ en-Neml 27/19; el-Ahkâf 46/15.

³²⁷ Mustafa Boran, *Kur'ân'ı Kerim'de Şükür Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 29.

³²⁸ en-Nahl 16/114.

³²⁹ en-Nahl 16/121.

³³⁰ Nihat Temel, "Kur'ân Bütünlüğü İçinde Mal ve İnsan İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007), 213.

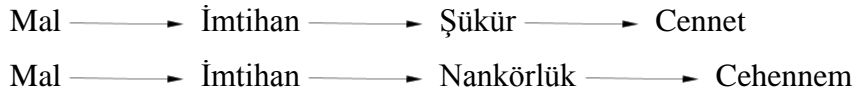
³³¹ Davut Şahin, "Kur'ân'da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2016), 230.

³³² Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/305.

³³³ ez-Zümer 39/7.

bir ticareti göstereyim mi? (O ticaret) Allah’a ve O’nun Resûlüne iman etmeniz, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihadda bulunmanızdır. Bildiğiniz takdirde bu sizin için daha hayırlıdır. O sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetleri içindeki güzel köşklere koyar. İşte büyük kurtuluş budur.”³³⁴

İnsanın dünyada mal ve servete karşı sergilediği tavrı (şükretme- nankörlük etme) onun ahiretteki yerini belirlemektedir. Buna göre şükreden insan mükâfatlandırılarak bahtiyar olmakta, nankörlük eden insan da cezalandırılarak bedbaht olmaktadır:

2.4.2. Malın İnsanı Bedbaht Kılmasındaki Sebepler

2.4.2.1. Nefis

İnsan nefsi hem iyiliklere hem de kötülöklere meyilli olarak yaratılmıştır. Kur’ân’da “Nefse, hem fücuru (kötölökleri) hem de takvayı (küfür ve kötölöklükten sakınma çarelerini) ilham edene andolsun ki nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir, nefisini kirletip gömende ziyan etmiştir”³³⁵ âyeti insandaki bu iki zıt eğilime işaret etmektedir.³³⁶

Nefsin iki boyutu vardır. Akıl ve irade gibi nefsin hakikatini oluşturan birinci boyut, insanı sürekli iyilik yapmaya teşvik eder. Ancak nefsin haset, kin, öfke ve şehvet gibi hislerden oluşan ikinci boyutu ise insanı sürekli kötölöklük yapmaya iter. İşte bu hislerin baskısına maruz kalan akıl ve iradede hayır ve iyiliğe taraftar olması beklenemez.³³⁷ Nitekim Kur’ân’da “Rabbimin rahmet ettiği müstesna, nefis şiddetle kötölöğü emreder”³³⁸ beyanı ile insan nefsinin bu pozisyonuna dikkat çekilmektedir.

İkinci boyutu temsil eden nefis, malın Allah yolunda harcanmasındaki en büyük engeldir. Çünkü nefis insandaki mal sevgisini kamçılıyarak onun cimri olmasına sebep olmaktadır. Bu hususta Allah şöyle buyurmaktadır: “Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır.”³³⁹ Âyet, insanın mal sevgisinden ve harcamanın kendisine ağır

³³⁴ es-Saf 61/10-12.

³³⁵ eş-Şems 91/7-10.

³³⁶ Mûsâ Cârullah Bigiyev, *Kitâbü’s-sünne (Kur’an-Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım)*, trc. Mehmet Görmez (Ankara: Ankara Okulu Yay., 1998), 50.

³³⁷ Yener Öztürk, “Kelâmî Açıdan ‘Hasenenin/İyiliğin Allah’tan, Seyyienin/Kötölöğün Nefisten’ Olduğunu Bildiren Âyetin Yorumu”, *Ekev Akademi Dergisi* 7/16 (Yaz 2003), 145.

³³⁸ Yûsuf 12/53.

³³⁹ Âdiyât 100/8.

gelmesinden dolayı çok cimri ve tutucu olduğunu izah etmektedir.³⁴⁰ Bu durumda insan da mal sevgisi hırs haline geldiği için cimrilik denilen olumsuz davranış ortaya çıkmaktadır.³⁴¹ Başka bir âyette “De ki: Rabbimin rahmet hazineleri elinizde olsaydı harca yı tüketmesinden korkar da sınısıkı tutardınız. Çünkü insan çok cimridir”³⁴² buyrulmaktadır. Âyette buyrulduğu gibi insan da mal sevgisi ve mal biriktirme hırsı oldukça fazladır. Bundan dolayı insan daima kendini düşünür, başkalarını ise düşünmez. Dünyadaki bütün mallara sahip olsa dahi azalır korkusuyla başkalarına vermekten kaçınır. Nitekim Allah böyle davrananları yermekte ve şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”³⁴³ Âyette cimriliğin ilâhî cezayı celb etmesinden dolayı hayır değil şer olduğu, hakkını ve zekâtını vermedikleri mallarının kıyamet gününde bir halka şeklinde boyunlarına dolanacakları beyan edilmektedir.³⁴⁴ İşte nefis her daim tetikte bekleyerek malı Allah yolunda harcamaktan insanı menetmekte ve Allah’ın gazabına duçar etmektedir.

2.4.2.2. Şeytan

İnsanların, sahip oldukları her tür mal, evlat, makam gibi kazanımlarını kaybetmekten korktukları bilinen bir gerçekliktir. Allah bu bağlamda insanların sahip oldukları mal, mülk, makam, evlat gibi zenginliklerin dünya hayatına ait imtihan vesilesi olduğunu bildirerek doğru bir algının oluşmasını istemektedir. Bundan dolayı Allah insana arız olan bu tür korkuların kaynağının şeytan olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir:³⁴⁵

³⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 6/420; Râzî, *Meîâtîhu’l-ğayb*, 32/67.

³⁴¹ Celal Kırcı, *Kur’ân ve Fen Bilimleri* (İstanbul: Marifet Yay., 2005), 105.

³⁴² el-İsrâ 17/17.

³⁴³ Âl-i İmrân 3/180.

³⁴⁴ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/51; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 1/316.

³⁴⁵ Tülay Düzenli, “Kur’ân’da ‘Korku’ Kavramı ve Dini İletişim Yoluyla Tutum ve Değişimine Etkisi”, *Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 12/64 (Haziran 2019), 948.

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur, size çirkinliği ve hayâsızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfîret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir”³⁴⁶

Âyette şeytan, insana yoksulluk veya yoksullaşma korkusunun kaynağı olan mal/mülk³⁴⁷ ile tasaddukta bulunmamayı emretmektedir. Böylelikle şeytan, insanın Allah’a isyan etmesini ve insanlar ile arasındaki bağlarını kopartmasını hedeflemektedir.³⁴⁸ Âyetin sibakına da baktığımız zaman şeytan bu hedefini tedrici bir usulle gerçekleştirmektedir. Şeytan önce insana “Allah yolunda malının iyisinden tasaddukta bulunma” şeklinde vesvese vererek insanın, malının iyisinden vermesine engel olmaktadır. Daha sonra şeytan işi daha ileri götürerek malından vermek isteyen kişiye “Malını tasadduk etme, yanında tut, sen ona ihtiyaç duyacaksın”³⁴⁹ gibi şeyler telkin ederek insanı tamamen tasadduktan men etmektedir. Hatta insanı, malını fenalıklara, havaiyata ve fuhşiyata sarf için teşvik etmektedir.³⁵⁰ Böylece şeytan insanı en iyi halden en kötü hale getirerek bütün günahları işler duruma getirmektedir ki “O (şeytan) size kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah’a karşı bilmeyeceğiniz şeyleri söylemenizi emreder”³⁵¹ buyruğu buna işaret etmektedir.

Kur’ân’da, malın sünnetullaha uygun bir şekilde harcanmasına halellik getiren riyakârlılığında şeytanî özellik taşıdığı belirtilir: “Bunlar mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah’a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa o ne kötü arkadaştır.”³⁵² Âyet şeytanın fasit (kötü) bir arkadaş olduğunu haber vermektedir. Zira şeytan bu çirkin işi süsleyip onları israfa sevk etmektedir.³⁵³ Böylelikle şeytan onları cennetten saptırmakta ve cehennemin çılgın ateşine sürüklemektedir.³⁵⁴ Bu, Allah’ın “İnsanlardan kimi Allah hakkında bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve her azgın şeytanın ardına düşer. (Öyle şeytan ki) aleyhinde şu hüküm yazılmıştır: Kim bunu dost edinirse şüphesiz bu onu saptırır ve onu alevli ateşin azabına götürür”³⁵⁵ âyetinde beyan buyurduğu gibidir.

³⁴⁶ el-Bakara 2/268.

³⁴⁷ Zübeyr Yetik, *Şeytan (İlk ve En Büyük Düşman)* (İstanbul: Pınar Yay., 2012), 11.

³⁴⁸ Kurtubî, *el- Câmî ‘li-ahkâmî ‘l-Şur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4/354.

³⁴⁹ Süyûtî, *ed-Dürü ‘l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 3/286.

³⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/199.

³⁵¹ el-Bakara 2/169.

³⁵² en-Nisâ 4/38.

³⁵³ Beyzâvî, *Envârü ‘t-tenzil*, 2/74.

³⁵⁴ Râzî, *Mefâtîhu ‘l-ğayb*, 10/103.

³⁵⁵ el-Hac 22/3-4.

İşte şeytan, hak ve batılın her cihetinden gelerek insanları haktan saptıran ve batılı güzel gösteren bir varlıktır.³⁵⁶ Allah da imtihan aracı olan şeytanı deşifre ederek insanları, şeytanın telkinlerine teslim olmadan kendilerine zor gelen fiilleri (zekât, sadaka, cihat...) Allah'ın yasalarına uygun bir şekilde yapmaları konusunda cesaretlendirmektedir.

Netice olarak Kur'ân mala karşı olumsuz hükmî bir ifade kullanmamaktadır. Olumsuz ifadelerin yer aldığı âyetlerde iman, ibadet ve ahlâkı zedeleyen mal tenkit edilmektedir. Yani malın kendisi değil insanın mal karşısındaki yanlış tavrı tenkit edilmektedir. Kur'ân genel olarak malı hoş karşılamakta ve insanın mal edinmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira hem dünyada hem de ahirette huzur ve saadetin kazanılması mal ile mümkündür. Bu noktada insanın iki dünya arasında bir denge kurabilmesi için şu dört ilkeye dikkat etmesi gerekmektedir:

1. Allah, malın mutlak sahibidir.
2. İnsan malı tasarruf etme açısından halife ve vekildir.
3. Mal, malî yükümlülükler yerine getirilmediği takdirde biriktirilmemelidir.
4. Mal tek elde toplanan bir servete dönüşmemelidir.

Kur'ân'da mal anlayışının ortaya konulduğu bu dört ilke aynı zamanda ekonomik anlayışı da ortaya koymaktadır. Bu anlayışta kapitalizm ve sosyalizmin aksine insan malını kullanma hakkına sahip olmakla birlikte sınırsız ve ebedî bir yetkiye sahip değildir.

Kur'ân, insanın mal ile imtihan edildiğine işaret ederek mal karşısında takınılan tavrın insanın ahiretteki konumunun belirleyicisi olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Allah'a iman eden bir kimse malın asıl sahibinin Allah olduğunu bilir. İmtihan bilinci ile malının yükümlülüklerini (sadaka, zekât, kurban, hac, cihad...) yerine getirir. Malını sünnetullahı uygun olarak harcadığı için Allah'ın ahlâkı ile ahlaklanır, birr'e yükselir, salih, sabır, şefkat, merhamet gibi vasıfları kazanır ve kurtuluşa erenlerden olur. Allah'a iman etmeyen bir kimse ise Allah'ın mal üzerindeki takdirine inanmaz. Nefis ve şeytanın etkisi ile malının yükümlülüklerini yerine getirmez. Malını sünnetullahı uygun olarak harcamadığı için hırs, tamah, cimrilik, kibir, gurur gibi kötü sıfatlarla bezenir ve ziyana uğrayanlardan olur.

³⁵⁶ Lütfullah Cebeci, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Cin-Şeytan* (Konya: İstışare Yay., 1989), 27.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUR'ÂN'DA İNSAN-MAL İLİŞKİSİNİN KÂRÛN KISSASI ÜZERİNDEN OKUNUŞU

3.1. Kissanın Yaşandığı Döneme Kısa Bir Bakış

Mısır'da Firavun ve Kıptîler ile Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları yaşamaktadır. Kıptîler çoğunlukta, İsrâiloğulları ise azınlıktadır.³⁵⁷ Yönetimin başında da Firavun bulunmaktadır.³⁵⁸ Çünkü Firavun, güneş tanrısı “Ra”nın tecellisidir. Bu özelliği taşıdığından dolayı da hükümdardır.³⁵⁹ Siyasî ve hukukî açıdan Mısır'ın tek hâkimi de odur. Saray halkına “Ey Kavmim! Mısır mülkü (hükümdarlığı) ve altımdan akıp giden bu nehirler benim değil mi?”³⁶⁰ diye sorması bundandır.³⁶¹

Firavun, siyasî ve hukukî yapının sürekliliğini sağlamak amacıyla dini de bir politik araç olarak kullanmaktadır. Kur'ân'da, Firavun tarafından sihirbazlara söylenen “Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha! Şüphesiz bu halkını oradan çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır. Göreceksiniz! Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da sizin tümünüzü asacağım”³⁶² sözleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki Firavun, dini politik bir araç olarak kullanabilmek için etkili din adamlarını ve din adamı olarak kabul edilebilecek sihirbazlar zümresini kendisine itaat ettirmiştir. Nitekim Kur'ân'da bu sihirbazların Firavundan gelecek nimetlere müheyyâ oldukları ve onun nezdinde değer kazanmak istedikleri sarâhaten belirtilmektedir. Bu durum sihir iplerini “Firavun'un izzeti için” diyerek atmalarından da açıkça anlaşılmaktadır.³⁶³ Ayrıca başrahipliğin babadan oğula geçer hale getirilmesinde³⁶⁴ de Firavun'un müdahalesi söz konusudur.

³⁵⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmüllî et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, trc. M. Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yay., 2007), 1/337.

³⁵⁸ Yûnus 10/83; el-İsrâ 17/103; Tâhâ 20/72; ez-Zuhuruf 43/51-54.

³⁵⁹ Ahmed Mustafa Merâğî, *Tefsîrû'l- Merâğî* (Mısır: Matbaatu Mustafa el- Bâbi'l-Halebî, 1946), 9/21,37.

³⁶⁰ ez-Zuhuruf 43/51.

³⁶¹ Merâğî, *Tefsîrû'l-Merâğî*, 20/61.

³⁶² el-A'râf 7/123-124.

³⁶³ Ali Sayı, *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Mûsâ* (İstanbul: İz Yay., 2016), 22-23.

³⁶⁴ Herodotos, *Herodot Tarihi*, trc. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2012), 136.

Ekonomik yapı da siyasî ve hukukî yapı gibi merkezîdir. Tüm toprakların³⁶⁵ mülkiyeti Firavun'a aittir. Firavun, halkına yönelttiği "Ey Kavmim! Mısır mülkü ve altımdan akıp giden bu nehirler benim değil mi? Hâlâ görmüyor musunuz?"³⁶⁶ ifadeleri ile toprak ve toprağa hayat kazandıran Mısır'ın en büyük nehirlerinin (Melik Nehri, Tolon Nehri, Dimyât Nehri ve Tinnîs Nehri)³⁶⁷ kendi emri altında olduğunu dile getirmiştir. Bu da bize Mısır'daki merkezî ekonomik yapıyı ve bu yapının nehirler etrafında yoğunlaştığını göstermektedir.

Sosyal yapıda da Mısır'ın üst sınıfını temsil eden Firavun ve çevresi müreffeh bir hayat yaşarken İsrâiloğullarından her bir grup, birbirinden bağımsız olarak angarya bir işte çalıştırılarak müreffeh olmayan bir hayat yaşamaktadır.³⁶⁸ Firavun, her bir grubu inşaat, toprak sürme ve hendek kazma gibi ağır işlerde çalıştırmakta, çalışmayanlardan da vergi almaktadır.³⁶⁹ Yani Firavun halkı sınıflara ayırmakta ve bu sınıfları da bireyin güçlerine göre oluşturmaktadır.³⁷⁰

Netice olarak Firavun, Mısır'ın siyasî, hukukî, dinî olmak üzere bütün yetkilerini kendi tekeline almıştır. Bu düzeni bozacak her türlü makam ve gücünde karşısında olmamıştır.

3.2. Kıssanın Kur'ân'daki Anlatımı

Kârûn kıssası, mal ve gücüne güvenerek Allah'ın kendisine bahsettiği ihsanı yok sayıp kendi kendine yeterli görenler, insanlara karşı haksız muamelede bulunanlar ve haddi aşanlar için ibret alınması gereken bir kıssadır. Kârûn, Allah'ın kendisine hazinelerinin anahtarlarını ancak güçlü bir topluluğun taşıyabileceği ölçüde mal verdiği biridir. Fakat o kendisine lütfedilen bu malı Allah yolunda harcamaktan ve insanlara ihsan etmekten kaçınmış, malın gerçek sahibini kavrayamayıp kendi bilgi ve becerisi sayesinde elde ettiği kanısı üzerine gaflete düşmüştür. Ne malı ne de hazineleri kimseye yâr olmamıştır.

Kıssa Kur'ân'da şöyle anlatılmaktadır:

³⁶⁵ Bakara 61. âyeti, Mısır ekonomisinin toprağa bağlı olduğunu göstermektedir.

³⁶⁶ ez-Zuhuruf 43/51.

³⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/219.

³⁶⁸ Kurtubî, *el- Câmî 'li-aḥkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4/354.

³⁶⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 14/287.; Ahmet Cevdet, *Kısas-ı Enbiya*, haz. Mahir İz (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985.), 1/19-20.

³⁷⁰ Zübeyir Yetik, *Firavun (Kazıklar Sahibi)* (İstanbul: Pınar Yay., 2012), 18.

“Şüphesiz Kârûn, Mûsâ’nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü, kuvvetli bir grup bile zor taşırdı. Hani kavmi kendisine şöyle demişti: ‘Şımarma! Muhakkak ki Allah şımaranları sevmez.’”³⁷¹

“Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah’ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”³⁷²

“Kârûn, ‘Bunlar, bana bendeki bilgiden dolayı verilmiştir’ dedi. O, Allah’ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz (Çünkü Allah hepsini bilir).”³⁷³

“Kârûn, halkının karşısına bütün şatafat ve debdebesiyle çıktı. Dünya hayatını dileyenler ‘Keşke Kârûn’a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!’ derlerdi.”³⁷⁴

“Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise ‘Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah’ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur’ dediler.”³⁷⁵

“Sonunda onu da sarayını da yerin dibine batırdık. Allah’a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi.”³⁷⁶

“Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, ‘Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızık bol verir ve dilediğine kısırmış. Allah, bize lütfetmiş olmasaydı bizi de yerin dibine geçirirdi. Vay! Demek ki inkârcılar iflâh olmazmış!’ demeye başladılar.”³⁷⁷

³⁷¹ el-Kasas 28/76.

³⁷² el-Kasas 28/77.

³⁷³ el-Kasas 28/78.

³⁷⁴ el-Kasas 28/79.

³⁷⁵ el-Kasas 28/80.

³⁷⁶ el-Kasas 28/81.

³⁷⁷ el-Kasas 28/82.

3.3. Kârûn'un Nesebi ve Mısır'daki Durumu

Kârûn ismi, Hârûn gibi yabancı dilden Arapçaya giren alem bir isimdir. Yabancı ve marife bir kelime olduğundan dolayı gayri munsarıftır.³⁷⁸ Kur'ân'da, Kârûn'un ismi Kasas sûresi ile birlikte Ankebût ve Mü'min sûrelerinde de zikredilmiştir.

“Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik. Andolsun Mûsâ kendilerine apaçık mucizeler getirmişti de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Oysa bizi geçip (azabımızdan) kurtulamazlardı.”³⁷⁹

“Andolsun ki biz Mûsâ'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise 'Bu çok yalancı bir sihirbazdır' dediler.”³⁸⁰

Bu iki sûre de Kârûn'un, Firavun ve Hâmân ile birlikteliğine işaret etmektedir. Allah'ın, Kârûn'u Firavun ve Hâmân ile birlikte zikretmesi onun küfür, yalanlama ve büyükleme hususunda Firavun ve Hâmân ile aynı tavrı sergilemesinden dolayıdır. Zira Kârûn, Firavun ve Hâmân gibi Hz. Mûsâ'ya büyüklük taslamış, onu sihirbazlık ve yalancılıkla itham etmiştir.³⁸¹ Kârûn'un ismi Ahzâb sûresinde de açıktan zikredilmemekle birlikte temel kaynaklarda³⁸² Hz. Mûsâ'ya eziyet edenler arasında yer almıştır:

“Ey iman edenler! Mûsâ'yı incitenler gibi olmayın. Allah onun hakkında söylediklerinden uzak, tertemiz biri olduğunu ortaya koymuştu. Gerçekten o, Allah katında itibarlı idi.”³⁸³ Burada Hz. Mûsâ'nın incitilmesi bir fahişenin sözüdür ki Kârûn, ondan Hz. Mûsâ ile birlikte olduğunu söylemesini istemiştir.³⁸⁴

Kârûn, Benî İsrâîl'den olup Hz. Mûsâ (a.s.)'nın amcasının oğludur. Nesebi, Kârûn b. Yesher b. Kâhes b. Lâvi b. Yakub'dur. Hz. Mûsâ'nın nesebi ise Mûsâ b. İmran b.

³⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/522; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/656.

³⁷⁹ el-Ankebût 29/39.

³⁸⁰ el-Mümin40/23-24.

³⁸¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25/67; Kurtubî, *el-Câmi'li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 18/345.

³⁸² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 25/234; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/239; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 3/48.

³⁸³ el-Ahzâb 33/69.

³⁸⁴ Bu konuda farklı görüşlerde zikredilmektedir. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 25/234; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/239; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 3/48.

Kâhes'tir.³⁸⁵ Kârûn'un, Hz. Mûsâ'nın amcası,³⁸⁶ teyzesinin oğlu,³⁸⁷ halasının oğlu³⁸⁸ olduğu yönünde rivâyetler bulunmakta ise de ilim ehlinin çoğunluğuna göre Kârûn Hz. Mûsâ'nın amcasının oğludur.

Kârûn Hz. Mûsâ'nın kavminden olup ona inananlardandır.³⁸⁹ Özellikle "...onlara karşı azdı" anlatımı kavminden olmanın soyca olduğu ölçüde inanç bakımından da bir bağ olduğunu göstermektedir.³⁹⁰ Kârûn, İsrâiloğulları içinde Tevrat'ı en çok ve en iyi okuyanlardandır.³⁹¹ Yüzünün güzel olmasından dolayı kendisine "münevver" de denilmiştir. Kârûn, Hz. Mûsâ ve kardeşi Hârûn'dan sonra kavmi içinde en faziletli kişidir.³⁹² Fakat o, Allah düşmanı Sâmirî gibi münafık olmuştur.³⁹³ Malı sebebiyle azgınlık etmiştir. Allah da bu azgınlığından dolayı onu helâk etmiştir.

Kârûn'un Mısır'daki durumuna baktığımız zaman o, Firavun tarafından İsrâiloğullarına başkan tayin edilmiş ve onun hesabına çalışmıştır.³⁹⁴ Kârûn, Firavun ve Hâmânla olabilecek her düzey ve düzlemde kavmine karşı iş birliği içinde olmuştur. Bir işbirlikçi olarak Kârûn, Hz. Mûsâ ve kavmine karşı büyüklenmiş ve azmıştır. Firavun ve Hâmân gibi Kârûn'da "Bu yalancı büyücünün biridir"³⁹⁵ diyerek o güne dek içinde sakladığı nifakı açığa vurmuştur. Hz. Mûsâ apaçık delilleri getirdiğinde "Onunla beraber iman etmiş olan kimselerin oğullarını katledin, kadınları sağ bırakın"³⁹⁶ diyenlerden biridir Kârûn...³⁹⁷

³⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/522; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25/14; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 11/6239.

³⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/522; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, 4/553; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 11/6239.

³⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, 4/553; Mahallî & Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, thk. Fahreddin Kabâve, 394.

³⁸⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25/14.

³⁸⁹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, trc. M. Faruk Gürtunca, 1/456; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 14/401.

³⁹⁰ Zübeyr Yetik, *Kârûn* (İstanbul: Pınar Yay., 2012), 50.

³⁹¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25/14; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/656.

³⁹² Ömer Faruk Harman, "Kârûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 24/519-520.

³⁹³ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/656; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 11/6240.

³⁹⁴ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/656; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd., 6/220.

³⁹⁵ el-Mü'min 40/24.

³⁹⁶ el-Mümin 40/25.

³⁹⁷ Sayı, *Firavun, Hâmân ve Karûn Karşısında Hz. Mûsa*, 293.

Kısacası Kârûn'un, Firavun dönemindeki durumu böyledir. Bu bilgiler dışında onun Mısır'daki durumu hakkında etraflı bir malûmâta sahip değiliz.

3.4. Kârûn'un Hazinesi

Kârûn öyle bir servet sahibidir ki onun hazinelerinin anahtarlarını güçlü bir topluluk ancak taşıyabilmektedir. “Biz ona öyle hazineler vermiştik ki anahtarlarını güçlü, kuvvetli bir grup bile zor taşırdı”³⁹⁸ ifadesi ile Kârûn'un hazineleri sarâhaten bildirilmektedir.

Rivâyete göre Kârûn'un hazinelerinin anahtarları deridendi ve anahtarlar bir parmak büyüklüğü kadardı. Her hazinenin de bir anahtarı vardı. Kârûn bir yere gitmek üzere binitine bindiği zaman hazinelerinin anahtarlarını da altmış katıra yükler, beraberinde götürürdü.³⁹⁹ Başka bir rivâyete göre Kârûn'un hazineleri dört yüz bin anahtardı. Her bir usbe (grup)⁴⁰⁰ on bin anahtar taşırdı. Onlar anahtarları yüklendikleri zaman onları zor taşır, ağırlığından dolayı anahtarları sağa sola meylederek ve zorlanarak götürürlerdi.⁴⁰¹

Allah yalnızca “Biz ona öyle hazineler vermiştik”⁴⁰² demekle, hazineyi vermesindeki sebebi ve gerekçeyi açıklamamaktadır. Ancak Kârûn, malını kendisinde bulunan bilgi sayesinde elde ettiğini öne sürmektedir. Bu da Kârûn'un bildiği bilgi hususunda farklı görüşleri ortaya çıkarmaktadır. Şimdi bu görüşleri zikrelelim.

1. Kârûn'un bildiği bilgi kimya (simya) bilgisidir.⁴⁰³ Mûsâ (a.s) kimya ilminin üçte birini Kâlep b. Yufennâ'ya, üçte birini Yûşa b. Nûn'a, üçte birini de Kârûn'a öğretmişti. Kârûn hile ile Kâlep b. Yufennâ'ya ve Yûşa b. Nûn'a öğretilen ilimleri kendi

³⁹⁸ el-Kasas 28/76.

³⁹⁹ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, trc. Zâkir Kadirî Ugan & Ahmet Temir (İstanbul: MEB Yay., 1991), 2/637; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/656; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türk, 11/506.

⁴⁰⁰ الْعَصْبَة (Usbe): Kalabalık topluluk demektir. Usbe'den ne kastedildiği hususunda farklı görüşler vardır. Buna göre usbe üç ila on kişi arasında olan topluluk, on ila on beş kişi arasında olan topluluk, on ila kırk kişi arasında olan topluluk, on kişiden olan topluluk, kırk kişiden olan topluluk, yetmiş kişiden olan topluluktur. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, trc. M.Beşir Eryarsoy, 3/290; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/523; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, 4/553; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25/15; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 11/507-508.

⁴⁰¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 14/403.

⁴⁰² el-Kasas 28/76.

⁴⁰³ Kurtubî, *el-Câmi'li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî, 16/321; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/175; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/657; Ayıntabî Mehmet Efendi, *Tibyân Tefsiri*. sad. Süleyman Fâhir, 3/369.

ilmi üzerine ekledi ve kurşunu gümüşe, bakırı altına çevirerek malını çoğalttı.⁴⁰⁴ Bu görüşü bazı müfessirlerimiz kabul etmemiştir. Bu hususta Zeccâc kimya ilminin bâtil bir ilim olduğunu, hakikatinin olmadığını söylemiştir. İbn Kesîr de kimya ilminin özü itibariyle batıl bir ilim olduğunu, bir cevherin başka bir cevhere dönüştürülmesine ancak Allah'ın güç yetirebileceğini söylemiştir.⁴⁰⁵

2. Kârûn'un bildiği bilgi, ism-i azam bilgisidir.⁴⁰⁶ Kârûn ism-i azam ile Allah'a dua etmiş ve bu duayla birçok mala sahip olmuştur. İbn Kesîr bu görüşü de kabul etmez. O, Kârûn'un bir münafık olduğunu, bundan dolayı da ism-i azam ile Allah'a dua etmesinin bir fayda sağlamayacağını belirtmiştir.⁴⁰⁷

3. Kârûn'un bildiği bilgi, Yûsuf (a.s.)'un yitik hazinesinin bilgisidir. Kârûn, Yûsuf (a.s.)'un hazineleri ile ilgili bilgi sayesinde servet sahibi olmuştur.⁴⁰⁸

4. Kârûn'un bildiği bilgi, kazanç yolları ve ticaret bilgisidir.⁴⁰⁹ En tutarlı görüş bu gibi görünmektedir. Kârûn bu bilgisini Mısır'dan çıktıktan sonraki merhalede kullanmış olmalıdır. Zira Kur'ân'da Kârûn, malını kendisinin bildiği bir bilgiye bağlamakta ve

⁴⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/17; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 11/6241.

⁴⁰⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 11/6241.

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 11/6242; Yetik, *Kârûn*, 36; Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Khîşâşu'l-enbiyâ'*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982), 2/164.

⁴⁰⁷ İbn Kesîr, *Khîşâşu'l-enbiyâ'*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, 2/164.

⁴⁰⁸ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/175; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî, *en-Nüket ve'l-'uyûn = Tefsîrü'l-Maverdî*, thk. Seyyid Abdülmaksûd bin Abdurrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 47265.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, 4/555; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/17; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/175; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/657. Bu hususta şöyle bir rivâyet de bulunmaktadır: Kârûn ibadet ve zühd hususunda İsrâiloğullarından üstündü. Kırk yıl dağda ibadet etti. İblis Kârûn'u ibadetten alıkoymak ve dünyaya çekebilmek için şeytanlarını gönderdi. Fakat şeytanlar başarılı olamadı. İblis de zâhid ve taatkar bir yaşlı sûretinde Kârûn'un karşısına geçti. İblis Kârûn'dan daha fazla ibadet ederek onun kendi hizmetine girmesini istiyordu. Öyle de oldu. Artık Kârûn ne söylerse onu yapıyordu. Bir gün İblis, Kârûn'a "Cuma'dan ve cemaatten geri kaldık. İnsanları ziyaret etmekten ve Müslümanların cenazelerini teşyi etmekten hep mahrum olduk. Halkın arasında bulunmamız ve bu iyi hasletlerden istifade etmemiz daha doğru olur" dedi. Böylelikle Kârûn'u dağdan şehre indirdi. Artık Kârûn ve İblis sürekli kiliseye gidiyor ve yanlarına gelen dostlarına iyilikte bulunuyorlardı. Bir gün İblis "Haftada bir gün ticaretle uğraşarak halkın bizim için çektiği yük ve meşakkati gidermemiz bizim için daha doğru olur" dedi. Kârûn bunu da doğru buldu ve cuma günü ticaretle, haftanın diğer günleri de ibadetle meşgul olmaya başladı. Bir müddet böyle devam etti. İblis tekrar Kârûn'a "Bir gün ibadet edelim. Bir gün de kazanç elde edelim. Böylelikle kazancımızdan sadaka vererek insanların faydalanmasını sağlamamız bizim için daha doğru olur" dedi. Kârûn bunu da kabul etti ve ticaretle daha da meşgul olmaya başladı. Böylece kazanç ve mal sevgisi Kârûn'un içine yerleşti. İblis de ondan ayrıldı ve "Ben işimi tamamladım. Onu da dünyanın tuzağına düşürdüm" dedi. Artık Kârûn ticaretle uğraşıyor ve tuğyanı gitgide artırıyordu. Sonunda ilmi ve kazancından ötürü hak iddiasında da bulundu. Bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 14/407-408.

kendisine: “Şımarma...”⁴¹⁰ diyenlere karşı “Bunlar bana bendeki bilgiden dolayı verilmiştir”⁴¹¹ şeklinde karşılık verdiği anlatılmaktadır.⁴¹²

3.5. Malın, Kârûn’un Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi

Kur’ân’da Kârûn’un dillere destan malına vurgu yapılarak malın, Kârûn üzerinde, ahlâkî olarak olumsuz tutum ve davranışlarına dikkat çekilmekte, değer yitimine gerekçe oluşu anlatılmaktadır. Çünkü Kârûn, gerçek sahibini kavramak istemediği bir mala, kendisinin sahip olduğu kanısı içinde malıyla sapıtan bir kişiliktir. Nitekim malı ondaki kibir, gurur, hırs-tamah, istiğnâ ve enâniyet gibi olumsuz duyguları ortaya çıkarmıştır. Şimdi Kârûn’u Kârûn yapan ve Allah’ın kahrına uğratıp yerin dibine geçmesine sebep olan bu tutum ve davranışları incelemeye çalışalım.

3.5.1. Kibir

Kibir, kendini beğenerek başkalarından üstün görmek, kendine ait olan meziyetleri takdir etmek, kendisindeki kemâlin⁴¹³ Allah’tan olduğunu unutarak kendini kusursuz görüp başkalarını hakir görmek, demektir.⁴¹⁴ Bu haslet, Kur’ân’da genellikle dinî ve ahlâkî bakımdan menfî bir hüviyet taşımaktadır.⁴¹⁵ Zira kibir, tehâfut (övünme), haset (kıskançlık), tahkir (hor görme), tecebbür (zorbalık), tuğyan (taşkınlık) ve gurur gibi duygu, düşünce ve davranışları da beraberinde getirmektedir. Şayet bu haslet kontrol altına alınmaz ve ıslah edilmezse Allah’ın kullar için belirlediği sınırların aşılmasına, Allah’a ait olan “el- Kebîr, el- Mütekebbir, el- Azîm, el-Alî, el- Müteâlî, el- Azîz, el- Muiz, el- Cebbâr”⁴¹⁶ gibi yüceliğini ve büyüklüğünü ifade eden isim ve sıfatlarına ortak olunmasına⁴¹⁷ ve hakkın kabul edilmemesine sebep olacaktır.

⁴¹⁰ el-Kasas 28/76.

⁴¹¹ el-Kasas 28/78.

⁴¹² Sayı, *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Mûsa*, 295.

⁴¹³ Kemâl dinî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayrılır. Dinî kemâl, ilim ve ameldir. Dünyevî kemâl ise nesep, güzellik, kuvvet ve mal çokluğudur. Bk. H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat* (İstanbul: Çamlıca Yay., 2003), 187.

⁴¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1959), 10/261; Hayati Aydın, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yay., 2002), 244.

⁴¹⁵ Bk. el-Bakara 2/34,87; el-En’âm 6/93; el-A’râf 7/36,40,48,133,146; en-Nahl 16/23,29; el-Lokmân 31/18; el-Mümin40/35; el-Câsiye 45/8.

⁴¹⁶ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/414-415.

⁴¹⁷ Kadir Polater, “Kur’ân Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2012), 335.

Kârûn da Allah'ın kendisine ihsan etmesiyle çok büyük bir mal elde etmiştir. O kadar büyük bir mal elde etmiştir ki hazinelerinin anahtarlarını dahi kudretli bir topluluk güçlkle taşımaktadır. Fakat Kârûn, bu malı kendisindeki bir bilgidan ötürü elde ettiğini öne sürerek malın Allah tarafından lütfedildiğini idrak edememiş ve kavmine karşı azgınlık etmiştir. Kârûn'un bu azgınlığı da kibirlenme şeklinde tezahür etmiştir.⁴¹⁸ “Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti”⁴¹⁹ âyetinde بَغَى kelimesi de bu durumu izah etmektedir.⁴²⁰ Yani Kârûn kavmine karşı üstünlük taslayarak⁴²¹ onların iman kardeşliği hakkını gözetmemiş ve onlara saygı duymamıştır. Onların hep kendi emri altında olmalarını istemiştir.

Kibir, Kârûn'u küfre de sürüklemiştir. Nitekim kavminin, Kârûn'a “Şımarma! Muhakkak ki Allah şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”⁴²² demeleri bunu göstermektedir. Bu sözlerden, İsrâiloğullarından iman edenlerin Kârûn'u, mal ile Allah'ın kullarına karşı büyüklük taslamama ve Allah'ın emirlerine itaat etme noktasında uyarıda bulundukları anlaşılmaktadır.⁴²³ İşte kavminin Kârûn'a bu şekilde ikazda bulunması onun Hz. Mûsâ'ya iman edenlerden olduğunu göstermektedir. Fakat o Firavun ve Hâmân gibi yeryüzünde büyülenerek Hakk'ı inkâr etmiştir.⁴²⁴ Ayrıca Hakk'ı inkâr ettiği, yere batma hadisesinde arz onu içerisine alırken son nefesinde bile “Ey Mûsâ merhamet” demesinden de anlaşılmaktadır. Zira o merhameti Allah'tan değil de Hz. Mûsâ'dan istemektedir.⁴²⁵

Kârûn Allah'ın kendisine verdiği servetin bir ihsan olduğunu yadsıyarak ahiret yurdunu gözetmemiş ve dünyadan dilediğince pay almıştır. Bunun neticesinde de azgınlık etmiştir. İşte bu durum Kârûn'un büyülenmesi/kibirlenmesi olgusudur.⁴²⁶

⁴¹⁸ Taberî, *Taberî Tefsîri*, trc. Kerim Aytekin & Hasan Karakaya, 6/347.

⁴¹⁹ el-Kasas 28/76.

⁴²⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25/14; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Zekeriya Tüfekçioğlu, 14/401.

⁴²¹ Kârûn'un kibrinden dolayı elbisesini bir karış uzun tuttuğu ve elbisesini sürüyerek yürüdüğü de söylenmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Taberî, *Taberî Tefsîri*, trc. Kerim Aytekin & Hasan Karakaya, 6/347; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/522-523; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 11/505.

⁴²² el-Kasas 28/76-77.

⁴²³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 3/290; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, trc. Sâlih Uçan vd., 8/125.

⁴²⁴ el-Ankebût 29/39; el-Mümin40/23-24.

⁴²⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25/19; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/660; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 11/516.

⁴²⁶ Yetik, *Kârûn*, 67.

3.5.2. İstiğnâ

“Zengin olmak, ihtiyaç duymamak, muhtaç olmamak”⁴²⁷ gibi anlamlara gelen istiğnâ kelimesi, Kur’ân’da hem Allah’a hem de insanlara izafe edilmiştir.⁴²⁸ İstiğnâ kelimesi, Allah için kullanıldığında “zengin olmak, zâtında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan münezzeh olmak, kendi kendine yetmek ve başkasına muhtaç olmamak”⁴²⁹ anlamında; insan için kullanıldığında da “kendini Allah’a muhtaç görmemek, ilahi rehberliğe ihtiyaç duymamak, ukbâ nimetlerine ihtiyaç duymayacağını zannederek dünya şehvâtıyla yetinmek”,⁴³⁰ anlamında kullanılmıştır. İzutsu (öl. 1414/1993) ise istiğnâ kelimesini “kişinin kendini zengin addetmesi” ve netice olarak da “kendi gücüne hadsiz güven duyması” olarak tanımlamıştır.⁴³¹

Kârûn da malı sebebiyle Rabbinden âzâde olarak kendini kendine yeterli görmekte ve O’ndan korkmamaktadır. Çünkü Kârûn, Allah’ın ihsanı olan malını doğrudan doğruya kendisinde var olduğunu öne sürdüğü bilgi ile ilişkilendirerek malının gücüne yani kendi gücüne hadsiz güvenmektedir. Hâlbuki Kârûn malını “bilgi” ile ilişkilendirmek yerine “Allah” ile ilişkilendirse Allah’ın zengin kıldığı kişinin mutlak zengin olmadığını⁴³² ve onun her zaman Allah’a muhtaç olduğunu⁴³³ idrak etmiş olacaktır. Bilhassa o, mutlak zengin hiçbir kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah olduğunun bilincine varacaktır.⁴³⁴ Ancak Kârûn malının gücüne güvenmekte ve Allah’a, Hz. Mûsâ’ya, Hz. Mûsâ vasıtasıyla kendisine iletilen ilâhî rehberliğe ihtiyaç duymamaktadır. Bundan dolayı da Allah’tan korkmamakta ve günah işlemekten çekinmemektedir. Geleceğini hesaba katmayarak dünyevî zenginlikler ile doyuma ulaşmaya çalışmaktadır.

Râzî’nin de ifade ettiği gibi insan kendisini, malını Allah’ın ona vermesiyle ve muvaffak kılmasıyla değil de kendi istemesi ve bu uğurda çaba sarf etmesi ile elde ettiğini sandığı için müstağni addeder.⁴³⁵ Kârûn da kendisine ihsan edilenin Allah’tan bir lütuf

⁴²⁷ İbn Manzûr, “Ğina”, 15/136; Fîrûzâbâdî, “İstiğnâ”, 1319; Âsım Efendi, “İstiğnâ”, 6/5914.

⁴²⁸ et-Tegabûn 64/6; Abese 80/5; el-Leyl 92/8; el-Alak 96/7.

⁴²⁹ Bekir Topaloğlu, “Ganî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13/348.

⁴³⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 4/357; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 3/651; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/108.

⁴³¹ İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, 205.

⁴³² Gazzâlî, *el-Mağşadü’l-esnâ fî şerhi (Me’ânî) Esmâ’i’llâhi’l-hüsnâ*, thk. Muhammed Osman el-Huseyn (Kahire: el-Mektebetü’l-Kur’an, ts.), 128.

⁴³³ Gazzâlî, *el-Mağşadü’l-esnâ*, thk. Muhammed Osman el-Huseyn, 128.

⁴³⁴ Gazzâlî, *el-Mağşadü’l-esnâ*, thk. Muhammed Osman el-Huseyn, 128.

⁴³⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 32/19.

olduğunu idrak edememiş ve malını kendindeki bir bilgiden ötürü elde ettiğini sanarak istiğnâ etmiştir.

3.5.3. Hırs ve Tamah

Hırs, sözlükte “öfke, kızgınlık, kuvvetli istek, sonu gelmeyen arzu”,⁴³⁶ ıstılahta ise “elde edilmesi yönünde yoğun çaba sarf ederek bir şeyi talep etme”⁴³⁷ anlamına gelmektedir. Hırs mezmum ve mezmum olmayan şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Mezmum olan hırs, Allah’tan alıkoyan şeylere karşı gösterilen aşırı sevgidir. Bu tür hırs, gurur ve kibirde kendini göstererek insanı aslî gayesinden alıkoyduğu için zemmedilmektedir.⁴³⁸ Mezmum olmayan hırs ise Allah aşkında, din uğrunda ve hakikati öğrenme yolunda gösterilen azimdir. Bu tür hırs da insanı yaratılış gayesini yerine getirme hususunda azmettirdiği için övülmektedir.⁴³⁹

Hırs kavramıyla ortak içeriğe sahip olan tamah da bir ihtirastır.⁴⁴⁰ Tamah, nefsin bir şeye olan aşırı isteği nedeniyle ona meyletmesidir.⁴⁴¹ Tutku ve ihtiras derecesinde paraya ve onun yerini tutan mallara sahip olma isteğidir.⁴⁴²

Kârûn da dünya malına karşı hırs ve tamah olarak ifade edilebilecek bir zafiyetin içindedir. O, malının bekâya ulaşmada vasıta olduğunu idrak edememiş, onun sevgisinin esiri olmuş ve onu nefsinin istekleri doğrultusunda kullanmıştır. Nitekim Kârûn’un göz kamaştıran malına gönlünü kaptırıp aldanmayan kimseler, hırs ve tamahkârlığın esirinden kurtulamamış olan Kârûn’a öğütte bulunarak: “Şımarma! Muhakkak ki Allah, şımaranları sevmez. Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah’ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”⁴⁴³ demişlerdir. Yani kavminin sâlih kişileri: Ey Kârûn! Mal varlığının çokluğuna güvenip de şımarma. Malın cazibesine kapılan, kalbini mal sevgisi ile dolduran, elde ettiği malıyla küstahlaşıp Allah’ın kullarına karşı büyüklük

⁴³⁶ Ayverdi, “Hırs”, 503; Mustafa Çağrı, “Hırs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/383.

⁴³⁷ Cürçânî, “Hırs”, 86.

⁴³⁸ Hayrani Altıntaş, “Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 45; Aydın, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, 173.

⁴³⁹ Aydın, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, 173; Semra Tunç, “Mesnevi de Rahmet Kapısını Kapatın Hırs”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 158.

⁴⁴⁰ Altıntaş, “Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme”, 66.

⁴⁴¹ İsfahânî, “t-m-a”, 307.

⁴⁴² Hüseyin Peker, *Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları* (Samsun: Eser Yay., 1991), 161-162.

⁴⁴³ el-Kasas 28/76-77.

taslayan kimseler gibi olma. Bu nail olduğun malı Allah'ın rızasına muvafık bir surette istimal et. Bunun zekâtını ver. Bundan fakirlere yardım eyle. Allah'ın razı olacağı alanlarda hayırlar eyle ki bu malın faydasını ahirette göresin. Dünyada iken nail olduğun hayatın, sıhhatin, gençliğin kuvvetin, malın kadrini de et. Bunları unutmuşçasına gözden çıkarma. Bunlar ile ahiret yurdunu temine çalış. Bunlardan meşru surette faydalanarak Allah'a arz-ı şükranı devam eyle. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sende fakirlere, zayıflara ihsanda bulun. Yeryüzünde de fesad eyleme. Zira Allah fesad eyleyenleri sevmez, demişlerdir.⁴⁴⁴ Bu şekilde nasihatle bulunarak Kârûn'un malını, Allah'ın rızasını kazanması için tasarrufta bulunmasını arzulamaktadır. Onlar Kârûn'daki mezmum olan hırsı mezmum olmayan hırsla çevirmeyi ve onun kurtuluşa erenlerden olmasını istemektedir. Zira Kur'ân'da kurtuluşa erenlerin, nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁵

Kârûn kavminin sâlih kişilerine karşı kör ve sağır olmuş, onların nasihatlerine aldırış bile etmemiştir. Çünkü ondaki hırs ve tamah basîretini yok etmiş ve onu sağırlaştırmıştır. Hakikati ve âkıbetini görmesine, gönlünün sesini duymasına engel olmuştur. Bu da onun Allah'ın korumasından mahrum kalmasına ve yerin dibine geçirilmesine sebep olmuştur.

Muhteris ve tamahkâr olan Kârûn kısa vadede kazanan gibi görünsede aslında hem dünyasını hem de ahiretini kaybedendir. Kârûn'a aldanıp da “Keşke Kârûn'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı”⁴⁴⁶ diyerek onun gibi göz kamaştıran malına sahip olmayı arzulayanlar Kârûn'un başına gelenleri görünce Allah'ın sebep olmaksızın istediğine istediği kadar verme ve sebep olmaksızın istediğinden istediği zaman istediği kadar alma kudretine mâlik olduğunu anlamışlar ve “Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızık bol verir ve dilediğine kısaltmış. Allah bize lütfetmiş olmasaydı bizi de yerin dibine geçirirdi. Vay! Demek ki inkârcılar iflâh olmazmış!”⁴⁴⁷ demişlerdir. İşte Kârûn'un anlayamadığı ya da anlamak istemediği hususta bu olmuştur. Bu da onun feci âkıbetini hazırlamıştır.

⁴⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, M. Beşir Eryarsoy, 3/290; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/657; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, trc. Sâlih Uçan vd., 8/125.

⁴⁴⁵ el-Haşr 59/9.

⁴⁴⁶ el-Kasas 28/79.

⁴⁴⁷ el-Kasas 28/82.

3.5.4. Gurur

“Aldanma, aldatma, yanıma, güvenilmemesi gerekene güvenme”⁴⁴⁸ anlamlarına gelen gurur kelimesi, “insanın manevî ve ahlâkî yönden değersiz sayılan suflî şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunması”⁴⁴⁹ demektir. Kibirle eşanlamda kullanılan bu kelime “kendini beğenme, büyüklük taslama, böbürlenme” anlamlarına da gelmektedir.⁴⁵⁰ Ancak kibirde büyüklük taslama ve başkalarını aşağı görme ile kendi üzerine; gururda ise meşhur olma ve kendini gösterme ile başkaları üzerine eğilme söz konusudur.⁴⁵¹

Kârûn da naîl olduğu mala güvenerek mağrurane bir tutum sergilemiştir. O malının gösterişine aldanarak her türlü huzur ve mutluluğun onda olacağını sanmıştır. O, malıyla herkes tarafından tanınmak ve beğenilmek istenmiş ki “Kârûn, halkının karşısına bütün şatafat ve debdebesiyle çıktı”⁴⁵² âyeti bu duruma işaret etmektedir. Yani Kârûn’un kavminin huzuruna üzerinde erguvan bulunan altın eyerli simsiyah bir katır üzerinde çıkması, sağında ve solunda kendisi gibi ihtişamlı kırmızı ipekli üç yüz hizmetçi ve üç yüz beyaz cariye bulundurması onun varlığıyla meşhur olma ve beğenme duygusu içinde olduğunu göstermektedir.⁴⁵³ Haddizatında Kârûn hedefine de ulaşmıştır. Nitekim Kârûn’un sergilediği ihtişama ve dünya malına ilgi duyanlar “Keşke Kârûn’a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!”⁴⁵⁴ demişlerdir. Ancak Kârûn’un malına güvenerek cüretkâr bir tavırla nefsinin memnun etmesi onu günaha sürüklemiştir. O sahip olduğu malın geçici olduğunu, bunlara aldanmaması gerektiğini unutarak kendini Allah’ın rahmetinden mahrum bırakmıştır. Muhabbet-i ilâhiyeye layık olamamıştır. İnkâra saplanmış ve azaba çaptırılmıştır. Azaba çaptırılırken de kat kat artırmak istediği malı ona hiçbir fayda sağlamamıştır.

⁴⁴⁸ İsfahânî, “g-r-r”, 750; İbn Manzûr, “Garra”, 5/11; Hasîrîzâde, “Garra”, 2/116.

⁴⁴⁹ Âsım Efendi, “Gırrat”, 3/2223; Mustafa Çağrı, “Gurur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 14/212.

⁴⁵⁰ Ayverdi, “Gurur”, 470; TDK, “Gurur”, *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yay., 1988), 1/578.

⁴⁵¹ Altıntaş, “Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme”, 43.

⁴⁵² el-Kasas 28/79.

⁴⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz, 4/524-525; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, 4/555; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/658.

⁴⁵⁴ el-Kasas 28/79.

3.4.5. Enâniyet

Enâniyet, insanın kendini üstün görmesi, başkalarının çıkarını hiçe sayarak kendi menfaatini, rahatını ve mutluluğunu düşünmesidir. Kendini her şeyin amacı olarak kabul etmesidir.⁴⁵⁵ Benliğini öne çıkararak tüm bilinçli eylemlerini bireysel çıkar ya da faydaya göre ayarlamasıdır.⁴⁵⁶ İslam literatüründe ise enâniyet, istikbâr (kibir), ucb (kendini beğenme), fahr (övünme), buhl (cimrilik) ve şuhh (pintilik) gibi kavramlarda ifadesini bulmaktadır. Bu özellikler enâniyetin hem sebebi hem de sonucudur.⁴⁵⁷ Zira enâniyet sahibi insan, dünya hayatında en önemli varlığın kendisi olduğunu düşünür. Bu düşünce onda istikbâr, ucb, buhl, gibi duyguları öne çıkarır. Engel olunmadığında bu duygu (enâniyet) öyle bir hâl alır ki tıpkı Kârûn gibi kendisini Allah’a muhtaç görmemeye ve hakkı yalanlamaya başlar. Oysa ki Allah insana “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin”⁴⁵⁸ buyurarak acizliğini idrak edip tevazu ile hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir.

Mala dayalı enâniyet ve beraberinde getirdiği kabîh haller insanı helâka sürüklemektedir. Peygamberimiz de bu hususta insanlara uyarıda bulunmaktadır. “Bencillik huyundan vazgeçin. Zira sizden önce gelip geçenler bu huy yüzünden helâk oldular. Şöyle ki bu huy onlara cimriliği emretti, onlar da hemen cimrileştiler. Sıla-i rahmi kesmelerini emretti, onlar da hemen sıla-i rahmi kestiler. Doğru yoldan çıkmayı (fücur) emretti, onlar da hemen doğru yoldan çıktılar.”⁴⁵⁹ Hadis, enâniyetin insanı cimriliğe, sosyal bağları koparmaya ve doğruluktan ayrılmaya sürüklediğini ifade etmektedir. Bu hadise Kârûn bağlamında baktığımız zaman enâniyetin yol açtığı ahlâkî tutumları üç maddede ele alabiliriz:

1. Enâniyet, insanın cimri olmasına sebep olur. Zira cimrilik enâniyet duygusunun bir yansımasıdır.⁴⁶⁰ Cimri kimseler ise gerçek benliğini kaybetmiş, yani “ben” leri mal olmuş kimselerdir.⁴⁶¹ Onlar için mal bir amaçtır. Artık o kimseler malın kendisini

⁴⁵⁵ Ferit Develioğlu, “Bencillik/Enâniyet”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*, haz. Aydın Sami Güneyçal (Ankara: Aydın Yayınevi, 1984), 447.

⁴⁵⁶ Ömer Demir & Mustafa Acar, “Bencillik/ Enâniyet”, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yay., 1993), 51.

⁴⁵⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 3/515.

⁴⁵⁸ el-İsrâ 17/37.

⁴⁵⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, nşr. İzzet Ubeyd ed-De’âsî & Âdil es-Seyyid (Beyrut: Darû İbn Hazm, 1997), “Zekât”, 46 (1698).

⁴⁶⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’ân’a Göre Cimrilik- Sebepleri, Zararları ve Eğitimi-”, *C.Ü. İlahiyat Dergisi* 11/2 (2007), 332.

⁴⁶¹ Murtazâ Mutahharî, *Ahlâk Felsefesi*, trc. M. Recai Elmas (İstanbul: Akademi Yay., 1990), 157.

sevmeye başlarlar. Malı hırslarını tatmin etme vasıtası sayarlar ve onu biriktirmekten sevinç duyarlar. Mal onların hayatı üzerinde bağlayıcı bir etki haline dönüşür.⁴⁶² Allah’a ve peygamberine iman ederek aydınlanmış mü’minlerin Kârûn’a öğüt vermeleri de onun cimrilik eğiliminde olduğunu göstermektedir. Zira mü’minlerin “Ey Kârûn! Şımarma. Allah’ın sana vermiş olduğu malı, Rabbine itaatte kullan. Bu nimetle yoksullara yardım et, tasaddukta bulun. Vacip ve mendup sınıfından hayır işlerini yap. Sâlih amelleri terk ederek dünyadan da payını almayı unutma. Nasıl ki Allah sana ihtiyacından fazla mal verdiyse sende malının fazlasını ver.”⁴⁶³ şeklinde öğüt vermeleri Kârûn’un malını sünnetullahı uygun olarak değil de kendi arzu ve eğilimlerine göre harcamada bulunduğunu göstermektedir. İşte Kârûn bu tutumuyla hak sahiplerine hakkını vermekten kaçınmış, Allah’a yaklaştıracak alanlarda harcamada bulunmamıştır. Sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmak istemeyerek maddi anlamda cimrilik etmiştir.

2. Enâniyet, insanın sıla-i rahmi terk etmesine sebep olur. Sıla-i rahim, “kişinin akrabaya imkânı nispetinde maddî ve manevî yardımda bulunması, onları her türlü şeylerden uzaklaştırması,⁴⁶⁴ onlarla akrabalık bağına yaşatması⁴⁶⁵” demektir. Dünyevî bazı nimetlerin (mal, makam, mevki...) elde edilmesi gibi sebepler bu bağların zafiyete uğratılmasına ve zedelenmesine yani kat-ı rahme sebep olmaktadır. Kârûn’un Hz. Mûsâ’ya ve kavmine karşı azmış olması da kavmiyle/ soydaşlarıyla ters düştüğünü göstermektedir. Nitekim İsrâiloğulları içlerinden birinin “anahtarlarını bile güçlü, kuvvetli bir grup insanın taşıdığı hazineler” e sahip olması karşısında sevineceklerine ve soydaşlarının bu gücünden faydalanıp baskı altında bulundukları Mısır’da etkili olacaklarına, ona yönelik “Şımarma! ...” uyarısında bulunarak karşı çıkmaktadırlar. Yani İsrâiloğulları arasında “dayanışma ve yardımlaşma” yoluyla bu maldan yararlanma yerine ona karşı bir tutum takınmanın belirmiş olması Kârûn’un kendi ailesinin, akrabalarının, soydaşlarının yanında değil de Firavun ve ailesinin yanında yer almış olmasından (kat-ı rahimden) kaynaklanmaktadır.

⁴⁶² M. Münir Raşit Öymen, *Psikoloji, Sosyoloji ve Pedagoji Açısından Ahlâk Eğitimi* (İstanbul: Murat Yay., 1975), 47; Nurettin Topçu, *Ruhbilim* (İstanbul: Üçler Basımevi, 1949), 64.

⁴⁶³ Taberî, *Taberî Tefsîri*, trc. Kerim Aytekin & Hasan Karakaya, 6/348; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk, 4/554; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/657.

⁴⁶⁴ Ebü’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 6/35.

⁴⁶⁵ Mustafa Çağrı, “Sıla-i Rahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2019), 37/112.

3. Enâniyet, insanın doğru yoldan çıkmasına sebep olur. Bu duygu, insanın dünya nimetlerini, ahiret nimetlerine tercih etmesindeki en önemli etkidir. Kârûn'un malını yalnızca kendi yararına kullanması da onun doğru yoldan ayrılmasına ve dünya nimetlerini, ahiret nimetlerine değişmesine sebep olmuştur. O malını âdetâ bir silah olarak kullanarak kendini zulmedenlerden olmuştur.

3.6. Kârûn'un Âkıbeti

Nimet ne kadar büyük ne kadar hârikulâde ise küfr-ü küfranın azabı da o nispette benzersiz ve o nimetin zevali de o nisbette elîm olur.⁴⁶⁶ Nitekim verilen nimete karşı nankörlük içerisinde bulunan Kârûn da kendisine bahşedilen nimete orantılı olarak cezaya çaptırılanlardan biridir. O, Allah'ın kendisine verdiği mala şükretmesi ve insanlara ihsan etmesi gerekirken nankörlük etmiş ve nimetin asıl sahibini unutmuştur. Bunun neticesinde kendisi de bütün malı da yerin dibine batırılmıştır. Kur'ân bu durumu şöyle dile getirmektedir:

“Sonunda onu da sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi.”⁴⁶⁷

Şimdi âyetten hareketle yere batma olayının sebebine ilişkin rivâyetleri aktaralım.

Birinci Rivâyet (Kârûn'un Beddua İsteği): Bir gün Kârûn zîneti içinde boz renkli katırlara binmiş olarak kavminin huzuruna çıkmıştı. Onun ve hizmetçilerinin üzerinde erguvan renkli elbiseler vardı. Bu maiyeti içinde Hz. Mûsâ'nın meclisine uğradı. Hz. Mûsâ ise etrafındakilere Allah'ın günlerini hatırlatıyordu. Hz. Mûsâ'nın etrafındakiler Kârûn'u görünce yüzlerini ona çevirerek debdebe ve ihtişamına bakmaya başladılar. Hz. Mûsâ, Kârûn'u çağırıp: Seni bunu yapmaya sevk eden nedir? diye sordu. Kârûn: Ya Mûsâ, şayet sen benden peygamberlikle üstün kılınmışsan muhakkak ki bende senden dünya ile üstün kıldım. İstersen çıkarım. Sen bana beddua et, ben de sana beddua edeyim, dedi. Hz. Mûsâ ve Kârûn kavminin huzuruna çıktılar. Hz. Mûsâ: Sen mi dua edeceksin yoksa ben mi dua edeyim? diye sordu. Kârûn: Hayır ben dua edeceğim, cevabını verdi. Bunun üzerine Kârûn dua etti fakat onun duasına icabet olunmadı. Hz. Mûsâ: Dua edeyim mi? diye sordu. Kârûn da: Evet, dedi. Hz. Mûsâ da: Allah'ım, bugün yeryüzüne bana itaat etmesini emret, dedi. Allah da ona: Şüphesiz öyle yaptım, diye

⁴⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/398.

⁴⁶⁷ el-Kasas 28/81.

vahyetti. Hz. Mûsâ: Ey Yeryüzü, onları yakalayıp al, dedi. Yeryüzü onları ayaklarına kadar içine aldı. Sonra: Onları al, dedi. Yeryüzü onları topuklarına kadar, sonra da dizlerine kadar içine aldı. Sonra Hz. Mûsâ: onların mallarını getir, dedi. Yeryüzü onların mallarını getirdi. Hz. Mûsâ eliyle işaret edip: Ey Lavi oğulları gidiniz, dedi. Yeryüzü onların üzerine kapandı. Başka bir rivâyete göre onlar, her gün bir adam boyu batırılmaktadır. Kıyamet gününe kadar da batırılmaya devam edeceklerdir.⁴⁶⁸

İkinci Rivâyet (Zina İftirası): Kârûn, Hz. Mûsâ'ya her zaman ezâ ve cefâda bulunurdu. Ancak Hz. Mûsâ aralarındaki akrabalık sebebiyle onu idare ederdi. Bu durum zekât emri gelinceye kadar böyle sürdü. Bunun üzerine Hz. Mûsâ Kârûn ile malının bin dinarda bir dinar, bin koyunda bir koyun nispetinde zekât vermesi üzere anlaşma yaptı. Ancak Kârûn eve gelip hesap edince bu miktarı çok buldu ve akabinde de İsrâiloğullarını topladı. Onlara: Mûsâ, ellerinizden mallarınızı almak istiyor, dedi. İsrâiloğulları da: Sen bizim büyüğümüzsün. Ne yapmamızı istiyorsan emret yerine getirelim, dediler. Kârûn da: Falanca günahkâr (zâniye) kadını getirin, ona para verelim. Mûsâ'nın kendisiyle zina ettiğini söylesin. Böylece İsrâiloğulları da ondan vazgeçsin, dedi. Kadını çağırdılar ve onunla anlaşma yaptılar. Bir bayram günü Hz. Mûsâ kavminin huzuruna çıktı ve onlara: Ey Benî İsrâil! Kim hırsızlık yaparsa onun elini gövdesinden ayırırız. Kim başkasına iftirada bulunursa ona celde uygularız. Kim evli olmadan zinada bulunursa ona da celde uygularız. Kim de evli olarak zinada bulunursa onu recmederiz, dedi. Buna karşılık Kârûn: Bunları yapan sen olsan dahi mi? deyince Hz. Mûsâ: Evet, dedi. Kârûn: İnsanlar senin filanca kadınla fücür yaptığını söylüyorlar, dedi. Hz. Mûsâ da: O kadını çağırın, dedi. Kadın huzura geldi ve Hz. Mûsâ ona: Denizi ikiye ayıran ve Tevrat'ı indiren rabbinin adına gerçekleri söyle, bunların dediklerini sana yaptım mı? dedi. Kadın: Hayır, onlar yalan söylediler. Kârûn, seninle zina ettiğim yalanını söylemem için bana para verdi, dedi. Hz. Mûsâ ağlayarak secdeye gitti. Akabinde Allah Hz. Mûsâ'ya vahyederek yere dilediğini emretmesini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ: Ey Benî İsrâil! Ben Firavuna peygamber olarak gönderildiğim gibi Kârûn'a da peygamber olarak gönderildim. Onunla beraber olmak isteyen varsa ondan ayrılmasın. Benimle beraber olmak isteyen varsa da Kârûn'dan hemen uzaklaşsın, dedi ve yere: Ey yer, onları yakalayıp içine al, dedi. Bunun üzerine yer onları dizlerine kadar aldı. Sonra yine: Ey yer, onları al, dedi. Yer onları bellerine kadar aldı. Üçüncü kez Hz. Mûsâ yere: Ey yer, onları

⁴⁶⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an*, trc. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner, 11/6245.

al, dedi. Yer onları boyunlarına kadar aldı. Kârûn ve yandaşları ise Hz. Mûsâ'ya karşı feryat ediyor ve ona yalvarıyorlardı. Fakat Mûsâ son derece öfkeli olduğu için son kez yere: Ey yer, onları al, dedi. Bunun üzerine yer onları tamamen yutup üzerlerine kapandı. Allah, Hz. Mûsâ'ya: Ey Mûsâ! Sana defalarca feryat etmelerine rağmen sen onlara merhamet etmedin. Eğer onlar bana dua etselerdi beni hemen yanı başlarında yardımcı bulurlardı, dedi. Ertesi gün İsrâiloğulları aralarında: Mûsâ bunu Kârûn'un hazinelerine ve saraylarına vâris olmak için yaptı, diye fısıldamaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Mûsâ Allah'a yakarıшта bulundu. Akabinde Kârûn'un bütün malı ve sarayları yere geçti. O debdebe ve ihtişamdı hiçbir iz kalmadı.⁴⁶⁹

Üçüncü Rivâyet (Cinâyet İftirası): Hârûn'un ölümünden sonra İsrâiloğullarından bir kısmı Kârûn'un kıskırtması ve öncülüğü ile Hârûn'un Hz. Mûsâ tarafından öldürüldüğünü iddia ettiler. Hz. Mûsâ da bu söylentilere çok üzüldü ve dua etti. Sonunda da yer kendisinin buyruğuna verildi. Sonrası yukarıda aktardığımız rivâyetteki gibidir.⁴⁷⁰

Fahrettin Râzî bu gibi rivâyetlerin faydasının az olduğunu, bunların âhâd rivâyetlerden olup kesinlik ifade etmediğini, bu haberlerin birbiriyle çeliştiğini, evlâ olanın böylesi şeyleri alıp Kur'ân'ın nassının delâlet ettiği kadarıyla yetinmek ve diğer tafsilatı gaybı bilen Allah'a havale etmek olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷¹ Nitekim cinâyet iftirası rivâyetine baktığımız zaman bu rivâyet zaman bakımından Kur'ân'a uygun düşmemektedir.⁴⁷² Çünkü Kur'ân'da Kârûn'un İsrâiloğullarının Mısır'da bulunduğu sırada yerin dibine geçirildiği ve Mısır'dan çıkıştan sonraki dönemlerde ise Hârûn'un yaptığı işler anlatılmaktadır.⁴⁷³

Kârûn'da yok edilenlerden biridir. Gerçekten de Kârûn yerin altına geçirilerek cezalandırılmıştır. Kur'ân'da yeryüzünde ululuk taslayan kimselerin, kiminin üzerine taş fırtınası yağdırıldığı, kiminin korkunç bir sese yakalandığı, kiminin suya boğdurtulduğu, kiminin de yerin dibine batırıldığı ifade edilmiştir.⁴⁷⁴ İşte "... kimini yerin dibine batırdık..."⁴⁷⁵ buyruğuyla Kârûn'un hakiki manada yere geçirildiği beyan edilmiştir.

⁴⁶⁹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, trc. M. Faruk Görtünca 1/459-463; Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, trc. Zâkir Kadirî Ugan & Ahmet Temir, 2/643-644; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 25/18-19; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, 2/659-660.

⁴⁷⁰ Yetik, *Kârûn*, 26.

⁴⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 25/19.

⁴⁷² el-Bakara 2/50-71; Tâhâ 20/80-97; el-A'râf 7/142-155; el-Kasas 28/31-34.

⁴⁷³ Yetik, *Kârûn*, 35.

⁴⁷⁴ el-Ankebût 29/40.

⁴⁷⁵ el-Ankebût 29/40.

Kur'ân'da Kârûn'un âkıbeti ile ilgili verilen bu bilgi haricinde onun nasıl yerin dibine batırıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

SONUÇ

Mal kavramı Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde zikredilmektedir. Âyetlerde mal kavramı sıkça zikredildiği halde namaz, oruç vb. kavramlarda olduğu gibi sözlük anlamından ayrı dinî ve hukukî özel bir anlama sahip değildir. Mal kavramının ifade ettiği anlam insanların anlayışına bırakılmıştır. İslâm hukukçuları da mal kavramının anlamını belirlemeye çalışmışlardır. Bu durum mal kavramı hakkında farklı tanımlamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Farklı tanımlamaların ortaya çıkmasının sebebi de nelerin mal kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir. Hanefîlere göre iddihâr ve ihrâz unsuru esas alındığından dolayı menfaatler ve alacaklar mal kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak sonraki zamanlarda ciddi sorunlarla karşılaşıldığından dolayı bu içtihattan vazgeçilmiştir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre de iddihâr ve ihrâz unsuru esas alınmadığından dolayı menfaatler ve alacaklar mal kapsamında değerlendirilmiştir.

Kur'ân'da mal ile ilintili pek çok kavram vardır. İlintili olarak kullanılan hayır, bidâa, nimet, kıyam, araz, ecir, ganimet, ferîda, semere, âlâ, rahmet, kenz, tayyib, rızık, zînet, maîşet, zuhruf, metâ, âcile, esâs, sea, teref ve dûlet gibi kavramlar malın mahiyeti hakkında bilgi vermektedir. Kur'ân'da malın “hayır, nimet, âlâ, rahmet” gibi kavramlarla ifade edilmesi malın bizatihi kötü ve şer olmadığına; “tayyib, zuhruf” gibi kavramlarla ifade edilmesi malın haz ve lezzet duyulan güzelliklerden olduğuna; “araz, âcile” gibi kavramlarla ifade edilmesi malın kalıcı ve devamlı olmadığına; “semere, rızık, maîşet, metâ, ecir, ferîda, zînet, esâs...” gibi kavramlarla ifade edilmesi de yeme, içme, barınma vb. hususlarda kendisinden faydalanılan bir araç olduğuna işaret etmektedir.

Kur'ân'a göre insanın mala karşı özel bir tavır alması ve yakın ilgi göstermesi hep var olan bir olgudur. İşte bu olgu günümüzde de bütün toplumları etkisi altına alarak hızlı bir şekilde yayılmaktadır. İnsanın mala olan ilgisi onun Allah ile bağının kopmasına sebep olmaktadır. Zira insan mal noktasındaki hürriyetini kullanırken gösterdiği tavır ile haddi aşmaktadır. Kur'ân'da tenkit edilen husus da budur. Kur'ân malı değil, insanın mal karşısında sergilediği olumsuz tutum ve davranışları tenkit etmektedir. Nitekim Kur'ân insanın mal edinmesine olumlu bakmaktadır. Çünkü mal hem dünya hem de ahiret hayatının huzur ve saadetinin kazanılması için önemli bir araçtır ama bir amaç değildir.

Kur'ân'da malın bir araç olarak kullanılıp iki dünya arasındaki dengenin kurulmasını istemektedir. Bu bağlamda insanın; malın mutlak sahibinin Allah olduğu, insanın ise malı tasarruf etmede bir halife olduğu, malın malî yükümlülükler yerine getirilmediği takdirde biriktirilmemesi ve malın tek elde toplanan bir servete dönüşmemesi hususuna dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kur'ân mutlak mâlikin Allah, gölge mâlikinin insan olduğu inancı ile mal-iman ilişkisini; bu inancın teoriden pratiğe dönüşmesi (sadaka, zekât, hac, kurban, cihad) ile mal-ibadet ilişkisini; bu yolda şükretme ya da nankörlük etme ile de mal-ahlâk ilişkisini ortaya koymaktadır. Böylece malın, insanı iman, ibadet ve ahlâk boyutuna taşıması beklenmektedir.

Kur'ân'a göre mal, kişinin ahiretteki âkıbetini belirleyecek en temel unsurdur. Çünkü mal kimi insanın elinde rahmet işlevi görürken kimi insanın elinde fesad aracı işlevini görmektedir. Başka bir ifadeyle mal imtihan bilinci ile sorumluluğunu yerine getiren ve şükreden insan için rahmet, nefis ve şeytanın girdabına girerek Allah'ın takdirine uygun bir şekilde hareket etmeyen insan için de fesad aracıdır. İşte insanın malı rahmet veya fesad aracı olarak kullanması onun bahtiyar ya da bedbaht olmasına sebep olmaktadır.

Kur'ân'da insan-mal ilişkisinin ilk akla gelen örneği Kârûn'dur. Kârûn gerçek sahibinin kavrayamadığı bir mala, kendisinin elde ettiği kanısı içinde malıyla sapıtan ve mal verilerek saptırılan bir kişiliktir. Kur'ân bu kişiliği "Kârûn'a öyle hazineler verdik ki sadece anahtarlarını güçlü bir topluluk zor taşırdı", "Bütün şatafat ve debdebeyle kavminin karşısına çıktı", "Sonunda onu da sarayını da yerin dibine batırdık", "Ona yardım edecek adamları olmadığı gibi kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi", "Dün onun yerinde olanlar bugün pişman oldular" gibi tasvirlerle canlı bir anlatım şeklinde bizlere sunmaktadır.

Kârûn malı sebebiyle azgınlık eden, bozgunculuk yapan, sınır tanımayan, haddini aşan zalim bir kişiliktir. O sahip olduğu malı kendinden bilip malın asıl sahibinin Allah olduğunu unutan, malının kıymetini bilmeyerek onu kötüye kullanan, malın kendisi üzerinde oluşturduğu sorumluluğu yerine getirmeyen, malı uygun olmayan yerlerde kullanarak aşırı davranışlar sergileyen, malının çokluğuyla küstahlık ve nankörlük eden bir kişiliktir. O sahip olduğu malı ile hırs, tamah, kibir, gurur, enâniyet, istiğnâ gibi duygulara kendini kaptırmış canlı bir örnektir.

Kur'ân'da Kârûn'un mala sahip olması tenkit edilmemiştir. Sadece malın Kârûn üzerinde menfî tutum ve davranışlara, değer yitimine gerekçe oluşu tenkit edilmiştir. Kârûn malını kendisinde var olan bilgi ile elde ettiğini öne sürerek kendini kendine yeterli görmüş ve malının gücüne hadsiz güvenmiştir. Kendi menfaatinden başka bir değer taşımayarak dinî, ahlâkî ve ekonomik sorumluluklarını yerine getirmemiştir. Malın kendisine verdiği güçle kavmine karşı üstünlük taslamış, hırs ve tamah olarak ifade edilebilecek zafiyetin içerisine düşmüştür. Kârûn'un bu halini gören ilim erbabları onu uyarmış, o ise uyarıları dikkate bile almamıştır. Sonunda da yerin dibine batırılmıştır. Bu tür bir örnek bizi malın saptırmada ana unsur olduğu sonucuna götürmemelidir. Mal ilâhi yoldan sapmanın ana unsuru olsaydı dini en güzel biçimde yaşamına yansıtmış olan Hz. Süleyman'ın da malıyla sapmış olması gerekirdi. Bu da malın sünnetullah'a uygun bir şekilde kullanılması halinde güzel ve faydalı bir araç olduğunu göstermektedir.

Kârûn bir örnektir. Her çağda bu örneğe rastlanmaktadır. İnsanın mala olan sevgisi, malını bilgiyle ilişkilendirmesi, malını bir başkasına karşı üstünlük aracı olarak görmesi, malı yegâne amaç olarak görüp onu tek elde toplaması böylece toplumda güç ve imtiyaz sahibi olması vb. durumlar yaşamakta olduğumuz çağda da rastlayacağımız bir realitedir. İşte Kur'ân, Kârûn gibi kendisine verilen maldan ötürü azgınlık eden tipleri sıfat ve fiilleriyle takdim ederek onun gibi davrananlarında böyle bir olayla karşılaşacaklarına işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abidoğlu, İsa. *Kur'an'da Toplumsal Farklılık*. Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2015.
- Ahmed Muhtâr Ömer. *el-Mu'cemü'l mevsûi 'yye li elfâzi'l Kur'âni'l Kerîm ve Kıra'tihî*. Riyad: Müessesetü's-Sutûr, 1423/2002.
- Ahmet Cevdet. *Kıyas-ı Enbiya*. haz. Mahir İz. 6 Cilt. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2. Basım, 1985.
- Akşit, Mustafa Cevat (ed.). *el-Mebsûf*. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yay., 1429/2008.
- Akyüz, Vecdi. *Haz. Peygamber'in Yaklaşım ve Uygulamalarında İbadet İlkeleri*. İstanbul: İlke Yay., 2002.
- Altıntaş, Hayrani. "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 29-71. <https://dergipark.org.tr/>
- Altıntaş, Abdurrahman. "Kur'an'da Hz. Süleyman'a Verilen Nimetler". *Türkoloji Araştırmaları* 13/17 (Eylül 2018), 49-62. <http://isamveri.org/>
- Altıntaş, Abdurrahman. *Kur'an'da Sâlih İnsan*. Ankara: İlahiyât Yay., 1. Basım, 2016.
- Alûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'ül-mesânî*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1417/1997.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Arap Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*. trc. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yay., 2017
- Avde, Abdulkâdir. *İslâm'da Mal ve İdâre*. trc. Durmuş Ali Kayapınar. Konya: Sebat Yay., 1977.
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yay., 1. Basım, 2002.
- Aydın, Rıza. *Birey ve Din: Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar*. İstanbul: İnsan Yay., 1. Basım, 2004.
- Ayıntabî Mehmed Efendi. *Tîbyân Tefsiri*. sad. Süleyman Fâhir. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1980.

- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1410/1990.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şu'abü'l-İmân*. nşr. Muhammed es-Saîd ez-Zağlûl. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Sâid Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit't-Türâsil Arabî, 1418/1998.
- Bigiyev, Mûsâ Cârullah. *Kitâbü's-sünne (Kur'an-Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım)*. Trc. Mehmet Görmez. Ankara: Ankara Okulu Yay., 1. Basım, 1998.
- Bilmen, Ömer. *Kur'an'ın Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Nesa Yay., ts.
- Boran, Mustafa. *Kur'an'ı Kerim'de Şükür Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân-Kur'an Meâli ve Tefsiri*. trc. Kâmil Yılmaz vd. 23 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*. 18 Cilt. İstanbul: Akçağ Yay., 1986.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Cin-Şeytan*. Konya: İstışare Yay., 1989.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh fi'l-luğa*. 4 Cilt. Kahire: Daru'l Kütübü'l Arabiye, 1375/1956.
- Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz. *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. 5 Cilt. Kahire: Darü'l-Afâki'l-Arabiyye, 1427/2006.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid Şerîf. *et-Tarîfât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)*. trc. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yay., 1. Basım, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Gurur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/212-213. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Çağrııcı, Mustafa. "Hırs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/383-384. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- Çağrııcı, Mustafa. "Sıla-i Rahim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/112-113. İstanbul: TDV Yay., 2019.
- Çamdibi, H. Mahmut. *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*. İstanbul: Çamlıca Yay., 1. Basım, 2003.

- Çelik, Ömer. *Hakk'ın Dâveti Meâli ve Tefsîri*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yay., 2013.
- Çetiner, M. Bedreddin (ed.). *Kur'ân-ı Kerim'de Mes'ûliyet (Kaynağı, Sınırları, Sonuçları)* İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2006.
- Çetinkaya, Şeyma. *Kur'ân'da Cihad Kavramı (Meâni İlmi Açısından Semantik Bir İnceleme)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dâmegânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Ķāmûsü'l-Ķur'ân ev İşlâhu'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Abdülazîz Seyyidü'l-Ehl. Beyrut: Darü'l-İlm il Melayin, 1. Basım, 1400/1980.
- Demir, Fahri. *İslâm Hukukunda Servet ve Mülkiyet Dağılımı*. İstanbul: İlmî Yayınları, 1. Basım, 1981.
- Demir, Ömer & Acar, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yay., 2. Basım, 1993.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*. haz. Aydın Sami Güneyçal. Ankara: Aydın Yayınevi, 1984.
- Duman, Ali. "Sadaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/383-384. İstanbul: TDV Yay., 2008.
- Dübyan, Dübyan b. Muhammed. *el-Mu'âmelâtü'l-mâliyye*. 20 Cilt. Riyad: Yy, 1432.
- Düzenli, Tülay. "Kur'ân'da 'Korku' Kavramı ve Dini İletişim Yoluyla Tutum ve Değişimine Etkisi". *Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 12/64 (Haziran 2019), 947-956. <http://isamveri.org/>
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavud vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebû Dâvûd*. nşr. İzzet Ubeyd ed-De'âsî & Âdil es-Seyyid. 5 Cilt. Beyrut: Darû İbn Hazm, 1418/1997.
- Ekin, Yûnus. "Dünyevîleşmeye Bir Çözüm Olarak İnfâk Anlayışı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/ (Aralık 2002), 77-103. <http://isamveri.org/>
- Ersan, Abdülkerim. *Bireysel ve Toplumsal Sorumluluk Açısından "Hepiniz Çobansınız" Hadisi (Tahriç ve Değerlendirme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Erul, Bünyamin & Keleş, Ekrem. *Haccı Anlamak*. Ankara: DİB Yay., 12. Basım, 2018.

- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. İbrahim el-Ebyârî. 15 Cilt. Tura Sina: Darul Katibul Arabi, 1387/1967.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamid Hendavi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîf*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005.
- Garaudy, Roger. *İslâm'ın Vadettikleri*. trc. Sâlih Akdemir. İstanbul: Pınar Yay., 1996.
- Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-Esnâ fî Şerhi (Me'ânî) Esmâ'i'llâhi'l-Hüsna*, thk. Muhammed Osman el-Huseyn. Kahire: el-Mektebetü'l-Kur'an, ts.
- Gölcük, Şerafeddin. "Rızık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/73-74. İstanbul: TDV Yay., 2008.
- Gözübenli, Beşir. "Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım", *İslam'a Giriş: Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: DİB Yay., 2006.
- Gurâbzâde Ahmet Efendi. *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr-Gurâbzâde Tefsiri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., 1. Basım. 2006.
- Hacak, Hasan. "Mal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/461-465. Ankara: TDV Yay., 2003.
- Hacak, Hasan. "Mülkiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/543-548. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Hamevî, Ebu'l Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî. *el-Mişbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. Kahire: Daru'l-Hadîs, 1. Basım, 1421/2000.
- Hammâd, Nezîh. *Mu'cemü'l-muştalahât'il-mâliyyeti ve'l-iktisâdiyyeti fî lügati'l-fukahâ*. Dımişk: Dâru'l-kalem, 1429/2008.
- Harman, Ömer Faruk. "Kârûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/519-520. İstanbul: TDV Yay., 2001.
- Hasîrîzâde Mehmet Elîf b. Ahmed Muhtâr. *en-Nûru'l-furkân fî şerhi lügati'l-Kur'ân=Kur'ân Lügati*. trc. Mustafa Koç & Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.

- Herodotos. *Herodot Tarihi*. trc. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 8. Basım, 2012.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. trc. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1975.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. trc. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yay., 2. Basım, 1991.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnisiyyetü, 1404/1984.
- İbn Hacer el-Askalânî *Fethu'l-bârî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1378/1959.
- İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*. 5 Cilt. Kahire: el-Faruku'l-Hadîs, 1423/2002.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *Kıssaşü'l-Enbiyâ'*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2.Basım, 1402/1982.
- İbn Kesîr. *Hadislerle Kur'ân Tefsîri*. çev. Bekir Karlığa & Bedreddin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., 2008.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Ğarîbü'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1432/2011.
- İbnü'l Esîr, Mecdüddin. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-ħadîs ve'l-eser*. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baĝdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsir*. trc. Abdülvehhab Öztürk. 6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yay., 2009.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baĝdâdî. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzır fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râĝıb. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Kalkan, Ahmet. *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*. 10 Cilt. İstanbul: Davud Emre Yay., 2011.

- Kallek, Cengiz. “Kantar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/317-320. İstanbul: TDV Yay., 2001.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİA Yay., 3. Basım, 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’ân-a Göre Cimrilik -Sebepleri, Zararları ve Eğitimi-”. *C.Ü. İlahiyat Dergisi* 11/2 (2007). 329-364. <http://isamveri.org/>
- Kazvînî, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Hemedânî. *Mu‘cemü mekâyisi’l-luğa*, nşr. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dar’ül-Ciyl, 1411/1991.
- Khalid, Mohamed Mohamud. *Servet Planlaması ve Yönetimi: İslami ve Klasik Yaklaşımların Karşılaştırmalı Analizi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniv., Finans Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kırca, Celal. *Kur’ân ve Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yay., 2005.
- Koca Ferhat. *İslam İbadet Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 3. Basım, 2013.
- Kurtubî, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferh. *el- Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24. Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1427/2006.
- Kuşeyrî, Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay., 1991.
- Kutluer, İlhan. “İnsan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/ 320-323. İstanbul: TDK Yay., 2000.
- Küçük, Ahmet. *Kur’ân’da Toplumsal Sinanma*. İstanbul: Beyan Yay., 1. Basım, 2007.
- Küçük, Ali. *Besâiru’l Kur’an*. 17 Cilt. Konya: Sofra Yay., 2011
- Mahallî, Celâleddin & Süyûtî, Celâleddin. *Tefsîrü’l-Celâleyn*. thk. Fahreddin Kabâve. Beyrut: Mektebetu Lübnan Naşirun, 1424/2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te’vîlâtü’l-Kur’an*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yay., 1426/2005.
- Mâverdî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habib el-Basrî. *en-Nüket ve’l ‘uyun Tefsîrü’l-Maverdî*. thk. Seyyid Abdülmaksûd bin Abdurrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1992.

- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîrû'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1. Basım, 1365/1946.
- Mevdûdî, Ebû'l A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yay., 2003.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *el-Muştalahât'ul-erbaa' fi'l-Kur'an*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1404/1984.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*. trc. Ahmed Asrar. 3 cilt. İstanbul: Pınar Yay., 1992.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Dîvân-ı Kebîr*. haz. Abdülbaki Gölpınarlı. 7 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. trc. Şefik Can. 6 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî*. trc. Veled İzbudak. 4 Cilt. İstanbul: MEB Yay., 3. Basım, 1995.
- Mısırî, Refik Yûnus. *Fıkhu'l-mu'âmelâtü'l-mâliyye*. Dimeşk: Darü'l Kalem, 1426.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîr-i Kebîr*. trc. M. Beşir Eryarsoy. 4 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Murâdî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Şeyh Muhammed Ali es-Sâbûnî. Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1988.
- Mutahharî, Murtazâ. *Ahlâk Felsefesi*. trc. M. Recai Elmas. İstanbul: Akademi Yay., 1990.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yay., 1995.
- Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-Ahvezî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l İlmiyye, 1410/1990.
- Mücâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc. *Tefsîru Mücâhid*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l İlmiyye, 1426/2005.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhih*. 7 Cilt. Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 1413/2011.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît* trc. Mustafa Koç & Eyyüb Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Nakvî, Nevvâb Haydar. *Ekonomi ve Ahlâk*. trc. İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yay., 1985.

- Nedvî, Ebû'l-Hasen Ali Haseni. *Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükün -Namaz, Zekât, Oruç, Hac-* trc. İsmet Ersöz. Konya: İslamî Neşriyat, 1. Basım, 1969.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kenzü'd-dekâ'ik* (Zeylaî'nin Tebyînü'l-hakâik fî şerh-i kenzi'd-dekâ'ik'i ile birlikte). 3 Cilt. Y.y: Dâru'l-Kütübi'l-İslamî, ts.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kelimeti't-Tayyibe, 1419/1998.
- Öztürk, Yener. "Kelamî Açından 'Hasenenin/İyiliğin Allah'tan, Seyyienin/Kötülüğün Nefisten' Olduğunu Bildiren Âyetin Yorumu". *Ekev Akademi Dergisi* 7/16 (Yaz 2003). 131-152. <http://isamveri.org/>
- Pak, Zekeriya. "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'anî Boyutu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 5/1 (Haziran 2001), 311-330. <http://isamveri.org/>
- Pazarbaşı, Erdoğan. *Kur'an ve Medeniyet*. İstanbul: Pınar Yay., 1. Basım, 1996.
- Peker, Hüseyin. *Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*. Samsun: Eser Yay., 2. Basım, 1991.
- Polater, Kadir. "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2012), 335-360. <http://isamveri.org/>
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Tefsîrû'r-Râzî= Tefsîrû'l-Kebîr= Mefâtîhu'l-ğayb*. 32. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Şafvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. İstanbul: Daru Yasîn, 2010.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid (Türkçe-Arapça Lügat)*. İstanbul: Bahar Yay., 1460.
- Sayı, Ali. *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Mûsa*. İstanbul: İz. Yay., 4. Basım, 2016.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'an*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd & Alî Muhammed Muavvad. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Seyyid Kutub. *Fî Zılâli'l-Kur'an*. trc. Sâlih Uçan vd. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yay., 1991.
- Soylu, Ali. "Kur'an'a Göre Servet Dağılımı". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 69/22 (Nisan 2018), 1-24. <http://isamveri.org/>

- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-mensûr tefsîru bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 17. Cilt. Kahire: Merkezu'l-Buhus ve'd-diraseti'l-Arabiyyeti ve'l-İslamiyye, 1424/2003.
- Şahin, Davut. "Kur'ân'da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2016), 207-234. <http://isamveri.org/>
- Şevkânî, Ebû Abdilâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr: el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr*. 4.Basım. Beyrut: Daru'l Marife, 1428/2007.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslam ve Ekonomik Hayat*. Ankara: DİB Yay., 2003.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. trc. Zâkir Kadîrî Ugan & Ahmet Temir. 5 Cilt. İstanbul: MEB Yay., 3. Basım, 1991.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Taberî Tefsîri*. trc. Kerim Aytekin & Hasan Karakaya. 9 Cilt. İstanbul: Hisar Yay., 1996.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr. *Tarih-i Taberî*. trc. M. Faruk Görtünca. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yay., 1. Basım, 2007.
- Tâlekânî, Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs. *el-Muḥîṭ fi'l-luḡa*. thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Âlî Yâsîn. 11 Cilt. Beyrut: Alimü'l-Kütüb, 1415/1994.
- TDK. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: TDK Yay., Genişletilmiş Yeni Basım, 1988.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfû ıstılâḥâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*. 2 Cilt. İstanbul: Kahraman Yay., 1405/1984.
- Temel, Nihat. "Kur'ân Bütünlüğü İçinde Mal ve İnsan İlişkisi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007), 197-216. <http://isamveri.org/>
- Teymî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Salebe. *et-Teşârîf: Tefsîrü'l-Ḳur'ân mimme'stebehet esmâ'ühû ve taşarrafet me'ânih*. thk. Hind Ahmed Şelebî. Umman: Müessesetü'l-Alulbeyt, 2007.
- Tilimsânî, Afîfüddin. *Şerḥu Menâzili's-sâ'irîn ile'l-ḥaḳḳi'l-mübîn*. nşr. Abdulhafîz Mansur. 2 Cilt. İran: Emir yay., 1410/1989.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-şahîḥ*. 2 Cilt. Karaçi: Daru'l-Ulum, 1430/2009.
- Toksarı, Ali. "Birr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/204-205. İstanbul: TDV Yay., 1992.

- Topaloğlu, Bekir. “Esmâ-i Hüsnâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/404-418. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Topaloğlu, Bekir. “Ganî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/348-349. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Topbaş, Osman Nuri. *Mesnevî Bahçesinden İnsan Denilen Muamma*. İstanbul: Erkam Yay., 1. Basım, 2010.
- Tunç, Semra. “Mesnevi de Rahmet Kapısını Kapatan Hırs”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 25 (2011), 157-180. <http://isamveri.org/>
- Turgay, Nurettin. “Kur’ân’da ‘Mütref’ Kavramı”. *Bilimname* 12/1 (2007), 75-99.
- Turgay, Nurettin. *Kur’ân’da Mal Kavramı*. Ankara: Fecr Yay., 1. Basım, 2006.
- Türcan Talip (ed.). *İslâm Hukuku*. Ankara: Grafiker Yay., 4. Basım, 2016.
- Vânî, Mehmed b. Mustafa. *Vankulu Lügati*. çev. Mustafa Koç & Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Vuruşkan, Hüseyin. “Hadislerin Diliyle İman-ı Kâmil Kavramının Karakteri”. *Diyanet İlmî Dergi* 55/2 (Şubat 2019). 339-377. <http://isamveri.org/>
- Yavuz, Yûnus Vehbi. *Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşu Olarak Zekât*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1992.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “Araz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/337-342. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayın, 2001.
- Yetik, Zübeyr. *Firavun (Kazıklar Sahibi)*. İstanbul: Pınar Yay., 2012.
- Yetik, Zübeyr. *Kârûn*. İstanbul: Pınar Yay., 1. Basım, 2012.
- Yetik, Zübeyr. *Şeytan (İlk ve En Büyük Düşman)*. İstanbul: Pınar Yay., 2012.
- Yıldırım, Celâl. *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*. 14. Cilt. İstanbul: Anadolu Yay., 1988.
- Yücedoğlu, Tevfik. “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012), 1-20. <http://isamveri.org/>
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el- Hârizmi. *el-Keşşâf‘an hâkâ’iki gâvâmi‘i t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vü‘ûhi t-te’vîl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud & Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü Ubeykân, 1418/1998.

Zühaylî, Vehbe. *el Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*. 10 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır. 2005.

Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû'l-münîr*. trc. Heyet. 15 Cilt. İstanbul: Risale Yay., 2008.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Atiye DÖNMEZ

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : Arapça (Orta)

İş Deneyimi

Stajlar : Trabzon/ Bener Cordan İlkokulu: Öğretmen

Çalıştığı Kurumlar : Konya/ Gödene İlkokulu: Öğretmen

Konya/ Gödene Orhan Gazi İmam Hatip Ortaokulu:

Öğretmen

Konya/ Dere İmam Hatip Ortaokulu: Öğretmen

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı: Kur'an Kursu Öğreticisi

